Kongrenin kararına tevfikan intihap edilen bir heyeti mahsusa bulundurmakla, Sıvas Kongresi bittabi umum Anadolu ve Rumeli namına ve bütün milleti temsil etmek üzere umumî bir kongre halini kespetmiştir. İşbu Kongre, Erzurum Kongresi mukarrerat ve teşkilâtını aynen, fakat bittabi teşmilen kabul eylemiş ve binnetice Şarkî Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti unvanı şamili altında tevsian tevhit edilmiştir.

Nizamnamenin üçüncü maddesi ve Kongrenin mukarreratı esasîyesi zaten bu gayei âliyenin teminini emeli kat'î olarak göstermiştir. Sıvas Umumî Kongresi, Erzurum Kongresinde Şarkî Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti namına intihap eylediği Heyeti Temsiliyeye, tamamen beyanı itimat ederek, aynen Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti için Heyeti Temsilîye olarak kabul eylemiştir. Buna nazaran, Sıvas Umumî Kongresinin kararları başka, Erzurum Kongresinin kararlan başka ve Şarkî Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyetinin Heyeti Temsilîyesi başka ve Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin Heyeti Temsilîyesi başka gibi başkalıklar ve ayrılıklar elbette mevzuubahs olamaz ve bunun mevzuubahs olması şüphesiz ki pek samimî olan maksadı vahdet ve gayei mukaddesemiz için son derece muzırdır. Bu takdirde biribirini ilga eden heyeti temsilîyeler olmadığı gibi, birine dahil olunca, diğerinden istifasını talep etmek doğru olabileceği azalar da mevcut değildir. Bugün, umum Anadolu ve Rumeliye şamil olan Cemiyetimizin, Sıvasta bulunan yegâne Heyeti Temsilîyesi; Erzurum Kongresinde nizamnamenin mevaddı mahsusasına tevfikan müntehap dokuz zattan beşinin huzurile ifayı vazifeye devam etmektedir.".. "*Hukuk ve salâhiyeti ve menafii şarkî Anadolu vilâyatından bittabi hiçbir veçhile az olmayan garbî Anadolunun, muhik ve meşru olan mütaleat ve tekâlifini nazarı dikkate almayarak onları, alelıtlak tâbi vaziyetinde bulundurmaya kalkışmak, bizim aklımızın bir türlü kabul edemediği hususattandır."... "Bu sebeple Heyeti Temsilîyemiz altı aza ilâvesile takviye olunmuştur" (Ves. 93).*

Bundan sonra daha birçok izahatı ihtiva eden bu telgrafnamemiz, aynen Trabzon Heyeti Merkeziyesine de keşide edilmiştir (Ves. 94).

Bu münakaşat üzerinde daha bir hayli izah ve istizahlar oldu. Hatta "Müdafaai Hukuk Heyeti Trabzon Merkezi" imzayı mevhumile diğer vilâyata aleyhimizde telgraflar da çekildiği görüldü (Ves. 95). Nihayet on beş gün sonra Trabzondan bir telgrafname aldık. Fakat Servet Beyden değil... Aynen arzedersem vaziyet anlaşılır.

Sıvasta Heyeti Temsilîye namına Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Sureti zirde dercedilen Trabzon Belediye Heyetinin telgrafı Dersaadete şimdi keşide ediliyor. Bir sureti 15 inci Kolordu Kumandanlığına yazdırıldığı maruzdur.

Mevki Kumandanı Ali Rıza

Suret

1 Teşrinievel 1335

"Dersaadet" Sadrazam Ferit Paşa Hazretlerine

Bugüne kadar Anadoludan yükselen feryadı millîyi Trabzon kendisine mahsus vakar ve sekinetle tetkik ve takip etti. Memleketin, bu vaziyete fazla tahammülü yoktur. Muhabbeti vataniyeniz varsa artık terki mevki ediniz Paşa Hazretleri.

Aza Hüsnü, Aza Mehmet Salih, Aza Mehmet Avni, Aza Ahmet,
Aza Şefik, Aza Mehmet, Aza Temel, Belediye Reisi Hüseyin

*

* *

Kâzım Kara Bekir Paşanın tavsiyeleri

Kâzım Kara Bekir Paşadan 17 Eylûl 1335 tarihinde de, zâta mahsus bir şifre aldım. Pek samimî ve uhuvvetkârane bir lisanla yazılmış olan bu şifre bir iki ihtarı ihtiva ediyordu. Kâzım Kara Bekir Paşa: "Paşam; diyor, Sıvastan gelen tebligat ve tamimler, kâh Heyeti Temsilîye namına ve kâh resendir. 10 Eylûl 1335 tarihinde, Dersaadetteki hükûmete hitaben, resen tebligat ve ihtaratınız vaki olmaktadır. Buna itimat ve emniyet buyurunuz ki bu tarzda imzanızla vaki

bir kurul bulundurmakla, Sıvas Kongresi doğal olarak tüm Anadolu ve Rumeli adına ve bütün milleti temsil etmek üzere genel bir kongre halini almıştır. Bu Kongre, Erzurum Kongresi kararlarını ve örgütlerini olduğu gibi, ama doğal olarak yaygınlaştırarak kabul etmiş ve sonuç olarak Doğu Anadolu Hakları Savunma Derneği, Anadolu ve Rumeli Hakları Savunma Derneği kapsamlı sanı altında genişletilerek birleştirilmiştir.

Tüzüğün üçüncü maddesi ve Kongrenin ana kararları daha başından yüksek amacın sağlanmasını kesin erek olarak göstermiştir. Sıvas Genel Kongresi, Erzurum Kongresinde Doğu Anadolu Hakları Savunma Derneği adına seçtiği Temsilci Kurula, tam güvenini bildirerek, olduğu gibi Anadolu ve Rumeli Hakları Savunma Derneği için Temsilci Kurul olarak kabul etmiştir. Buna göre, Sıvas Genel Kongresinin kararları başka, Erzurum Kongresinin kararları başka ve Doğu Anadolu Hakları Savunma Derneğinin Temsilci Kurulu başka ve Anadolu ve Rumeli Hakları Savunma Derneğinin Temsilci Kurulu başka gibi başkalıklar ve ayrılıklar elbette söz konusu olamaz ve bunun sözkonusu olması kuşkusuz ki pek içtenlikli olan birlik amacımız ve kutsal ereğimiz için son derece zararlıdır. Böyle olunca biribirini kaldıran temsilci kurullar olmadığı gibi, birine girince, öbüründen ayrılması istenebilecek üyeler de yoktur. Bugün, tüm Anadolu ve Rumeliyi kapsayan derneklerimizin, Sıvasta bulunan tek Temsilci Kurulu; Erzurum Kongresinde tüzüğün ilgili maddeleri uyarınca seçilmiş dokuz kişiden beşinin bir araya gelmesile görev yapmayı sürdürmektedir." "Hakları ve yetkileri ve çıkarları Doğu Anadolu illerinden doğal olarak hiçbir bakımdan az olmayan Batı Anadolunun, haklı ve yasal olan düşünce ve önerilerini dikkate almayarak onları, herhangi bir uydu durumunda bulundurmaya kalkışmak, bizim aklımızın bir türlü kabul edemediği işlerdendir." ..... "Bu nedenle Temsilci Kurulumuz altı üye eklenerek kuvvetlendirilmiştir" (Belge 93).

Bundan başka daha birçok açıklamalar içeren bu telgrafımız olduğu gibi Trabzon Merkez Kuruluna da çekilmiştir (Belge 94).

Bu tartışmalar üzerinde daha bir çok açıklamalar ve sorular oldu. Hatta "Hakları Savunma Kurulu Trabzon Merkezi" uydurma imzasile başka illere bilgi veren telgraflar da çekildiği görüldü (Belge 95). Sonunda, onbeş gün sonra Trabzondan bir telgraf aldık. Ama Servet Beyden değil... Olduğu gibi bilginize sunarsam durum anlaşılır.

Sıvasta Temsilci Kurul adına Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Trabzon Belediye Kurulunun örneği aşağıya alınan telgrafı İstanbula şimdi çekiliyor. Bir örneğinin 15 inci Kolordu Komutanlığına yazdırıldığı bilginize sunulur.

Mevki Komutanı Ali Rıza

Örnek

1 Ekim 1919

"İstanbul" Başbakan Ferit Paşa Hazretlerine

Bugüne kadar Anadoludan yükselen ulusal çığlığı Trabzon kendisine özgü ağırbaşlılıkla inceledi ve izledi. Memleket, bu duruma daha çok katlanamaz. Yurt sevginiz varsa artık görevinizden ayrılınız Paşa Hazretleri.

Üye Hüsnü, Üye Mehmet Salih, Üye Mehmet Avni, Üye Ahmet,
Üye Şefik, Üye Mehmet, Üye Temel, Belediye Reisi Hüseyin

*

* *

Kâzım Kara Bekir Paşanın öğütleri

Kâzım Kara Bekir Paşadan 17 Eylûl 1919 tarihinde de, kişiye özel bir şifre aldım. Pek içten ve kardeşçe bir dille yazılmış olan bu şifre bir iki hatırlatma içeriyordu. Kâzım Kara Bekir Paşa: "Paşam; diyor, Sıvastan gelen bildirimler ve genelgeler, kimi zaman Temsilci Kurul adına kimi zaman doğrudan doğruya (sizden) geliyor. 10 Eylûl 1919 tarihinde, İstanbuldaki hükûmete hitaben, doğrudan doğruya bildiri ve uyarma yazıları gönderiyorsunuz. Şuna inanmalısınız ve güvenmelisiniz ki böyle imzanızla yapılan bildirimler, sizi en çok saygıyla se-

olan tebligat, sizi en ziyade hürmetle sevenler nezdinde bile, büyük bir samimiyetle ve selâmeti fikirle tenkit olunuyor..... Bunun ne kadar müessir ve aksülâmele saik olacağını takdir buyurursunuz."... "Binaenaleyh Heyeti Temsilîye ve Kongre mukarreratını daima imzasız, sadece Heyeti Temsiliye diye neşrini irca ederim." Telgrafname şu cümlelerle hitam buluyordu: "Zatı samilerinin her halde ortada münferit bir şekilde görülmemesi muktazayı nef'i memlekettir. İttifakı âra ile (bu noktada reyleri toplanan zevat veya heyetin kimler olduğunu henüz bugüne kadar öğrenmek müyesser olmamıştır.) maruz olan işbu ricalarımın hüsnü telâkki buyurulacağından eminim, ellerinizden öperim" (Ves. 96).

Kâzım Kara Bekir Paşayı samimî olarak tereddüt ve tenkide düşürdüğünü gördüğünüz noktaları mümkün olduğu kadar bariz olarak muhakeme ve izaha ihtiyaç derkârdır. O tarihteki hissiyat ve efkârımın mahsulü ilhamı olan mütaleamı, bugünün yeni tesiratına kaptırmaktan ihtirazen, o tarihte verdiğim cevabı aynen arzetmeyi tercih ederim:

19 Eylûl 1335

On Beşinci Kolordu Kumandanı Kâzım Paşa Hazretlerine

C: Muhterem kardeşim, derin bir samimiyete müstenit olduğuna asla şüphe etmediğim kanaatinizi açık bir lisanı uhuvvetle bildirmiş olmanız revabıtı uhuvvetimizin tarsinine ve kalbî memnuniyetimin tecellisine bâdi olmuştur. Tasavvur buyurulan mehaziri tamamen takdir ediyorum. 10 Eylûl tarihinde resen hükûmete vukubulmuş bir tebliğim yoktur. Yalnız telgrafhanede bulunduğum bir sırada bittesadüf Dahiliye Nazırı Adil Bey ile makina başında karşı karşıya geliverdik. Onun Sıvas Valisi Reşit Paşaya verdiği manasız cevaplara karşı bendeniz sırf şahsî olmak üzere mumaileyhin şahsına hitaben malûmunuz olan biraz sertçe ihtaratta bulundum. Bu adetâ bir muhavere şeklinde cari olmuştur. Bundan başka gerek hükûmete ve gerek zâtı şahaneye ve gerek ecanibe vukubulan müracaatlerde alelıtlak "Kongre Heyeti" ve "Heyeti Temsilîye" ifadesi imza makamına kaim olmuştur. Yalnız Amerika Senatosuna yazılan ve malûmunuz olan bir mektuba Kongre kararile beş kişi vaz'ı imzam etmiştir ki bu meyanda bendenizin de imzam vardır. Dahilî olan alenî muhaberata gelince; bunda da Heyeti Temsilîye ibaresini imza makamında kullanmakta idik. Ancak bunun bazı taraflarca suitesir ve ademi emniyeti mucip olduğu görüldü. Filhakika böyle umumî bir tabirin delâlet eylediği şahsiyetler ve kuvvet gizli kalıyor. Ortada mes'ul kimdir? Bazı taraflardan, bilhassa Kastamonu, Ankara, Malatya, Niğde, Canik gibi yerlerden doğrudan doğruya şahsan makina başına çağrılmaya başlandım. Adetâ Heyeti Temsilîye unvanı altında gizlenen şahıslarla, müşareketi şahsiyem olup olmadığına dair bir tereddüt emaresi hissolundu. Hatta Trabzondan Servet Bey de Heyeti Temsilîye imzalı tebligatı süütelâkki ve heyeti mezkûrenin keyfiyet ve kemiyeti hakkında birçok yanlış mütalealardan sonra şahsan bendenizi makina başına çağırdı. Görüşüldükten sonra bütün bu münakaşaların sebebinin imzanın Heyeti Temsilîye olarak, mevhum bir şahsiyet ifade eder tarzda vazedilmiş olduğunu söyledi. İşte bu esbaptan naşi bu imza meselesi iş'arı biraderilerinden evvel Heyeti Temsilîyece mevzuu müzakere olmuştu. Heyeti Temsilîyenin hafî bir komite heyeti icraiyesi olmayıp hükûmetin müsaadei resmiyetini almış kanunî, meşru bir cemiyetin mümessillerinden mürekkep bulunması cihetile kanunu mahsusuna tevfikan, makarrerat ve tebligatın bir şahsı mes'ul tarafından imzalanması usulü zarurî görülmüştü ve Heyeti Temsilîyenin tebligat ve neşriyatına umumî ve mevhum bir nam izafesi suretile düşeceği gayrıkanunî şeklinden dolayı hâsıl olacak mahzurlar cereyanı millî aleyhtarlarının esasen yapmakta oldukları muzır propagandalara imza bulunmak yüzünden ilâve edebilecekleri zarardan pek fazla görüldü ve binnetice mütlefikan, vaz'ı imza usulü tahtı karara alındı. Bu karara rağmen, bu defa vukubulan ihtarı biraderîleri üzerine meselenin bir kere daha mevkii tezekküre vaz'ını Heyeti Temsilîyeye teklif etlim. Evelce dermeyan edilmiş olan esbap ve mütaleata binaen aynı suretle yazılan şeylerin Heyeti Temsilîye kararile olduğu tasrih edilmek üzere yazılmasına müttefikan karar verdiler. Şahsım mevzuubahs olmak itibarile bu müzakerede bitaraf kalmayı münasip gördüm. Prensip olarak bir zâtın imza etmesi kabul edildikten sonra benim yerime diğer bir zâtın

venlerde bile, büyük bir içtenlikle ve düşünce esenliğiyle eleştiriliyor.....Bunun ne denli etki yapacağını ve tepkiye yol açacağını bilirsiniz".. "Bu nedenle Temsilci Kurul ve Kongre kararlarının hep imzasız, sadece Temsilci Kurul diye yayımlanmasını rica ederim." Telgraf şu cümlelerle son buluyordu: "Yüksek kişiliğinizin her halde ortada tek başına görülmemesi ülke çıkarları gereğidir. Oy birliği ile (Bu konuda oyları toplanan kişilerin veya topluluğun kimler olduğunu hâlâ bugüne kadar öğrenmek nasib olmamıştır) sunulan bu ricalarımın iyi karşılanacağına inanıyorum, ellerinizden öperim" (Belge 96).

Kâzım Kara Bekir Paşayı gerçekten duraksamaya düşürdüğünü ve bizi eleştirttiğini gördüğünüz noktaların elden geldiğince belirgin olarak yorumlanması ve açıklanması gerektiği bellidir. O tarihteki duygu ve düşüncelerimden oluşan görüşlerimi, bugünün yeni etkilerine kaptırmaktan çekinerek, o tarihte verdiğim karşılığı olduğu gibi bilginize sunmayı yeğlerim:

19 Eylûl 1919

On Beşinci Kolordu Komutanı Kâzım Paşa Hazretlerine

K: Sayın Kardeşim, derin bir içtenliğe dayandığından hiç kuşku duymadığım düşüncenizi açık ve kardeşçe bir dille bildirmiş olmanız kardeşlik bağlarımızın kuvvetlenmesine ve yürekten sevinmeme yol açmıştır. Aklınıza gelen sakıncaları iyi anlıyorum. 10 Eylûl tarihinde hükûmete doğrudan doğruya tarafımdan yapılmış bir bildirim yoktur. Sadece telgrafhanede bulunduğum bir sırada rastlantı sonucu İçişleri Hakanı Adil Rey ile makina başında karşı karşıya geliverdik. Onun Sıvas Valisi Reşit Paşaya verdiği anlamsız yanıtlara karşı ben sırf kişisel olmak üzere onun kendisine bildiğiniz biraz sertçe uyarılarda bulundum. Bu sanki bir görüşme gibi olmuştur. Bundan başka gerek hükûmete gerek padişaha ve gerek yabancılara yapılan başvurularda genellikle "Kongre Kurulu" veya "Temsilci Kurul" deyimi imza yerini almıştır. Yalnız Amerika Senatosuna yazılan ve bildiğiniz bir mektuba Kongre kararile beş kişi imza atmıştır ki bu arada benim de imzam vardır. Yurt içinde yapılan açık yazışmalara gelince; bunda da Temsilci Kurul deyimini imza olarak kullanmakta idik. Ancak bunun bazı taraflarca yanlış anlaşılıp güvensizliğe neden olduğu görüldü. Gerçekten böyle genel bir deyimin anımsattığı kişiler ve güçler gizli kalıyor. Ortada sorumlu kimdir? Bazı yönlerden, özellikle Kastamonu, Ankara, Malatya, Niğde, Samsun gibi yerlerden doğrudan doğruya ben makina başına çağrılmaya başlandım. Sanki Temsilci Kurul adı altında gizlenenler ile kişisel bir yakınlığım olup olmadığı konusunda bir duraksama izi sezildi. Trabzondan Servet Bey bile Temsilci Kurul imzalı bildirileri kötüye yorarak ve adı geçen kurulun nitelik ve niceliği üzerinde birçok yanlış düşüncelere kapıldıktan sonra beni makina başına çağırdı. Görüşüldükten sonra bütün bu tartışmaların nedeninin imzanın Temsilci Kurul olarak, belirsiz bir kişilik bildirir gibi atılmış olduğunu söyledi. İşte bu nedenlerden ötürü bu imza işi kardeşçe işaret etmenizden önce Temsilci Kurulca görüşme konusu olmuştu. Temsilci Kurulunun gizli bir komite yürütme kurulu olmayıp hükûmetin resmî iznini almış yasal meşru bir derneğin mümessillerinden oluşmakta bulunması nedenile ilgili yasaya dayanarak, kararların ve bildirilerin sorumlu bir kişi tarafından imzalanması usulü zorunlu görülmüştü ve Temsilci Kurulunun bildiri ve yayımlarına genel ve belirsiz bir isim yakıştırmak yoluyla düşeceği yasadışı şekilden doğacak sakıncalar ulusal akıma karşı olanların zaten yapmakta oldukları zararlı propagandalara imza bulunmak yüzünden ekleyebilecekleri zararı çok aşkın görüldü ve sonuç olarak bu imza koyma yolu oy birliğile kararlaştırıldı. Bu karar alındığı halde, bu kez yaptığınız kardeşçe uyarma üzerine konunun bir kere daha görüşülmesini Temsilci Kurula önerdim. Evvelce ileri sürülmüş olan sebep ve düşünceler nedenile aynı şekilde yazılan şeylerin Temsilci Kurul kararile olduğu belirtilmek üzere yazılmasına oy birliği ile karar verdiler. Kendim sözkonusu olduğumdan bu görüşmelerde tarafsız kalmayı uymın gördüm. Prensip olarak bir kimsenin imza etmesi kabul edildikten sonra benim yerime başka birisinin imza etmesi söz konusu oldu. Bu noktada Kumlun ileri sürdüğü sakıncalar:

imza etmesi mevzuubahs oldu. Bu noktada heyetin dermeyan eylediği mehazir şunlardır: Bütün cihan benim bu işin içinde bulunduğumu bilir. Bugün diğer bir zâtın imzasile tebligata başlanınca ve benim ismimin ortadan kalkmasile ya aramızda bir nifak ve iftirak olduğuna hükmolunacak veyahut herhangi bir zât imza eylediği halde benim ortaya çıkmaktan mücanip, gayrimeşru bir vazivette olduğuma ve binaenaleyh harekâtın gayrimeşru bulunduğu zehabına düşülecektir. Bundan sarfınazarla, heyeti umumîyeye itimat ve emniyetbahş olacak diğer bir arkadaşımız, imzasile ortaya çıkınca bugün benim hakkında varit olan mehazir aynen o arkadaşımızın da hakkında varit olacaktır. O halde onun da çekilip diğer birinin vaz'ı imzaya başlaması gibi binnetice bizim için eseri zâf teşkil edecek olan bir silsile takip etmek lâzımdır. Bilmem bu ciheti ne dereceye kadar tasvip buyurursunuz? Filhakika bendenizin şahsım, bilhassa işin mebdeinde hedefi taarruz gibi tasavvur edilmişti. Fakat gerek dahilen ve gerek haricen muhtemel olan taarruzlar vaki olmuş, elhamdülillâh kâmilen maksadımız lehine neticelenmiştir. Hükûmeti merkezîye ve bedhahan her teşebbüsünde makhur olmuştur. Ecanibe gelince, Amerikalılar, Fransızlar ve İngilizlerle pek ciddî temas hâsıl olmuş ve bunların Sıvasa kadar gelen sahibi salâhiyet memurîni helimizde bizimle hüsnü münasebata girişmişlerdir. Bizim de dahil olduğumuz Kuvayi Millîyenin, bir iki kişinin eseri tahrikatı olmayıp tamamen millî ve umumî bir şekil ve mahiyette olduğunu ıttılaımız dahilinde barapor mercilerine bildirmişlerdir. Bir de, bu gibi harekâtta az, çok önayak olanlar hakkında memleketimizde malûm olan ahlâksızlık icabı bazı kirli vicdanlı insanların kılükalinin önüne geçmek mümkün değildir. Bu haleti hissiye her millette de aynıdır. Bu gibi mahzurlara karşı buraca düşünülen yegâne çare, bizim sarsılmaz bir tesanüdü samimiyetle maksadı mübeccelimize yürümekte bir an tereddüt göstermemekliğimizdir. Bendeniz menafü umumîyeye ait ve şamil olan ef'al ve harekâtımızda, zâtı içtihadatımla değil, umum rüfekayi kiramımın vicdanî ve samimî birliğile hareketi tercih ettiğim zâtı biraderilerince müsellemdir. Maahaza bu hususta başkaca varit olacak mütaleai biraderilerinin iş'arına intizar eder, kemali hürmet ve samimiyetle gözlerinizden öperim kardeşim.

Mustafa Kemal

*

* *

Efendiler, İstanbul hükûmetile kat'ı muhaberat eylediğimiz 12 Eylûl 1335 tarihinden sonra Ferit Paşa Kabinesinin sukutu tarihine kadar muhtelif tarihlerde tekrar padişaha, ecnebî mümessillere, İstanbul Şehremanetine ve umum matbuata muhtelif muhtıra ve beyannameler yazıldı (Ves. 97).

Padişahın beyannamesi

20 Eylûl 1335 tarihli, Sadrazam Damat Ferit imzalı bir tebliği umumî ile padişahın da bir beyannamesinin intişar ettiğini hatırlayacaksınız (Ves. 98). Bu beyannamenin şayanı dikkat noktalarını tekrar hatırlatmak isterim. Bu noktaları sıra ile işaret edeceğim:

1- Hükûmetin takip ettiği siyaset neticesinde İzmir fecayii Avrupa düvel ve mileli mütemeddinesinin nazarı dikkat ve meveddetini celbetti.

2- Bir heyeti mahsusa mahallinde bitarafane tahkikata iptidar etti. Hakkımız enzarı medeniyette tezahür etmektedir.

3- Vahdeti millîyemizi ihlâl edecek hiçbir karar ve teklif olmadı.

4- Bazı kimseler tarafından gûya ahali ile hükûmet arasında muhalefet olduğu ilân ediliyor.

5- Bu hal, şeraiti kanunîye dairesinde bir an evvel icrasını arzu eylediğimiz intihabatı da duçarı tehir ediyor ve sulhün takarrüp eylemekte bulunduğu bir sırada, vücudu lâbüt olan Heyeti Meb'usanın içtimaını tavik eyliyecektir.

6- Bugün umum efradı milletimden intizarım evamiri hükûmete tamamii ittibadır.

Bütün dünya benim bu işin içinde bulunduğumu bilir. Bugün başka birisinin imzasile bildirilere başlanınca ve benim ismimin ortadan kalkmasile ya aramızda bir bozuşma ve ayrılma olduğu kanısına varılacak ya da herhangi birisi imza ederse benim ortaya çıkmaktan kaçınıp, meşru olmayan bir durumda olduğuma ve böylece yapılanların Kurula güven ve inan verici olacak başka bir arkadaşımız, imzasile ortaya çıkınca bugün benim için düşünülen sakıncalar olduğu gibi o arkadaşımız hakkında da düşünülecektir. O halde onun da çekilip bir başkasının imza atmaya başlaması gibi sonuç olarak bizim için güçsüzlük belirtisi oluşturacak olan bir sıra izlemek gerekir. Bilmem bu yolu ne dereceye kadar uygun bulursunuz? Gerçekten benim kişiliğim, özellikle başlangıçta saldırı hedefi olur diye düşünülmüştü. Ama gerek içte ve gerek dışta olası bulunan saldırılar yapılmış, Allaha hamdolsun tamamile amacımızdan yana sonuç vermiştir. İstanbul hükûmeti ve kötülük isteyenler her girişimlerinde bozguna uğramıştır. Yabancılara gelince; Amerikalılar, Fransızlar ve İngilizlerle pek esaslı ilişkiler oluşmuş ve bunların Sıvasa kadar gelen yetkili görevlileri bizden yana bizimle iyi ilişkilere girişmişlerdir. Bizim de içinde olduğumuz Ulusal Güçlerin, bir iki kişinin kışkırtması olmayıp tamamen ulusal ve genel bir şekil ve nitelikte olduğunu bilgimiz içinde ve raporlarla bağlı oldukları yerlere bildirmişlerdir. Bir de, bu gibi işlerde az, çok önayak olanlar hakkında memleketimizde bilinen ahlâksızlık gereği birtakım kirli vicdanlı insanların dedikodularının önüne geçmek olası değildir. Bu duygusal durum her millette de böyledir. Bu gibi sakıncalara karşı buraca düşünülen tek çare, bizim sarsılmaz bir dayanışma ve içtenlikle kutsal amacımıza yürümekte bir an duraksama göstermemekliğimizdir. Benim genel çıkara değinen ve onu kapsayan işlerimizde ve yaptıklarımızda, kişisel görüşlerime göre, tüm değerli arkadaşlarımın vicdanî ve içten birliğile davranmayı yeğlediğim siz kardeşimce kabul edilir. Bununla beraber bu konuda aklınıza gelecek başka kardeşçe düşüncelerin bildirilmesini bekler, üstün saygı ve içtenlikle gözlerinizden öperim kardeşim.

Mustafa Kemal

*

* *

Efendiler, İstanbul hükûmetiyle haberleşmeyi kestiğimiz 12 Eylûl 1919 tarihinden sonra Ferit Paşa hükûmetinin düştüğü tarihe kadar değişik tarihlerde tekrar padişaha, yabancı temsilcilere, İstanbul Büyük Şehir Belediye Başkanlığına ve tüm basına çeşitli notlar ve bildiriler yazıldı (Belge 97).

Padişahın bildirisi

20 Eylûl 1919 tarihli, Başbakan Damat Ferit imzalı bir genel bildirim ile padişahın da bir bildirisinin yayınlandığını anımsayacaksınız (Belge 98), Bu bildirinin dikkat çeken noktalarını tekrar hatırlatmak isterim. Bu noktaları sıra ile belirteceğim.

1 - Hükûmetin izlediği politika sonucu İzmir faciaları Avrupanın uygar devlet ve uluslarının dikkatini çekti ve kardeşlik duygularını uyandırdı.

2 - Özel bir kurul yerinde yansız olarak soruşturmaya başladı. Hakkımız uygarlık dünyasının gözleri önünde belirmektedir.

3 - Ulusal birliğimizi bozacak hiçbir karar ve öneri olmadı.

4 - Bazı kimseler tarafından sanki halkla hükûmet arasında karşıtlık olduğu ilân ediliyor.

5 - Bu hal, kanuna uygun olarak bir an evvel yapmak istediğimiz seçimleri de geciktiriyor ve barışın yaklaşmakta olduğu bir sırada, varlığı çok gerekli olan Meb'uslar Meclisinin toplanmasını askıda bırakacaktır.

6 - Bugün ulusumun tüm bireylerinden beklediğim hükûmet emirlerine tam uymaktır.

7- *Düveli muazzamanın hissiyatı nısfetkâreneleri, Avrupa ve Amerika efkârı umumîyesinin itidalperverliği mevki ve haysiyetimizi temin edecek bir sulha kariben nailiyet ümidimi tevsik eylemektedir.*

Malûmu âlileridir ki, bu beyannamenin neşrü tamimi bizim, memleketle İstanbul hükûmeti arasında muhaberat ve münasebetı kat'ettiğimiz ve bu noktada ısrar eylemekte bulunduğumuz günlerde vukubuluyor. Her halde verdiğimiz talimat ve evamiri umumîyeye riayet edildiği takdirde, hiçbir taraftan alınmaması ve millete okutturulmaması lâzimeden idi. Halbuki şimdi arzedeceğim bir telgrafnameden, mukarrerat ve tebligatımıza mugayir ve noktai nazarımıza küllîyen muhalif olarak bu beyannamenin bazı taraflardan alındığı anlaşıldı.

Trabzon Mevki Kumandanına

Zâtı şevketsimatı hazreli tacidarı ekreminin milletine karşı lûtfen vukubulan beyannamei humayunlarının derhal memurîn ve ahalii beldeye tevdii lâzımdır. Ta ki, hükûmeti hainei hazıranın, meleksimat padişahımız efendimizi nekadar küstahane bir cür'etle hâlâ iğfal etmekte olduklarını anlamıyanlar kaldıysa, tamamen muttali olsunlar. Millet ve memleketi için kalbi humayunlarının ne kadar büyük bir şefkat ve muhabbetle mâlî olduğunu gösteren işbu beyannamede, en aşikâr bir surette göze çarpan husus, kabinenin harekâtı hainanesi hakkında atabei hilâfetpenahiye millet tarafından arzolunan şikâyetnamenin hâlâ vasılı ıttılaı şahaneleri olmadığı keyfiyetidir. Çünkü millet ve vatana karşı bizzat kabine erkânının tevcih ettiği hançeri ihanete muttali olsalar idi, bu hainleri bir dakika bile mevkilerinde tutmayacaklarına beyannamei humayundaki samimiyeti ifade en büyük bir şahittir. Bu hainler, bu hakikati bildikleri için, hilâfetpenah efendimizi doğrudan doğruya milletle temasa getirmiyorlar. Binaenaleyh millete düşen vazife, padişahı zişanına muhabbet ve sadakati müebbedesini tekrar alettekrar arz ve izhar etmekle beraber umum millet ve ordunun bir kütlei müttehide halinde hukuku müeyyidei şahanelerini ve hayatı millet ve memleketi kurtarmaya çalıştıkları ve fakat bu hain kabinenin, bu hareketi meşruai sadıkaneyi, padişahımız efendimizden gizledikleri, büsbütün makûs bir şekilde gösterdikleri hakikatini dün karar verildiği veçhile atabei hilâfetpenahiye bilâvasıta arz ve iblâğ etmektir. Erzurum ahalisinin bu bapta yazacakları telgraf sureti oraya bildirilecektir.

21 Eylûl 1919 K.O. Kumandanı Kâzım Kara Bekir

Kâzım Kara Bekir Paşa, bu telgrafını şöyle bir haşiye ile bize de bildiriyordu:

Bu bapta mütaleatı âlileri var mı? Bu beyannamei humayun milletin padişahına karşı arzı hakikat eylemesine tekrar bir fırsat vermiştir ki Erzurum ahalisi kabinenin bilcümle cinayetlerini tekrar etmek suretile yeniden atabeye maruzatta bulunacaklardır. Bunun suretini ya berayi keşide veya berayi malûmat heyeti muhteremelerine takdim edeceğim.

Kâzım Kara Bekir

Makina başında cevaben bildirdiğim mütalea şu idi:

Ferit Paşa Kabinesinin ef'al ve harekâtı cinayetkâranesine ait olan vesaik millete lüzumu derecede, kura ve nevahiye kadar tebliğ ve tamim edilememiş olduğu malûmu âlileridir. Böyle olsa bile bu tebligat ile beyannamei humayun muhteviyatını karşılaştırarak mukayese ve muhakeme etmek ve hakikati hali istihraç etmek kat'î değildir. Bu cihetle biz esasen böyle bir beyannamenin Babıâlide tasni edilmekle olduğunu daha evvel haber almış ve bunun, ezhanı milleti teşvişten, siyanet için İstanbuldan alınmamasını tensip etmiştik. Zaten İstanbulla muhaberatı resmîyenin munkati bulunması hesabile doğrudan doğruya saraydan değil, yine Ferit Paşanın haşiyesile Babıâliden verilen işbu beyannamenin Sıvas, Ankara, Kastamonu ve sair merakizde olduğu gibi hiçbir taraftan alınmamış olduğunu zannediyorduk. Bu beyannameyi almak için daha evvel milletin zâtı şahaneye arzı hal ve hakikat etmesine müsaade olunması lâzım gelirdi. Binaenaleyh bu beyannamenin neşir ve tamimine vesateti faydalı bulmuyoruz. Fakat, bu beyanname Trabzon,

7 - Büyük devletlerin adalet duyguları, Avrupa ve Amerika kamu oyunun ılımlı davranışı konumumu ve onurumuzu sağlayacak bir barışa yakında kavuşmak ümidimi kuvvetlendirmektedir.

Bilirsiniz ki, bu bildirimin yayımlanması bizim, memleketle İstanbul hükûmeti arasında haberleşmeleri ve ilişkileri kesdiğimiz ve bu konuda direnmekte bulunduğumuz günlerde oluyor. Her halde verdiğimiz genel buyruk ve emirlere uyulduğu takdirde, hiçbir taraftan alınmaması ve millete okutturulmaması gerekir nitelikteydi. Oysa şimdi bilginize sunacağım bir telgraftan, karar ve bildirilerimize aykırı ve görüşümüzün tam tersi olarak bu bildirinin bazı yerlerden alındığı anlaşıldı.

Trabzon Mevki Komutanına

Yüce Padişahımızın bir kayra eseri olarak ulusuna yaptığı bildirinin gecikmeden görevlilere ve halka verilmesi gerekir. Böylece şimdiki hain hükûmetin, melek yüzlü padişahımızı ne denli küstahça bir yüzsüzlükle hâlâ aldatmakta olduklarını anlamıyanlar kaldıysa, hepsi görsünler. Millet ve memleketi için padişahın kutlu yüreğinin nekadar büyük bir sevgi ve esirgeyicilikle dolu olduğunu gösteren bu bildiride, en açık bir şekilde göze çarpan şey, hükûmetin hainçe davranışları hakkında ulus tarafından halife katına sunulan yakınma yazısının hâlâ hadişahın bilgisine ulaşmış olmadığıdır. Çünkü millet ve vatana karşı bizzat kabine üyelerinin kendilerinin çektiği hayinlik hançerinden haberleri olsa idi, bu hainleri bir dakika bile yanlarında tutmayacaklarına kutlu bildirideki içtenlikli anlatım en büyük bir kanıttır. Bu hainler, bu gerçeği bildikleri için, halifemiz efendimizi doğrudan doğruya milletle temas ettirmiyorlar. Bunun için ulusa düşen görev, şanlı padişaha sonsuz sevgi bağlılığını tekrar tekrar sunmak ve belirtmekle birlikte bütün millet ve ordunun birleşik bir kütle halinde padişahın söz götürmez haklarını ve ulusun ve memleketin varlığını kurtarmaya çalıştıkları ve fakat bu hain hükûmetin, bu yasal ve gönülden davranışı, padişahımız efendimizden gizledikleri, büsbütün ters bir şekilde gösterdikleri gerçeği dün karar verildiği gibi halifelik katının bilgisine aracısız olarak sunulacaktır. Erzurum halkının bu yolda yazacakları telgraf örneği oraya bildirilecektir.

21 Eylûl 1919 K.O. Komutanı Kâzım Kara Bekir

Kâzım Kara Bekir Paşa, bu telgrafını şöyle bir dipnotla bize de bildiriyordu:

Bu konuda düşündüğünüz bir şey var mı? Padişahın bu kutlu bildirisi ulusuna karşı gerçeği duyurmasına yeniden elverişli durum oluşturmuştur ki Erzurum halkı hükûmetin bütün cinayetlerini tekrar etmek suretile yeniden padişaha bilgi sunacaktır. Bunun suretini ister çekersiniz ister bilgi edinmekle yetinirsiniz diye sayın Kurulunuza vereceğim.

Kâzım Kara Bekir

Makina başında karşılık olarak bildirdiğimiz görüş şu idi:

Ferit Paşa hükûmetinin canice yaptıkları ve davranışlarıyla ilgili belgelerin ulusa gereği kadar, köy ve bucaklara değin bildirilememiş, olduğunu bilirsiniz. Böyle olsaydı bile bu duyuru ile padişahın bildirisinin içeriğini karşılaştırarak değerlendirmek ve gerçek durumu anlamak kesin değildir. Bundan dolayı aslında böyle bir bildirinin Babıâlide uydurulmakta olduğunu daha önce haber almış ve bunun, ulusun zihnini karıştırmasını önlemek için İstanbuldan alınmamasını uygun bulmuştuk. İstanbulla resmî yazışmaların da kesilmiş bulunması nedenile doğrudan doğruya saraydan değil, yine Ferit Paşanın bir çıkmasile Babıaliden verilen bu bildirinin Sıvas, Ankara, Kastamonu ve başka merkezlerde olduğu gibi hiçbir taraftan alınmamış olduğunu sanıyorduk. Bu bildiriyi almak için daha önce milletin padişaha durumu ve gerçeği bildirmesine izin verilmesi gerekirdi. Bunun için bu bildirinin yayımlanıp dağıtılmasına aracılık etmeyi yararlı bulmuyoruz.

Erzurum ve Sıvas gibi merakizde icap edenler tarafından okunmuş bulunduğuna nazaran tasavvur buyurduğunuz gibi her merkezden İstanbula bir telgraf keşidesi muvafık olur.

Mustafa Kemal

Padişahın bu beyannamesinin, efkârı millette hâsıl edeceğine şüphe olmayan menfi tesiratın bir dereceye kadar önüne geçebilmek için mezkûr beyanname muhteviyatını tekzip ve iptale, medar olacak tarzda padişaha bir cevap yazma\ı ve bunu memlekette neşir ve tamim ederek okulturmayı yegâne çare düşündük ve öyle yaptık (Ves. 99).

Halit Beyin Trabzon ve civarında teşkilâtı millîyeye memur edilmesi

Efendiler, Trabzonda bir iki zatın, pek hamiyetli ve muhterem olan Trabzon halkının hiç de malûmatı taallûk etmediği halde, onlar namına, oradaki mevcudiyeti millîyeyi şahıslarında temsile kalkıştıklarına ve bu yüzden teşebbüsat ve mukarreratı millîyenin lüzumu gibi tatbik ve icra edilememekte olduğuna kani oldum. Trabzonda vali bulunan Galip Bey namında bir zatın da menfi cereyanı tevlitte âmil olduğunu anladım. Buna binaen Trabzon civarında Torulda bulunan ve henüz filen fırkasına kumandaya başlamamış bulunan Halil Beyin Trabzon havalisinde teşkilâtı millîyeye memur edilmesi muvafık mütalea edildi ve kolordu kumandanına bu mütalea bildirildi. 20 Eylûl 1335 de alınan cevapta: "İngilizlere karşı ihfa edilen, Halit Beyin, mizacı iktızası, ihdas etmesi muhtemel vaziyetlerin bu nazik zamanda belki ıslahı mümkün olamaz" zemini üzerinde bazı mütaleattan sonra, "Halit Bey haberim olmadan maruzatta bulunsa bile terviç edilmemesi" bildiriliyordu (Ves. 100).

Kâzım Kara Bekir Paşanın bu telgrafına verdiğimiz cevapta: İngiliz mahzurunun bizlerce mutasavver olmadığını ve şedit ve kat'î hareketin mahzurlu görüldüğüne göre Trabzonun ıslahı neye ve ne gibi vasıtaya mütevakkıf ise anın doğrudan doğruya kendileri tarafından ittihazını, 22 Eylûl 1335 tarihli bir şifre telgrafla, rica ettik (Ves. 101).

Bizim, On Beşinci Kolordu Kumandanile bu muhaberelerimiz tarihinde, Toruldan Kaymakam Halit Bey de doğrudan doğruya bizimle muhabereye başladı. Kendisini cevapsız bırakmamak ve vaziyet hakkında tenvir etmek maksadile mukabelede bulunduk.

On Beşinci Kolordu Kumandanının, nev'ama bizim 22 Eylûl 1335 tarihli telgrafımıza cevap teşkil eden, 27 Eylûl 1335 tarihli bir şifre telgrafını aldık. Bunda, halkı, evvelâ tenvir ve irşat etmek vazifesini yaptıktan; temerrüt edenler görülürse, onları da lâyık oldukları muameleye maruz bırakmaktan ibaret olan ve pek büyük tecrübelerle tahassul eden prensipini avnen Trabzon muhitinde tatbik ettiğini beyandan ve Dokuzuncu Fırka Kumandanı Rüştü Beyi, erkânıharbiyesile birlikte, Üçüncü Fırka Kumandanlığı vekâletile Trabzona gönderdiğini, Halit Beyi Trabzon için münasip bulmadığını bildirdikten sonra "İngiliz telâkkisine gelince, âcizlerince mümkün olduğu müddetçe aşikâr ve maddî bir husumetten içtinabı tercih ederim" kanaati ifade olunuyordu (Ves. 102). Buna verdiğim 29 Eylûl 1335 tarihli hususî ve şahsî cevabımda şunları yazdım: "Trabzon vilâyeti efkârı umumîyesi hakkında tamamen buraca da tenevvür edilmiştir. Trabzon merkezi müstesna olmak üzere bütün kaza ve livalarile muhabere edilmektedir. Merkezdeki hal dahi valinin tevkif ve teb'idinden sonra zail olmuştur. (Valiyi tevkif ve mahfuzen Erzuruma gönderen, işaretim üzerine, Halit Beydir).

Ancak, bu bildiri Trabzon, Erzurum ve Sıvas gibi merkezlerde gerekenler tarafından okunmuş, bulunduğuna göre düşündüğünüz gibi her merkezden İstanbula bir telgraf çekilmesi uygun olur.

Mustafa Kemal

Padişahın bu bildirisinin, ulusun düşüncelerinde yapacağına şüphe olmayan olumsuz etkinin bir ölçüde önüne geçebilmek için o beyanname içeriğini yalanlamaya ve etkisiz bırakmaya yarayacak nitelikte padişaha bir yanıt yazmayı ve bunu memlekette yayımlayıp dağıtarak okutturmayı tek çare saydık ve öyle de yaptık (Belge 99).

Halit Beyin Trabzon ve yöresinde ulusal örgütleme işleriyle görevlendirilmesi

Efendiler, Trabzonda bir iki kişinin, pek vatansever ve saygın olan Trabzon halkının hiç de bilgisi olmadan, onlar adına, oradaki ulusal varlığı kendi kişilikleriyle temsile kalkıştıklarına ve bu yüzden ulusal girişim ve kararların gereği gibi uygulanıp yürütülememekte olduğu kanısına vardım. Trabzonda vali bulunan Galip Bey adında birisinin de karşı akımı yaratmakta etkili olduğunu anladım. Bunun üzerine Trabzon dolaylarında Torulda bulunan ve daha tümenine edimli olarak komutaya başlamamış bulunan Halit Beyin Trabzon yöresinde ulusal örgüt kurmakla görevlendirilmesi uygun olur düşünüldü ve kolordu komutanlarına bu düşünce bildirildi. 20 Eylûl 1919 da alınan yanıtta: "İngilizlere karşı gizlenen, Halit Beyin, yaradılışı gereği, neden olabileceği durumlar bu kritik zamanda belki düzeltilemez" yollu bazı düşüncelerden sonra "Halit Bey haberim olmadan bilgi sunsa bile yerine getirilmemesi" bildiriliyordu (Belge 100).

Kâzım Kara Bekir Paşanın bu telgrafına verdiğimiz karşılıkta: İngiliz sakıncasının bizlerce düşünülmekte olmadığını bildirdik ve sert ve kesin davranma sakıncalı görüldüğüne göre Trabzonda durumun düzeltilmesi neye ve ne yapmaya bağlı ise onun doğrudan doğruya kendisi tarafından yapılmasını, 22 Eylûl 1919 tarihli bir şifre telgrafla, rica ettik (Belge 101).

Bizim, On Beşinci Kolordu Komutanı ile bu haberleşmelerimiz tarihinde, Toruldan Yarbay Halit Bey de doğrudan doğruya bizimle haberleşmeye başladı. Kendisini yanıtsız bırakmamak ve durum konusunda aydınlatmak amacıyla karşılık verdik.

On Beşinci Kolordu Komutanının, bir bakıma bizim 22 Eylûl 1919 tarihli telgrafımıza cevap teşkil eden, 27 Eylûl 1919 tarihli bir şifre telgrafını aldık. Bunda, halkı, önce aydınlatma ve doğru yolu gösterme görevini yaptığını; direnenler olursa, onlara karşı hakettikleri işlemi yapmaktan ibaret olan ve pek büyük deneyimlerle oluşan prensibini değiştirmeden Trabzon dolaylarında uyguladığını söyledikten ve Dokuzuncu Tümen Komutanı Rüştü Beyi, kurmay kuruluyla birlikte, Üçüncü Tümen Komutanlığı vekâletile Trabzona gönderdiğini, Halit Beyi Trabzon için uygun bulmadığını bildirdikten sonra "İngiliz düşünüş tarzına gelince, bence mümkün olduğu sürece açık ve silâhlı bir düşmanlıktan kaçınmayı yeğlerim" kanısı belirtiliyordu (Belge 102). Buna verdiğim 29 Eylûl 1919 tarihli özel ve kişisel yanıtımda şunları yazdım: "Trabzon ilindeki kamuoyu hakkında burası da tamamen aydınlanmıştır. Trabzon merkezi hariç olmak üzere bütün kaza ve sancaklarıyla haberleşilmektedir. Merkezdeki durum da valinin tutuklanıp uzaklaştırılmasından sonra ortadan kalkmıştır. (Valiyi tutuklayıp ve tutuklu olarak Erzuruma gönderen, buyruğum üzerine, Halit Beydir.)

Rüştü Beyin Üçüncü Fırka Kumandanlığı vekâletile Trabzona gönderilmesinde varidi hatırım olan nikatı arzedeceğim.

Evvelen, valiyi tevkif eden Halit Beydir. Birkaç gün sonra Rüştü Beyin bu suretle gönderilmesi Halit Beyin hareketini oradaki bedhahana karşı tenkit gibi olabilir.

Saniyen, Halit Bey, mühim vaziyetlerde, fırkasının başına geçmeye müterakkıp iken, bugün, geçirmekte olduğumuz mühim ve tarihî avanda diğer bir zatın yerine geldiğini görmekten müteessir olabilir. Bu tertipten sarfınazar buyurulmasını rica ederim. Maahaza kolordunuzun hususatı askeriyesine müdahale etmek istemem (Ves. 103).

Kâzım Kara Bekir Paşanın verdiği 2 Teşrinievel 1335 tarihli uzun cevapta; bu muamelenin Halit Beyin müracaatı üzerine olduğunu ve kendisine vezayite lâyıkıyle anlatmak için Erzuruma davet edildiğini bildirdi (Ves. 104). Halbuki 1 Teşrinievel 1335 tarihinde Üçüncü Fırka Emir Zabiti Mülâzimievvel Tarık imzasile, Seryaverim Cevat Abbas Beye gelen hususî bir şifrenin nihayet cümleleri şöyle idi:

Ahiren kumandan bey, Üçüncü Fırka kumanda vaziyeti hazırasının tebdilini kolordudan talep etti. Şayet kolordu bu teklifi kabul ve icra etmezse bilâemir filen kumandaya iptidar eyliyeceğini ve kararı sabık veçhile kolordudan ayrılarak Kongreyi resen âmir tanıyacağını arzeylerim. Paşa Hazretlerini lüzumu veçhile tenvir buyurunuz Efendim (Ves. 105).

Bu tarihten on beş gün sonra idi, Kâzım Kara Bekir Paşadan 17 Teşrinievvel 1335 tarihli şu telgrafı aldım:

"Mıntaki âcizide arzuyu millînin temin ve tatbiki için son noktaya kadar askerlikten ve silsilei meratipten ayrılmamak cihetini, atinin zaptü raptı için dahi elzem görüyorum. Cür'etle basiretin meczedilmediği yerlerde ve işlerde, netice pek parlak da olsa, tez elden makûs ve mahkûm olduğu emsalile sabittir. Bilhassa, İngiliz, Fransız mümessillerinin bulunduğu Trabzon muhitinde silsilei meratibin rânâ görülmesine ve pek basiretkâr harekete ihtiyaç, fevkalâdedir.

Maatteessüf verdiğim sarih talimata rağmen Halit Beyin, bizzat ve kıyafeti askeriyesile, valiyi tevkif ettiği garabeti, dile destan olmuştur (Halit Beyi bu harekete sevkedenin kim olduğunu arzetmiştim). İntihabat meselesinde de bu suretle ibrazı faaliyet ederse, kendi haklarında İngilizlerce vaki olan demarşın tekerrürü ve müşkül vaziyetin tahassulü, gayrıkabili içtinap olur. (İntihabat meselesinin tesri ve arzuyu millîye mutabık temini için Halil Beye ve sair icap eden birçok zevata, sarfı himmet ve gayret eylemeleri bilhassa rica edilmişti. Bir de, İngiliz demarşının gayrıkabili içtinap ne gibi bir vaziyet vücuda getirebileceğini, kendi vaziyetimi göz önüne getirerek bir türlü anlayamamış olduğumu itiraf edeyim). Bunun için miri mumaileyh ile muhabere edilmiyerek arzuyu âlilerinin tatbikında delâleti âcizanemi istirham eylerim. Mumaileyhin vaziyeti zatiyesi her türlü davadan beri ise herhangi bir mıntakadan meb'us intihabı hakkındaki fikri samîlerinin iş'arı maruzdur.

Bu telgrafa 19 Teşrinievel 1335 tarihinde sadece şu cevabı verdim:

Halit Beyin meb'us olmak veya olmamak hususundaki temayülâtını bilemediğimden bu bapta beyanı mütalea edemiyeceğim Efendim.

Efendiler, Ferit Paşa Kabinesinin sukutuna kadar geçen günler zarfında karşılaştığımız mesail mütenevvidir. Mevani ve müşkülât, az değildi. Bunların kâffesini tadat ve izaha kalkışmak heyeti aliyenizi çok yorabilir. Bu sebeple, bu safhayı ikmal edeceğini tasavvur ettiğim bazı noktalara yalnız temas etmekle iktifa edeceğim.

Ali Galibin tavsiyesi üzerine, hükûmeti merkezîyece Dersim mutasarrıflığına tayin edildiği anlaşılan ve Sıvasa muvasalat eden Osman Nuri Bey, 8 Eylûlde Sıvasta alıkonuldu.

Rüştü Beyin Üçüncü Tümen Komutan vekili olarak Trabzona gönderilmesinde aklıma gelenleri anlatacağım.

Birincisi, valiyi tutuklayan Halit Beydir. Birkaç gün sonra Rüştü Beyin bu suretle gönderilmesi Halit Beyin davranışını orada kötülük isteyenler önünde yermek anlamına gelebilir.

İkincisi, Halit Bey, önemli durumlarda, tümeninin başına geçmeyi umarken, bugün, geçirmekte olduğumuz önemli ve tarihî anlarda başka birisinin onun yerine geldiğini görmekten üzüntü duyabilir. Bu tutumdan vaz geçilmesini rica ederim. Bununla birlikte kolordunuzun askerlik işlerine karışmak istemem (Belge 103).

Kâzım Kara Bekir Paşanın verdiği 2 Ekim 1919 tarihli uzun karşılıkta; bu işlemin Halit Beyin isteği üzerine yapıldığını ve kendisine durumu gereği gibi anlatmak için Erzuruma çağırıldığını bildirdi (Belge 104). Oysa l Ekim 1919 tarihinde Üçüncü Tümen Emir Subayı Üsteğmen Tarık imzasile, Başyaverim Cevat Abbas Beye gelen özel bir şifrenin son cümleleri şöyle idi:

Son günlerde komutan bey, Üçüncü Tümendeki komuta durumunun değiştirilmesini kolordudan istedi. Eğer kolordu bu öneriyi kabul edip uygulamazsa emir beklemeden kendiliğinden komutayı hızla ele alacağını ve eski karar uyarınca kolordudan ayrılarak doğrudan doğruya Kongreyi üst tanıyacağını bilginize sunarım. Paşa Hazretlerini gereği gibi aydınlatınız Efendim (Belge 105).

Bu tarihten on beş gün sonra idi, Kâzım Kara Bekir Paşadan 17 Ekim 1919 tarihli şu telgrafı aldım:

"Benim bölgemde ulusal isteğin gerçekleşmesi ve uygulanması için son noktaya kadar askerlikten ve emir ve komuta zincirinden ayrılmamayı, yarınların düzeni için de çok gerekli görüyorum. Ataklıkla sağ görünün birleştirilmediği yerlerde ve işlerde, sonuç pek parlak olsa da, tez elden tersine döndüğü ve nedense değerden düştüğü benzerlerile anlaşılmıştır. Özellikle, İngiliz, Fransız temsilcilerinin bulunduğu Trabzon çevresinde emir komuta zincirinin pek uygun sayılmasına ve çok sağ görüyle davranmaya olağanüstü gereksinim vardır.

Ne yazık ki verdiğim açık emirlere karşın Halil Beyin, kendiliğinden ve asker üniformasıyla, valiyi tutuklama acayipliği, dillere destan olmuştur. (Halit Beyi böyle davrandıranın kim olduğunu bildirmiştim.) Seçimler konusunda da bu yolda davranırsa, kendi hakkında İngilizlerce yapılan demarşın yinelenmesi ve zor durum oluşması, kaçınılmaz hal alır. (Seçim işinin çabuklaştırılması ve ulusal isteğe uygun olarak yapılması için Halit Beyden ve sair gereken başka kimselerden, çaba sarfedip çalışmaları ve gayret etmeleri özellikle rica edilmişti. Bir de, İngiliz demarşının ne gibi kaçınılmaz bir durum yaratabileceğini, kendi durumumu göz önüne getirerek bir türlü anlayamamış olduğumu açıklayayayım.) Bunun için adı geçen kişi ile haberleşmeyerek isteğinizin uygulanmasında beni aracı kılmanızı dilerim. Onun kişisel durumu söz götürmez sayılıyor ise herhangi bir bölgeden meb'us seçilmesi hakkındaki yüksek düşüncelerinizin bildirilmesi arzederim.

Bu telgrafa 19 Ekim 1919 tarihinde sadece şu karşılığı verdim:

Halit Beyin meb'us olmak veya olmamak konusundaki eğilimlerini bilemediğimden bu konuda düşünce bildiremiyeceğim Efendim.

Efendiler, Ferit Paşa hükûmeti düşünceye kadar geçen günler içinde karşılaştığımız sorunlar çeşitlidir. Engeller ve zorluklar, az değildi. Bunların hepsini sayıp açıklamaya kalkışmak yüksek topluluğunuzu çok yorabilir. Bu nedenle, bu evreyi tamamlayacağını düşündüğüm bazı noktalara kısaca değinmekle yetineceğim.

Ali Galibin salık vermesiyle, İstanbul hükûmetince Dersim mutasarrıflığına atandığı anlaşılan ve Sıvasa gelen Osman Nuri Bey, 8 Eylûlde Sıvasta alıkonuldu.

Cereyanı millî aleyhinde, harekâtı hainanede bulunduğu tahakkuk eden Ankara Valisi Muhittin Paşa, maksadı mahsusla devre çıkmış idi. 13 Eylûlde Çorumda bulunuyordu. Muhittin Paşanın derdestile mahfuzen Sıvasa sevkı Ankarada Kolordu Kumandanına ve Samsunda Beşinci Kafkas Fırkası Kumandanına emir verildi. Muhittin Paşa mevkufen Sıvasa getirilmiştir. Kendisile bizzat görüştüm. Nasayih ve ihtaratı lâzimede bulunduktan sonra sinnine hürmeten Samsun üzerinden İstanbula gönderdim. Çorum Mutasarrıfı Samih Fethi Bey de, üç, dört gün sonra hususî tarzda Sıvasa davet olundu.

Harekâtı millîyeye muhalefetleri anlaşılan Niğde mutasarrıfı, muhasebecisi ve komiserinin tahtelhıfz Sıvasa sevkleri 16 Eylûlde Niğdede Fırka Kumandanlığına emrolundu.

Kastamonu valisinin İstanbul hükûmetince değiştirilmesi ve bundan çıkan hâdise

Efendiler, Kastamonuda vali bulunan İbrahim Bey, ben, Ordu Müfettişi iken Erkânıharbiye Reisim bulunan Miralay Kâzım Beyin şahsan tanıdığı bir zat idi. Bu sebeple kendisine her türlü esrar tevdi olunmuştu. Aramızda şifre muhaberat cari idi. Kendisi hükûmeti merkezîye tarafından İstanbula davet olundu. Bu davete asla icabet etmemesi lâzımgelirken, anlaşılmaz esbap ve mülâhazat ile -İstanbulda tevkif olunmak için- Kastamonuyu terketmişti. İstanbul, İbrahim Beyin yerine diğerini Kastamonuya vali tayin etmişti. Bu zat, 16 Eylûlde İneboluya muvasalat etmiş bulunuyordu. Mumaileyhin tevkifini mahallinde icap edenlere emrettik. Bu meselede enteresan küçük bir safha oldu. Müsaadenizle biraz tafsil edeyim; Kastamonuda ve Kastamonu vilâyeti dahilinde zâf ve tereddüt asarı meşhut olmaya başlayınca, Kastamonuya şayanı emniyet ve muktedir bir zabitin gönderilmesini Ankarada bulunan Ali Fuat Paşadan rica etmiştim.

Fuat Paşa, Kastamonu mevki kumandanı sıfatile oraya Miralay Osman Beyi göndermişti. Osman Bey, tam 16 Eylûl günü Kastamonuya muvasalat etmişti ve yeni gelen vali hakkında verdiğimiz emrin tatbikını miri mumaileyhten intizar ediyorduk. Arzettiğim emri verdikten sonra, tatbikat ve icraat hakkında telgraf başında malûmata intizar ediyordum. Gece olmuştu. İstediğim malûmatı verecek, Kastamonuda bir muhatap bulamıyordum. Nihayet, 16/17 Eylûl gecesi, Kastamonu ve Havalisi Kumandanı Miralay Osman Bey, Kastamonu telgrafhanesine geldi ve aynen şu telgrafı verdi:

Bugün Kastamonuya geldim. Hükûmeti merkezîyenin adamları ve vali vekili ve jandarma kumandanının dessaslığı ile hanemde tevkif edildim. Timsali hamiyet zabitânımızın himmetlerile şimdi kurtuldum. Ben de, vali vekilini ve jandarma alay kumandanını beraber tevkif ettirdim. Telgrafhaneyi işgal ettim. Buradaki vaziyet mühimdir. Kongreye istirham ederim, bütün mukarreratından burayı haberdar ederek Kastamonu ahalii muhteremesini tenvir buyursun. Yeni valinin İneboluya indiği müstahberdir, hakkında ne muamele yapılacaktır? Burada vali vekili ve saire tayini hakkında Millî Kongrenin bana salâhiyet vermesine ve işbu istirhamının cevabına makina başında şimdi intizar eylediğim maruzdur.

Osman Beyle makina başındaki muhaberemiz şu suretle devam etti. Kendisinden sordum:

"Elyevm orada vaziyete hâkim misiniz? Ne kadar kuvvetiniz var? Orada erkânı vilâyetten şayanı itimat kim vardır? Yeni tayin olunup İneboluya geldiği haber alınan valinin ismi nedir?"

Osman Beyin cevabı şu idi: "Halen vilâyete hâkimim, her halde, Kongrenin muzahir olarak beni tenvir etmesi lâzımdır. Tayin olunan vali, Konya valiliğin-

Ulusal akıma karşı, hainee davranışlarda bulunduğu kesinlikle anlaşılan Ankara Valisi Muhittin Paşa, özel amaçla görev gezisine çıkmış idi. 13 Eylûlde Çorumda bulunuyordu. Muhittin Paşanın yakalanarak tutuklu olarak Sıvasa gönderilmesi Ankarada Kolordu Komutanına ve Samsunda Beşinci Kafkas Tümeni Komutanına emredildi. Muhittin Paşa tutuklu olarak getirilmiştir. Kendisile ben kendim görüştüm. Gerekli öğütler verip uyarılarda bulunduktan sonra yaşına saygı göstererek Samsun üzerinden İstanbula gönderdim. Çorum Mutasarrıfı Samih Ferit Bey de, üç, dört gün sonra özel şekilde Sıvasa çağırıldı.

Ulusal savaşıma karşı oldukları anlaşılan Niğde mutasarrıfı, muhasebecisi ve komiserinin koruma altında Sıvasa gönderilmeleri 16 Eylûlde Niğdede Tümen komutanlığına emrolundu.

Kastamonu valisinin İstanbul hükûmetince değiştirilmesi ve bundan çıkan olay

Efendiler, Kastamonuda vali bulunan İbrahim Bey, ben, Ordu Müfettişi iken Kurmay Başkanım bulunan Albay Kâzım Beyin yakından tanıdığı bir kimse idi. Bu nedenle kendisine her türlü sırlar verilmişti. Aramızda şifreli yazışmalar olmaktaydı. Kendisi İstanbul hükûmeti tarafından İstanbula çağrıldı. Bu çağırıya hiçbir zaman uymaması gerekirken, anlaşılmaz nedenler ve düşüncelerle - İstanbulda tutuklanmak için - Kastamonudan ayrılmıştı. İstanbul, İbrahim Beyin yerine başkasını Kastamonuya vali atamıştı. Bu kişi, 16 Eylûlde İneboluya gelmiş bulunuyordu. Orada tutuklanmasını orada gerekenlere emrettik. Bu işde enteresan küçük bir evre oldu. İznimizle biraz ayrıntılara girerek anlatayım; Kastamonuda ve Kastamonu ili içinde güçsüzlük ve duraksama izleri belirmeye başlayınca, Kastamonuya güvenilir ve yetenekli bir subayın gönderilmesini Ankarada bulunan Ali Fuat Paşadan rica etmiştim. Fuat Paşa, Kastamonu mevki komutanı olarak oraya Albay Osman Beyi göndermişti. Osman Bey, tam 16 Eylûl günü Kastamonuya varmıştı ve yeni gelen vali hakkında verdiğimiz emrin uygulanmasını ondan bekliyorduk. Sözünü ettiğim emri verdikten sonra uygulama ve yapılan işler hakkında telgraf başında bilgi bekliyordum. Gece olmuştu. İstediğim bilgileri verecek, Kastamonuda bir kimse bulamıyordum. Nihayet, 16/17 Eylûl gecesi, Kastamonu ve yöresi komutanı Albay Osman Bey, Kastamonu telgrafhanesine geldi ve şu telgrafı verdi:

Bugün Kastamonuya geldim. İstanbul Hükûmetinin adamları ve vali vekili ve jandarma komutanının hileleri sonucu evimde tutuklandım. Vatanseverlik örneği subaylarımızın yardımı ile şimdi kurtuldum. Ben de, vali vekilini ve jandarma alay komutanını birlikte tutuklattım. Telgrafhaneyi işgal ettim. Buradaki durum ciddîdir. Kongreden rica ederim, bütün kararlarından buraya haber vererek Kastamonunun sayın halkını aydınlatsın. Yeni valinin İneboluya indiği haber alındı, hakkında ne işlem yapılacaktır? Burada vali vekili ve başkalarını atama konusunda Ulusal Kongrenin bana yetki vermesini ve bu ricamın yanıtını makina başında şimdi beklemekte olduğumu bilginize sunarım.

Osman Beyle makina başındaki görüşmemiz şöylece sürdü. Kendisinden sordum:

"Şimdi orada duruma egemen misiniz? Nekadar kuvvetiniz var ? Orada ilin ileri gelenlerinden güvenilir kim vardır? Yeni atanıp İneboluya geldiği haber alınan valinin ismi nedir?"

Osman Beyin yanıtı şu idi: "Bugün vilâyete egemenim, her halde, Kongrenin bana yardımcı olması beni aydınlatması gerekir. Atanan vali, Konya valili-

den mütekait, gayet eski bir zât olduğu rivayet olunuyor. İsmi Ali Rızadır. Kuvvetim, iki yüz elli kişi çıkarır bir tabur ve dört tüfekli bir mitralyöz bölüğünden ibarettir. Halk ile henüz görüşülememiştir. Erkânı vilâyetten Defterdar Ferit Bey vardır."

Osman Beye şu emri verdim: "Şimdi bizzat vali vekâletini deruhde buyurunuz ve bütün kuvayi askerîye ve mülkîyeyi elinize almaya tamamen salâhiyettarsınız. Gelmekte olan valiyi, derhal tevkif ettirecek tedabiri seria ittihaz buyurunuz, icraatınıza filen mümanaat edenlere karşı bilâtereddüt silâh istimal ettiriniz. Vilâyet defterdarı, benim Diyarbekirden tanıdığım Ferit Bey ise size muavenet etmesi lâzımdır. Bolu mutasarrıfına, aldığınız vaziyet ve salâhiyeti, şimdi, bildirerek onun da İstanbula karşı aynı veçhile hareket etmesini tarafımızdan söyleyiniz. Sinop Mutasarrıfı Mazhar Tevfik Beye de, benim tarafımdan aynı talimatı veriniz. Yanınızda hangi şifre miftahı vardır?"

Osman Beyin cevabı: "Vali vekâletini Defterdar Ferit Beye vereceğim, kendim deruhde edemiyeceğim. Bildiğiniz Ferit Beydir. Sinop mutasarrıfı bildiğinizdir, kendisi azledilmiştir. Vekâlet, Jandarma Tabur Kumandam Remzi Beydedir. Mazhar Tevfik Beyin Sinopta olduğu bildiriliyor. Şifre miftahı mevkuf alay kumandanındadır, talep edildi, alacağım cevaba göre arzederim Efendim."

"Yanınızda başka şifre miftahı var mıdır? Ferit Bey şimdi nerededir, vaziyetten malûmattar mıdır?" diye sordum.

"Vaziyetten, malûmatı yoktur, şimdi çağrıldı, gelecektir. Ben hiç şifre miftahı almadım; çünkü tevkif edileceğimi bilmiyordum, makam şifresile yazarım ümidinde idim" cevabını verdi.

"Oradaki jandarma tabur kumandanı kimdir, ne kadar jandarma kuvveti vardır, emriniz altına girdi mi?" sualini yazdırdım. Buna da verdiği cevapta: "Jandarma Kumandanı Emin Bey, yanımda ve benimle teşriki mesai etmiştir, merkezde jandarma mevcudu otuz beş kadardır. Polis Müdiri Halil Bey de yanımda ve benimle teşriki mesai etmiştir, mevcudu kırk tanedir. Piyade Tabur Kumandanı Şerif Bey, kendisi biraz budala olduğundan şimdilik tevkif edilmiştir. Jandarma Tabur Kumandanı Emin Bey yüzbaşıdır. Defterdar Ferit Bey geldi, yanımdadır."

"Emin Beyi biraz anlatır mısınız" sualine "318 neş'etli, Üsküplü Emin, tanırsınız. Mahsus ellerinizden öpüyorlar."

Bunun üzerine şu satırları yazdırdım: "Emin Efendiyi tanırım, teşekkür ederim. Ferit Beye vaziyeti anlattınız mı? Mühim hususat, makam şifresile bildirilebilir. Sinop mutasarrıf vekili olan Jandarma Kumandanı şayanı emniyet olmadığı takdirde onun yerine sizce tensip olunacak münasip birinin vekâlete geçirilmesi esbap ve tedabirinin istikmali düşünülmelidir. Muavenete ihtiyaç görüyor musunuz?" Osman Bey: "Kuvvetçe ihtiyaç görüp görmediğimi bilâhare arzedeceğim; Jandarma Tabur Kumandanı, yeni geldiği için ahvali malûm olamamıştır Efendim" cevabını verdi. Osman Beye başka bir söyliyeceği olup olmadığını ve Ferit Beyle ahvale dair görüşüp görüşmediklerini sorup anladıktan sonra, şu telgrafı yazdırdım:

Osman Bey ve Ferit Beyefendiye** **16/17 Eylûl 1335

Tedabir ve icraatınızda muvaffakıyet temenni ederim. Bizi vaziyetinizden ve gelmekte olan valinin tevkif edildiğinden haberdar buyurmanıza intizar eyleriz.

Mustafa Kemal

ğinden emekli, gayet eski birisi olduğu söyleniyor. İsmi Ali Rızadır. Kuvvetim, iki yüz elli kişi çıkarır bir tabur ve dört tüfekli bir mitralyöz bölüğünden oluşmaktadır. Halk ile henüz görüşülememiştir. İl ileri gelenlerinden Defterdar Ferit Bey vardır."

Osman Beye şu emri verdim: "Şimdi siz kendiniz vali vekilliğini üstleniniz ve bütün askerî ve sivil güçleri elinize almaya tamamile yetkilisiniz. Gelmekte olan valiyi, derhal tutuklatacak hızlı önlemler alınız, yaptıklarınıza karşı koyanlara duraksamadan silâh kullandırınız. İl defterdarı, benim Diyarbakırdan tanıdığım Ferit Bey ise size yardım etmesi beklenir. Bolu mutasarrıfına, aldığınız durum ve yetkiyi, şimdi, bildirerek onun da İstanbula karşı aynı biçimde davranmasını tarafımızdan söyleyiniz. Sinop Mutasarrıfı Mazhar Tevfik Beye de, benim tarafımdan aynı talimatı veriniz. Yanınızda hangi şifre anahtarı var?"

Osman Beyin yanıtı: "Vali vekilliğini Defterdar Ferit Beye vereceğim, kendim üstlenemeyeceğim. Bildiğiniz Ferit Beydir. Sinop mutasarrıfı bildiğinizdir, kendisine işten elçektirilmiştir. Mutasarrıf vekilliği, Jandarma Tabur Komutanı Remzi Beye verilmiştir. Mazhar Tevfik Beyin Sinopta olduğu bildiriliyor. Şifre anahtarı tutuklu alay komutanındadır, istettim, alacağım yanıta göre bilgi sunarım Efendim."

"Yanınızda başka şifre anahtarı var mı? Ferit Bey şimdi nerededir, durumu biliyor mu?" diye sordum.

"Durumu bilmiyor, şimdi çağrıldı, gelecektir. Ben hiç şifre anahtarı almadım; çünkü tutuklanacağımı bilmiyordum, makam şifresile yazarım umudunda idim" yanıtını verdi.

"Oradaki jandarma tabur komutanı kimdir, ne kadar jandarma kuvveti vardır, emriniz altına girdi mi?" sorusunu yazdırdım. Buna da verdiği yanıtta: "Jandarma Komutanı Emin Bey, yanımda, ve benimle işbirliği yapmıştır, merkezde, jandarma mevcudu otuz beş kadardır. Polis Müdürü Halil Bey de yanımda ve benimle işbirliği halindedir, mevcudu kırk tanedir. Piyade Tabur Komutanı Şerif Bey, kendisi biraz budala olduğundan şimdilik tutuklanmıştır. Jandarma Tabur Komutanı Emin Bey yüzbaşıdır. Defterdar Ferit Bey geldi, yanımdadır."

"Emin Beyi biraz anlatır mısınız?" sorusuna "1902 mezuznu, Üsküplü Emin, tanırsınız. Özellikle ellerinizden öpüyorlar."

Bunun üzerine şu satırları yazdırdım: "Emin Efendiyi tanırım, teşekkür ederim. Ferit Beye durumu anlattınız mı ? Önemli konular, makam şifresile bildirilebilir. Sinop mutasarrıf vekili olan Jandarma Komutanı güvenilir değilse onun yerine sizce uygun görülecek birinin vekâlete geçirilmesi için yapılması gereken iş ve alınması gereken önlemler düşünülmektedir. Yardıma gereksinim duyuyor musunuz?" Osman Bey: "Kuvvetçe gereksinme duyup duymadığımı sonra bilginize sunacağım; Jandarma Tabur Komutanı, yeni geldiği için niteliği bilinemiyor Efendim" yanıtını verdi. Osman Beye başka bir söyliyeceği olup olmadığını ve Ferit Beyle durum hakkında görüşüp görüşmediklerini sorup anladıktan sonra, şu telgrafı yazdırdım:

Osman Bey ve Ferit Beyefendiye **16/17 Eylûl 1919**

Alacağınız önlemlerde ve yapacağınız işlerde başarı dilerim. Bize durumunuzu ve gelmekte olan valinin tutuklandığını bildirmenizi bekleriz.

Mustafa Kemal

Kastamonu da İstanbula karşı harekete geçiyor

Ferit Bey, Vali Vekili; Miralay Osman Bey, Kastamonu ve Havalisi Kumandanı sıfatile faaliyete başladıktan bir iki gün sonra, kendilerini tekrar telgraf başına davet ederek malûmat talep etmiştim.

İstanbulda icap eden makamata matlup veçhile umumun imzası tahtında telgraflar yazıldığı ve bilûmum vilâyat ve elviyeye de bu telgrafların tebliğ kılındığı bildirilmekle beraber birtakım sualler de soruluyordu. Ezcümle "Halk diyormuş ki: 1 - Diğer vilâyat efkârı umumîyesi bizimle beraber değiller midir? 2 - Bu gayrıtabiî ahval ne zamana kadar devam edecektir? 3 - Kabinenin temerrüdüne karşı ne gibi tedbir buyuruldu? lûtfen bizi tenvir buyurunuz Paşam!"

Halka atfen tevcih olunan bu suallerin Vali Vekili ve Kumandan Beylerin de fikirlerini işgal etmekte olduğuna hükmetmek ve ona göre cevap vermek zahmete değerdi. Binaenaleyh saatlerce Sıvas-Kastamonu telini işgal eden uzun malûmat ve izahat verildi. Bu izahatı şu suretle hulâsa edebilirim:

1- Tezahüratı millîye, vatanın her köşesinde, salâbet ve hararetle mevcuttur. Bütün vilâyetlerin en ufak köylerine kadar halk ve en ufak cüzütammına kadar bütün ordularımız tamamen hassas ve vahdeti kâmile halinde, tebliğ olunan mukarreratı tatbik ve icra eylemektedirler ve halkın ikinci ve üçüncü sualine cevap olmak üzere de:

2- Ne vakıt ki Kastamonu halkı, bu hali gayrıtabiî bulup endişeye düşmek zâfından kurtularak maksadımızı istihsal edinceye kadar sebat etmekte eseri tereddüt göstermiyecektir, işte o zaman bu gayrıtabiî hal kendiliğinden zail olacaktır. Kabinenin temerrüdü tabiîdir; buna karşı başka tedbire kalkışmadan evvel ilk tedbirimizi hakkıyle ve her tarafta kat'iyetle tatbik etmek çarelerini düşünelim. Meselâ; Bolu vaziyeti hakkında ne yapılmıştır. Bolu hizasına kadar tekmil mevakiin İstanbul ile muhaberatı resmîyesinin kat'olunduğundan emin miviz? Buna dair, muntazır bulunduğumuz malûmat henüz vürut etmedi. İşte, bu dediğim tedbir, İstanbula kadar teşmil olunduğu takdirde kabinenin temerrüde takati kalmayacağını zannederim. Maahaza bundan sonra da bir inadı eçhelâne ve eblehaneye devam etmek isterlerse her halde daha müessir tedbirler tatbikına imkân vardır.

Bundan sonra vali ve kumandanın verdiği malûmattan şunlar anlaşıldı; İneboludan İstanbula iade edilen yeni vali Zonguldakta, Dahiliye Nazırından şöyle bir emir almış:

"Bolu ve havalisi serbesttir, Zonguldağa çıkınız, vilâyetin icap eden mahallerile muhabere ediniz ve emri ahire kadar orada bekleyiniz." Filhakika yeni vali, Zonguldakta kalmış ve tehdidata başlamış. Ferit ve Osman Beyler, Zonguldak mutasarrıfına yeni valiyi tevkif edip karadan Kaslamonuya gönderilmesini emreylemişler, mutasarrıf bunu yapmamış. Maahaza teşebbüsten haberdar olan yeni vali, orada barınamayarak, Dersaadete avdet eylemiş (Ves. 106).

Ali Fuat Paşa Garbî Anadolu Kuvayi Millîye Kumandanı

Bilmünasebe arzetmiştim ki, Yirminci Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, Kongre namına, bazı mukarrerat ve tertibat ittihaz eylemişti. Ali Fuat Paşaya, Kongrece "Garbî Anadolu Kuvayi Millîye Kumandanı" unvanı verildi. Paşa, Eskişehir ve havalisini millî bir mıntaka addedip kumandanlığına Süvari Kaymakamı Atıf Beyi; Afyon Karahisar havalisini de millî bir mıntıka addedip kumandanlığa Yirmi Üçüncü Fırka Kumandanı Ömer Lûtfi Beyi tayin etmişti. Bu fırka ileAnadoluya geldiğimizin daha ilk günlerinde temas ve isticalde bulunul-

Kastamonu da İstanbula karşı harekete geçiyor

Ferit Bey vali vekili; Albay Osman Bey, Kastamonu ve Yöresi Komutanı olarak faaliyete başladıktan bir iki gün sonra, kendilerini tekrar telgraf başına çağırarak bilgi istemiştim.

İstanbulda gereken yerlere gerektiği gibi herkesin imzası altında telgraflar yazıldığı ve tüm illerle ve sancaklara da bu telgrafların tebliğ edildiği bildirilmekle birlikte birtakım sorular da soruluyormuş. Bu arada "Halk diyormuş ki:

l- Öbür illerin kamuoyu bizimle beraber değil midir?

2 - Bu olağandışı durumlar ne kadar sürecek?

3- Hükûmetin ayak diremesine karşı ne gibi önlemler alınması emredildi? Ne olur bizi aydınlatın Paşam."

Halk adına yöneltilen bu soruları Vali Vekili ve Komutan Beylerin de düşünmekte olduklarına karar vermek ve ona göre yanıtlamak zahmete değerdi. Bu nedenle saatlerce Sıvas-Kastamonu telini işgal eden uzun bilgi verildi ve açıklamalar yapıldı. Bu açıklamaları şöylece özetleyebilirim:

1 - Ulusal tepki, vatanın her köşesinde sarsılmaz ve coşkun ulusal tepki vardır. Bütün illerin en ufak köylerine kadar halk ve en ufak birliklerine kadar bütün ordularımız baştanaşağı tetikte ve tam birlik içinde, bildirilen kararları uygulayıp yerine getirmektedirler, ve halkın ikinci ve üçüncü sorusuna yanıt olmak üzere de:

2 - Ne vakıt ki Kastamonu halkı, bu durumu olağandışı bulup kaygıya düşmek güçsüzlüğünden kurtularak amacımızı elde edinceye kadar dayanmakta kararsızlık belirtileri göstermiyecektir, işte o zaman bu olağanüstü durum kendiliğinden kalkacaktır. Hükûmetin direnmesi doğaldır; buna karşı başka önlem almadan önce ilk önlemimizi gereği gibi ve her yerde kesinlikle uygulamak yollarını düşünelim: Örneğin; Bolunun durumu hakkında ne yapılmıştır. Bolu hizasına kadar tüm yerlerin İstanbul ile resmî haberleşmelerinin kesildiğinden emin miyiz? Bu konuda, beklediğimiz bilgiler daha gelmedi. İşte, bu dediğim önlem, İstanbula kadar yayılırsa hükûmetin direnmeye gücü kalmayacağını sanırım. Ama bundan sonra da bu çok cahilce ve ahmakça direnişi sürdürürse her halde daha etkin önlemler uygulanabilir.

Bundan sonra vali ve komutanın verdiği bilgilerden şunlar anlaşıldı; İneboludan İstanbula geri gönderilen yeni vali Zonguldakta, İçişleri Bakanından şöyle bir emir almış:

"Bolu ve çevresi serbesttir, Zonguldağa çıkınız, ilin gereken yerlerile haberleşiniz ve yeni emre kadar orada bekleyiniz." Gerçekten yeni vali, Zonguldakta kalmış ve tehditler savurmaya başlamış. Ferit ve Osman Beyler, Zonguldak mutasarrıfına yeni valiyi tutuklayıp karadan Kastamonuya göndermesini emretmişler, mutasarrıf bunu yapmamış. Bununla birlikte girişimden haber alan yeni vali, orada barınamayarak, İstanbula geri dönmüş (Belge 106).

Ali Fuat Paşa Batı Anadolu Ulusal Güçler Komutanı

Sırası geldiğinde bildirmiştim ki, Yirminci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, Kongre adına, bazı kararlar ve önlemler almıştı. Ali Fuat Paşaya, Kongrece "Batı Anadolu Ulusal Güçler Komutanı" sanı verilmişti. Paşa, Eskişehir ve dolaylarını ulusal bir bölge sayıp komutanlığına Atlı Yarbay Atıf Beyi; Afyon dolaylarını da ulusal bir bölge sayarak komutanlığa Yirmi Üçüncü Tümen Komutanı Ömer Lûtfi Beyi atamıştı. Bu tümen ile Anadoluya geldiğimizin daha ilk

duğunu o günlere ait beyanatım sırasında zikretmiştim. İstanbul hükûmeti Fuat Paşanın yerine Hamdi Paşayı tayin ve izam etmişti. Hamdi Paşa, Eskişehire kadar geldi. Orada, kendisine 16 Eylûlde İstanbula avdeti lüzumu tebliğ olundu.

İngilizler Eskişehir Mıntakası Kuvayi Millîye Kumandanı olan Atıf Beyi tevkif edip İstanbula gönderdiler. Kuvayi Millîye kumandanı olan bir zatın kendini sühuletle hasım eline düşürmiyecek tedabir almış olması lâzım gelirdi. Bu hususdaki gaflet ve tedbirsizlik kendisini kurtarmak için uzun zaman mütevali teşebbüsatta bulunmamızı icap ettirdi. Malûmu âliniz, o tarihte Eskişehirde İngiliz kıtaatı vardı. Fuat Paşa, toplayabildiği millî kuvvetlerle bizzat Eskişehire yakın Cemşit mevkiine gitmişti. Eskişehiri uzaktan ihata etti. Eskişehirde bulunan Mütelifin Kuvvetleri Kumandanı General Sally Glade'in Fuat Paşaya gönderdiği bir mektupta kullanılan tabirat ve Kuvayi Millîyemizi sureti tavsif; millî kumandanlarımızın ve Kuvayi Millîyemizin yüksek şeref ve haysiyetlerine karşı bir tecavüz telâkki edildiğinden ve mumaileyh generalin hak ve salâhiyeti haricinde görüldüğünden bu hususta İstanbulda bulunan Düveli İtilâfiye mümessili siyasîlerinin bir muhtıra ile nazarı dikkatleri celbolunmuştu. 25 Eylûl 1335 tarihinde General Sally Glade'in Fuat Paşa nezdine gönderdiği bir heyet -ki bir erkânıharp binbaşısı ile Eskişehir İngiliz kontrol zabitinden mürekkep idi- İngilizlerin ahvali dahiliyemize ve harekâtı millîyemize kat'iyyen müdahale eylemiyeceklerine dair söz verdiler. Bu sıralarda, İngilizler, Merzifonda bulunan kuvvetlerinin geriye alınması halinde memnun olup olmayacağımızı istimzaç eylemişlerdi. Bittabi pek memnun olacağımızı bildirmiştik. Filhakika oradaki kuvvetlerini bütün ağırlıklarile beraber evvelâ, Samsuna çektiler. Badehu oradan da İstanbula naklettiler. Eskişehire hâkim olduktan sonra, Fuat Paşayı, Bilecik ve Bursa havalisine göndermeyi düşünüyorduk.

Konya valisi Cemal Bey İstanbula kaçıyor ve Konya halkı da İstanbulu tanımıyor

Efendiler, Konyada vali bulunan Cemal Bey, Ferit Paşa Kabinesinin Anadoluda mühim bir noktai istinadı haline geldi. Konyada Ordu Müfettişi olan Cemal Paşanın İstanbula gidip gelememesi, orada bulunan Kolordu Kumandanı Salâhattin Beyin müstereddidane tavır ve hareketi ve en nihayet habersiz İstanbula çekilip gitmesi Konya ve havalisini Vali Cemal Beyin tahtı hükmünde bırakmıştı. Oraya, maksadı yakından anlamış olan bir zatın gönderilmesine ihtiyaç vardı. Sıvasta yanımızda bulunan Refet Beyin gönderilmesi tensip edildi. Refet Bey hareket etti. Konyada Heyeti Temsilîye tarafından bir kumandan gelmekte olduğu haber alınınca, erbabı hamiyet canlanmış, diğer taraftan da Vali Cemal Bey hapishanede nekadar kanlı katil, mevkuf varsa hepsini çıkarıp teslih etmiş ve kendisine bir kuvvet yapmak istemişti. Konya ahalii muhteremesi, bu zelilâne harekete karşı ayaklanarak muktezayı hamiyeti ifaya karar vermiş ve bunun farkına varan Cemal Bey, 26 Eylûlde İstanbula firar eylemiştir (Ves. 107). Halk, belediye dairesinde içtima ederek Hoca Vehbi Efendiyi vali vekâletine tayin etmişti.

Refet Beyin yerinde olmıyan bazı teklifleri

Efendiler, şayanı dikkat bir noktadır; bu anda hatırıma geldi, heyeti aliyenize arzetmeden geçemiyeceğim; Sıvas-Konya yolu üzerinde bir telgraf merkezinden, Refet Beyden bir servis aldım. Refet Bey, bunda; Konya ve havalisinde temini muvaffakıyet için kendisine İkinci Ordu Müfettişliği unvan ve salâhiyetinin verilmesi lüzumunu bildiriyordu. Refet Bey birçok zaman sonra Ankarada

günlerinde ilişki kurup meşgul olduğumuzu o günlerle ilgili konuşmalarım arasında söylemiştim. İstanbul hükûmeti Fuat Paşanın yerine Hamdi Paşayı atamış ve göndermişti. Hamdi Paşa, Eskişehire kadar geldi. Orada, kendisine 16 Eylûlde İstanbula geri dönmesi gereği bildirildi.

İngilizler Eskişehir Mıntıkası Ulusal Güçler Komutanı olan Atıf Beyi tutuklayıp İstanbula gönderdiler. Ulusal Güçler Komutanı olan bir kişinin kendini kolayca düşman eline düşürmiyecek önlemleri almış olması gerekirdi. Bu konudaki aymazlık ve önlemsizlik kendisini kurtarmak için uzun zaman birbirini izleyen girişimlerde bulunmamızı gerektirdi. Bilirsiniz, o tarihte Eskişehirde İngiliz birlikleri vardı. Fuat Paşa, toplayabildiği millî kuvvetlerle Eskişehire yakın Cemşit denilen yere gitmişti. Eskişehiri uzaktan sardı. Eskişehirde bulunan İtilâf Devletleri Kuvvetleri Komutanı General Sally Glade'in Fuat Paşaya gönderdiği bir mektupta kullanılan deyimler Ulusal Gücümüzün yüksek onur ve haysiyetine karşı bir saldırı sayıldığından ve o Generalin hak ve yetkisi dışında görüldüğünden bu hususta İstanbulda bulunan İltilâf Devletleri siyasî temsilcilerinin bir nota ile dikkatleri çekilmişti. 25 Eylûl 1919 tarihinde General Sally Glade'in Fuat Paşaya gönderdiği bir ekip - ki bir kurmay binbaşısı ile Eskişehir İngiliz kontrol subayından oluşmakta idi - İngilizlerin iç işlerimize ve ulusal ayaklanmamıza hiç karışmayacaklarına söz verdi. Bu sıralarda, İngilizler, Merzifonda bulunan kuvvetleri geriye alınırsa memnun olup olmayacağımızı sormuşlardı. Elbette çok memnun olacağımızı bildirmiştik. Gerçekten oradaki kuvvetlerini bütün ağırlıklarile birlikte önce, Samsuna çektiler. Sonra da oradan İstanbula aktardılar. Eskişehire egemen olduktan sonra, Fuat Paşayı, Bilecik ve Bursa dolaylarına göndermeyi düşünüyorduk.

Konya valisi Cemal Bey İstanbula kaçıyor ve Konya halkı da İstanbulu tanımıyor

Efendiler, Konyada vali bulunan Cemal Bey, Ferit Paşa Hükûmetinin Anadoluda önemli bir dayanak noktası durumuna geldi. Konyada Ordu Müfettişi olan Cemal Paşanın İstanbula gidip de gelememesi orada bulunan Kolordu Komutanı Salâhaddin Beyin kararsızca davranışları ve sonunda haber vermeden İstanbula çekip gitmesi Konya ve dolaylarını Vali Cemal Beyin egemenliği altında bırakmıştı. Oraya, amacı iyi anlamış olan birinin gönderilmesi gerekiyordu. Sıvasta yanımızda bulunan Refet Beyin gönderilmesi uygun bulundu. Refet Bey yola çıktı. Konyada Temsilci Kurul tarafından gönderilen bir komutan gelmekte olduğu haber alınınca, yurtseverler canlanmış, diğer taraftan da Vali Cemal Bey hapishanede nekadar kanlı katil, tutuklu varsa hepsini çıkarıp silâhlandırmış ve kendisine bir kuvvet oluşturmak istemişti. Konyanın sayın halkı, bu alçakça davranışa karşı ayaklanarak yurtseverliğin gereğini yapmaya karar vermiş ve bunun farkına varan Cemal Bey, 26 Eylûlde İstanbula kaçmıştır (Belge 107). Halk, belediye dairesinde toplanarak Hoca Vehbi Efendiyi vali vekilliğine getirmişti.

Refet Beyin bir takım yersiz önerileri

Efendiler, dikkate değer bir noktadır; şimdi hatırıma geldi, yüksek topluluğunuza bildirmeden geçemiyeceğim; Sıvas - Konya yolu üzerinde bir telgraf merkezinden, Refet Beyden bir servis aldım. Refet Bey, bunda; Konya ve yöresinde başarı sağlamak için kendisine İkinci Ordu Müfettişliği sanı ve yetkisinin verilmesi gerektiğinibildiriyordu. Refet Bey çok sonraları Ankarada bu-

bulunduğum sırada, Bolu ve havalisindeki usatın tenkiline memur edildiği zaman dahi oradan bir şifre ile, halk üzerinde mühim tesiri olacağından bahisle kendisine paşa unvanının tevcihini benden talep etmişti. O zamanlar Refet Beyin gerek birinci ve gerek ikinci arzularını tatmin edecek resmî mevki ve salâhiyette bulunmadığımı izaha hacet yoktu. Bilhassa bunu Refet Beyin en iyi bilmiş olmasına şüphe edilebilir mi? Refet Bey, bu arzularını tatmin ettirmek için benim hükûmeti merkeziye nezdinde delâletimi ima etmek istiyordu da denilemezdi. Çünkü, dünyaca malûm idi ki ben, ordu müfettişliğinden ve askerlikten istifa etmiş olduktan başka padişah ve hükûmeti merkeziye tarafından tardedilmiş ve idama mahkûm bulunuyordum. Faaliyetim bir Kongrenin intihap ettiği heyet içinde, Heyeti Temsilîye içinde onun namına vukubuluyordu. Millî mesaide bulunmak ve bilhassa bu hususta muvaffak olmak için resmî unvan ve salâhiyet meşrut ise, zaten o, benim kendimde yok idi. Esbabı muvaffakıyet için, içinde bulunduğum evsaf ve şeraitin mahiyeti anlaşıldıktan sonra, benden resmî şekiller dahilinde sıfat ve salâhiyet aramaya lüzum olamayacağı tabiî idi. Şüphesiz Refet Beyi Konyaya memur ederken biz kendisine maksat dahilinde her türlü ef'al ve harekât için salâhiyeti kâmile ve vasia vermiştik. Bunun istimal ve tatbikı onun kendi liyakat ve kudretine vabeste idi.

Efendiler, her tarafı faaliyet ve teşkilâtı millîyeye sevk ve imaleye çalışırken hükûmeti merkeziyenin emeline hadim bazı rüesayı memurîni mülkiye tarafından gûya manevî tehdidatı mutazammın telgraflar da alıyorduk. Meselâ; Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza namında biri tarafından harekâtımızın Düveli İtilâfiyeye taarruz telâkki olunduğu ve bu yüzden umum Osmanlı kıt'asının Düveli İtilâfiyece işgali askerî altına alınarak Türk Hükûmetine hitam verileceği, temas neticesinde aldığı malûmata atfen bildiriliyor ve kabine ile itilâf teklif olunuyordu. Bu telgrafın mutasarrıfa ecnebîler tarafından dikte ettirildiğine şüphe yoktu. Buna bittabi icabı gibi cevap verildi (Ves. 108).

General Harbord heyeti ve Generale verdiğim cevap

Efendiler, hatırlarınızda olsa gerektir ki, memleketimizde ve Kafkasyada tetkikal yapmak üzere Amerika Hükûmeti, General Harbord'un tahtı riyasetinde bir heyet göndermişti. Bu heyet Sıvasa geldi. 22 Eylûl 1335 günü General Harbord ile uzun uzadıya mükâlemede bulunduk. Generale, harekâtı millîyenin maksat ve gayesi ve teşkilât ve vahdeti millîyenin sebebi zuhûru, anasırı gayrimüslimeye karşı olan hissiyat ve ecnebîlerin memleketimizdeki menfi propagandası ve icraatı hakkında mufassalan ve müdellelen beyanatta bulundum. Generalin bazı garip suallerine de muhatap kaldım. Meselâ; millet kabili tasavvur her türlü teşebbüsat ve fedekârlıkta bulunduktan sonra dahi muvaffak olunamazsa ne yapacaksın? Verdiğim cevapta -hatıramda aldanmıyorsam- demiştim ki: ***Bir millet mevcudiyet ve istiklâlini temin için kabili tasavvur olan teşebbüsat ve fedekârlığı yaptıktan sonra muvaffak olur. Ya muvaffak olamazsa demek, o milletin ölmüş olduğuna hükmetmek demektir. Binaenaleyh millet, berhayat oldukça ve teşebbüsatı fedekâranesine devam eyledikçe ademi muvaffakıyet mevzuubahs olamaz.***

Generalin sorduğu sualden maksudu aslînin ne olabileceğini araştırmak istemedim. Fakat verdiğim cevabın tarafından takdirle karşılandığını bugün bilvesile zikretmek isterim.

lunduğum sırada, Bolu ve yöresindeki asilerin yok edilmesiyle görevlendirildiği zaman da oradan bir şifre ile, halk üzerinde büyük etkisi olacağından söz ederek kendisine paşa sanı verilmesini benden istemişti. O zamanlar Refet Beyin gerek birinci ve gerek ikinci isteklerini yerine getirecek resmî görev ve yetkide bulunmadığımı açıklamaya gereklilik yoktu. Özellikle bunu Refet Beyin en iyi bilmiş olması kuşku götürür mü? Refet Bey bu isteklerini yerine getirmek için benim İstanbul hükûmeti katında aracılık etmemi dolaylı olarak anlatmak istiyordu da denilemezdi. Çünkü, dünyaca bilinirdi ki ben, ordu müfettişliğinden ve askerlikten ayrıldıktan başka padişah ve İstanbul hükûmeti tarafından kovulmuş ve ölüm hükmü giydirilmiştim. Çalışmalarım bir Kongrenin seçtiği kurul içinde, Temsilci Kurul içinde, onun adına oluyordu. Ulusal işlerde bulunmak ve özellikle bunda başarılı olmak için resmî san ve yetki şart ise, aslında o, benim kendimde yok idi. Başarı sağlamak için, içinde bulunduğum durum ve koşulların niteliği anlaşıldıktan sonra, benden resmî şekiller içinde san ve yetki aramanın yeri olamayacağı doğaldır. Kuşkusuz Refet Beyi Konyaya görevle gönderirken biz kendisine amaç içindeki her türlü iş ve davranış için tam ve geniş yetki vermiştik. Bunun kullanılması ve uygulanması onun kendi yeteneğine ve gücüne bağlı idi.

Efendiler, her yanı ulusal çalışmaya ve örgütler kurmaya yöneltmek için çalışırken İstanbul hükûmetinin isteğine hizmet eden üst düzey sivil görevlilerden bir kısmı tarafından sözde tinsel gözdağı veren telgraflar da alıyorduk. Örneğin; Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza adında biri tarafından yaptıklarımızın İtilâf Devletlerine saldırma sayıldığını ve bu yüzden Osmanlı ülkesinin bazı yerlerine İtilâf Devletleri askerleri girerek Türk Hükûmetine son verileceği, görüşerek edindiği bilgilere dayanarak bildiriliyor ve hükûmetle anlaşmamız öneriliyordu. Bu telgrafın mutasarrıfa yabancılar tarafından dikte ettirildiğine kuşku yoktu. Buna elbette gereği gibi karşılık verildi (Belge 108.).

General Harbord heyetine ve Generale verdiğim karşılık

Efendiler, hatırlarınızda olsa gerektir ki, memleketimizde ve Kafkasyada incelemeler yapmak üzere Amerika Hükûmeti, General Harbord'un başkanlığında bir hey'et göndermişti. Bu hey'et Sıvasa geldi. 22 Eylûl 1919 günü General Harbord ile uzun uzadıya konuştuk. Generale, ulusca yapılanların amaç ve ereğini ulusal örgüt ve birliğin doğuş nedenini, İslâm olmayan unsurlara karşı olan duygular ve yabancıların memleketimizdeki olumsuz propagandası ve işler hakkında ayrıntılara girerek ve kanıtlara dayanarak açıklamalar yaptım. Generalin bir takım acayip sorularıyla da karşılaştım. Örneğin; ulus düşünülebilen her türlü girişim ve özverilerde bulunduktan sonra bile başarılı olunamazsa ne yapacaksın? Verdiğim yanıtta - hatırımda aldanmıyorsam - demiştim ki: **Bir ulus varlığını ve bağımsızlığını sağlayıp korumak için akla gelebilecek her girişim ve özveride bulunduktan sonra başarılı olur. Ya başaramazsa demek, o milletin ölmüş olduğunu kabul etmek demektir. Öyleyse millet, yaşadıkça ve özverili girişimlerini sürdürdükçe başarısızlık söz konusu olamaz.**

Generalin sorduğu sorudan ana amacının ne olabileceğini araştırmak istemedim. Fakat verdiğim cevabın onun tarafından beğeni ile karşılandığını bugün yeri gelmişken söylemek isterim.

Efendiler, Eylûlün 25 inci günü akşamı, Ankarada bulunan Yirminci Kolordu Kumandan Vekili Mahmut Beyden aldığım bir şifre telgraf müfadı şu idi: "Bu gece İstanbul telgrafhanesinden Fuat Paşayı telgraf başına istediler. Dahiliye Nezaretinin vilâyet şifresile bir şifre yazdırdılar. Bunun hulâsası, padişahın beyannamesindeki irşadatı âlimâneye tatbikı hareket suretile halâsı vatan müyesser olacaktır. Harekâtı millîye, âlemi medeniyette menfur gayeler suretinde tecelli ettirildi. Hükûmetle milletin ayrılığı müdahalei ecnebîyeyi davet edecektir. Konferans hakkımızda karar verirken, bu ihtilâf nişanei hayır ve selâmet olmayacaktır. Neticede, müdiranı harekât ile görüşmek üzere, zevatı âliye ile, bildirilecek yerde, mülâkatı emrivaki suretinde arz ve vaktın darlığından cevap beklenilmektedir. İçtihadatı fikriye riayeti, şahsa ve şerefe ait masuniyeti temhidatı müselsele ile ilâve ediyor. Telgrafı yazan, bu zat, Erkânıharbiye Mirlivalarından Abdülkerim Paşadır. Bu telgrafa Ticaret ve Ziraat Nazın Hadi Paşa vesatetile ve aynı şifre ile cevap intizarındadır. Mumaileyh, bu hilesi ile müracaatin bizden olduğunu ilân ve işaa etmek olduğu anlaşılıyor. Telgraf başında intizarda bulunduklarından bir dakika evvel kabul edilip edilmiyeceği ile ne cevap verileceğinin iş'arı müsterhamdır. Ali Fuat Paşa Hazretlerine de yazılmıştır" (Ves. 109).

Mahmut Beye, aynı günde saat 7 sonrada makina başında verdiğim telgrafta şunları bildirdim: "Kerim ve Hadi Paşalara, Fuat Paşanın Ankarada bulunmayıp meşgul olduğunu ve fakat görüşmek arzu eyledikleri takdirde, Sıvasta bulunan, Heyeti Temsilîye ile ve bu Heyet meyanında bulunan Mustafa Kemal Paşa ile makine başında arzu eyledikleri tarzda görüşmek mümkün olduğunu bildirirsiniz. (Onlar görüşmek arzusunda iseler) kaydında dikkatli bulunmak lâzımdır" (Ves. 110).

Mahmut Bey, Kerim Paşanın Ankaraya çektiği telgrafı aynen bize de yazdı. Muhteviyatı, aşağı yukarı Mahmut Beyin hulâsa ettiğinden ibaretti (Ves. 111).

Efendiler, hükûmeti merkeziye ile yaptığımız rüptür (rupture) ün on beşinci günündeyiz. Kararı millîye karşı vaz'ı muhalefet alan bazı yerler, hahnahah, cereyanı millîye mutavaate mecbur edildi. Hükûmeti merkezîyeye hâdim bazı memurlar ya firar ettiler veya mahkûm vaziyete ilka edildiler. İstanbula, bütün memleketten, hergün hükûmeti merkezîyenin ıskatı talebine ait, binlerce telgraflar yağdırılmaya başlandı. İtilâf Devletlerinin, Anadoluda dolaşan zabit ve memurları, harekâtı millîyeye karşı bitaraf olduklarını, memleketin vaziyeti dahilîyesine karışmayız sözünü, her tarafla açıktan söylemeye başladılar. Bu vaziyet karşısında nihayet, padişah ve Ferit Paşa Harekâtı Millîye müdiranile itilâftan başka çare kalmadığını ve fakat her halde, muhafazai mevki eylemek şartile, bu itilâf yolunu bulabilecek vasıtalar araştırmaya başladıklarına hükmolunursa hata edilmiş olmaz itikadındayım.

Efendiler, ismi geçen Abdülkerim Paşa merhum, benim çok kadîm arkadaşım idi. Çok namuslu, hamiyetli ve temiz kalpli bir vatanperverdi. Selânikte ben kolağası, o binbaşı olarak bir büroda çalışmış, senelerce hususî arkadaşlık etmiştik. Merhumun etvar ve ahvalinden tarikat mensubininden olduğu anlaşılıyordu. Bazı tekkelere müdavemet etliği de görülmüştür. Fakat herhangi bir şeyhe mürit olduğunu bilen yoktur. Çünkü, kendisini itikadad ve vicdanî telâkkiyatında, derecatı maneviyede -hazreti evvel, büyükhazret- kabul ediyordu ve dairei uhuvvetinde bulunanlara hazret, kutup ve saire gibi -kendisince muhatabında

Efendiler, Eylûlün 25 inci günü akşamı, Ankarada bulunan Yirminci Kolordu Komutan Vekili Mahmut Beyden aldığım bir şifre telgrafın anlamı şu idi: "Bu gece İstanbul telgrafhanesinden Fuat Paşayı telgraf başına istediler. İçişleri Bakanının vilâyet şifresile bir şifre yazdırdılar. Bunun özeti, padişahın bildirisindeki bilimsel yol göstermelere uygun davranmak yoluyla vatan kurtarılabilecektir. Ulusal ayaklanma, uygarlık dünyasında nefret edilecek amaçlar olarak gösterildi. Hükûmetle milletin ayrılığı yabancıların işlerimize karışmasına neden olacaktır. Konferans hakkımızda karar verirken, bu anlaşmazlık hayır ve esenlik getirmez. Sonunda, ayaklanmanın yöneticileriyle görüşmek üzere, yüksek kişiler ile, bildirilecek yerde, buluşmayı bir olup bitti şeklinde gösterdileri ve vaktın darlığından yanıt beklenilmektedir. Görüşlere saygı gösterileceğini, kişiliklerin ve şereflerin korunacağını tekrar edip duruyor. Telgrafı yazan, bu kişi, Kurmay Tuğgenerallerinden Abdülkerim Paşadır. Bu telgrafa Ticaret ve Tarım Bakanı Hadi Paşa aracılığıyla ve aynı şifre ile yanıt beklemektedir. Bu kişinin, bu hilesi ile başvurunun bizden geldiğini ilân edip yaymak istediği anlaşılıyor. Telgraf başında beklemekte olduklarından bir dakika evvel kabul edilip edilmiyeceği ile ne cevap verileceğinin bildirilmesini dilerim. Alif Fuat Paşa Hazretlerine de yazılmıştır" (Belge 109).

Mahmut Beye, aynı günde saat 7 den sonra makina başında verdiğim telgrafta şunları bildirdim: "Kerim ve Hadi Paşalara, Fuat Paşanın Ankarada bulunmayıp işi olduğunu ve fakat görüşmek isterlerse, Sıvasta bulunan, Temsilci Kurul ile ve bu Kurulda bulunan Mustafa Kemal Paşa ile makina başında istedikleri şekilde görüşmek olası bulunduğunu bildirirsiniz. (Onlar görüşmek istiyorlarsa) sözlerine dikkat etmek gerekir" (Belge 110).

Mahmut Bey, Kerim Paşanın Ankaraya çektiği telgrafı bize olduğu gibi yazdı. İçeriği, aşağı yukarı Mahmut Beyin özetlediği gibi idi (Belge 111).

Efendiler, İstanbul hükûmeti ile yaptığımız ilişki kesme işinin (rupture) on beşinci günündeyiz. Ulusal karara karşı durum alan bazı yerler, isteseler de istemeseler de, ulusal akıma uymağa zorlandı. İstanbul hükûmetine hizmet eden bazı görevliler ya kaçtılar ya da söz dinlemekle zorunlu duruma getirildiler. İstanbula, bütün memleketten, hergün İstanbul hükûmetinin düşürülmesini isteyen binlerce telgraf yağdırılmaya başladı. İtilâf Devletlerinin, Anadoluda dolaşan subay ve görevlileri, millî harekâtımız karşısında yansız olduklarını, ülkenin iç durumuna karışmayız sözünü, her tarafta açıktan söylemeğe başladılar. Bu durum karşısında sonunda, padişah ve Ferit Paşa, ulusal girişimi yönetenlerle anlaşmaktan başka çare kalmadığına ve fakat her halde, yerlerini korumak koşulu ile, bu anlaşma yolunu bulabilecek araçlar araştırmaya başladıkları kanısına varılırsa yanlış olmaz inancındayım.

Efendiler, adı geçen Abdülkerim Paşa merhum, benim çok eski arkadaşım idi. Çok namuslu, değerli ve temiz kalpli bir yurtseverdi. Selânikte ben önyüzbaşı, o binbaşı olarak bir büroda çalışmış, senelerce yakın arkadaşlık etmiştik. Merhumun davranışlarından ve sözlerinden bir tarikattan olduğu anlaşılırdı. Bazı tekkelere devam ettiği de görülmüştür. Fakat herhangi bir şeyhe mürit olduğunu bilen yoktur. Çünkü, kendisini inançları ve vicdanî anlayışlarında, tinsel katlarda - birinci hazret, büyükhazret - kabul ediyordu ve kardeşlik çevresinde bulunanlara hazret, kutup v.b. gibi - kendisince onlarda gördüğü yeteneğe göre - orunlar

gördüğü istidada göre- makamlar tevcih ederdi. Bana da kutbül'aktap derdi. Şimdi izah edeceğim muhaberemizde de bu noktalara tesadüf edeceğiz. Kerim Paşanın, kendine mahsus, bir usulü beyan ve tarzı tahriri vardı. Kerim Paşa, çok samimî ve zamanında pek çok mucibi şöhreti olan yüksek bir belâgatle görüşür ve öyle yazardı. Kendisinde, ikna hassa ve kudreti olduğu da zan ve farzedilirdi. Bizim, Selânikte bulunduğumuz sıralarda, orada ordu kumandanlığı ve ordu müfettişliği ile bulunmuş olan, Hadi Paşa, Kerim Paşayı izah ettiğim evsafile beynelihvan muhterem ve mahbup olarak tanımıştı.

İşte, Ferit Paşanın kabine arkadaşı Hadi Paşa, sıkışmış olan padişahın ve Ferit Paşanın, pek münasip bir vasıta ile imdadına yetişmek istiyordu. Kerim Paşa Ali Fuat Paşayı da Selânikten tanıyordu.

Efendiler, 27/28 Eylûl 1335 gecesi, gece yarısına bir saat kala telgraf başında, Kerim Paşa ile karşı karşıya geldik. Tarafeyn yekdiğerini şu sözlerle tanıdı:

Sıvas — Mustafa Kemal Paşa, telgraf başındadır. Kerim Paşaya söyleyiniz, buyursunlar, diyorlar.

İstanbul — Zatı samileri, Mustafa Kemal Paşa Hazretleri misiniz, ruhum

Ben — Evet, Muhterem Kerim Paşa Hazretleri; dedikten sonra:

Kerim Paşa — Sıvasta Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine: adresini yazdırdı ve "Paşaya söyleyiniz anlar; hazreti evvel karşınızdadır" sözlerini, bir nevi parola gibi ilâve etti. Kerim Paşa, "Afiyeti âlileri iyidir inşallah kardeşim" diye başladı.

Kerim Paşanın, İstanbul hükûmeti tarafından saffeti kalbinden ve necabeti ahlâkıyesinden istifade edilerek nasıl aldatıldığını anlamak için mukaddemei kelâmını aynen kendisine tekrar ettireceğim; Kerim Paşa merhum şöyle devam etti:

"Emri hayrı vatan için, büyük vatanperver kardeşim ile ve ihvanı âliyei temsilîye ile müdavelei efkâr etmek isterim. Hakipayinize isal kılınmak üzere Ali Fuat Paşa vasıtasile bir telgraf göndermiştim. Yedi âlinize vâsıl olan işte, o telgraf esası üzerine bir halli meşkûr, inşallah iktitaf ederiz. Memleketin geçirmekte olduğu nazik ve pek mühim devrei mudileyi lûtfu huda ile sahnei teysire isal kılarız. Bundan, bikeremi huda sevrden mahlûku amali rehakârımız mürşidi dilimizden buna dair mühim şeyler konuşarak, telfikı maksudu vatan kılalım değil mi? Pek fatin ve müdebbir kardeşim. Ne buyurursanız, ruhum! Bedhahanı hâksarın bu güzel memleketimiz üzerindeki iftiraatını ve alenî takibatı mel'anetlerini kıralım ve onları kemingâhı ümitlerinde meflüç ve bihayat bırakalım ve yalnız, hükûmet ile milletin sırf selâmeti vataniyeye ait hidemat ve icraatını telif edelim ki, gayei müştereke ve mübeccele zaten hep birdir. Endişei vatanla gösterilen bunca necip tezahüratın, cihanı medeniyet karşısında muazzez topraklarımızın hıfzü sıyanetine ait en büyük hamiyeti vatanperveri olduğunu bir kere daha temhit zımnında mevcut müşkülâtı ahvali refedelim ve buna bir çare bulmak için de, bu muazzez kardeşiniz ile müdavelei efkâra başlayam, muntazırım kardeşim. Bu teşebbüsüm hakkında, hükûmetin vâsi derecede bir hüsnü niyet izhar ettiğini ilâve eylerim ruhum."

Efendiler, Kerim Paşa ile 27/28 Eylûl, gece yarısından evvel saat 11 de başlayan bu muhaberemiz, gece yarısından sonra saat yedi buçuğa kadar, tam sekiz buçuk saat devam etti. Üç safhaya ayrılabilen bu muhaberemiz, eseri cedit denilen büyük tabaka kâğıtlardan yirmi beş sahife doldurdu. Bunların kâffesini, burada okuyarak, tahammülünüzü suistimal etmekten, korkarım. Kerim Paşa merhumun, esaslı noktai nazarlara ve -kendisinin telâkkisine rağmen- maatteessüf kuvvetli bir mantığa istinat etmemekle beraber tatlı sözlerinin ve mutantan cümlelerinin okunup işitilmesini temin için, neşredeceğim vesaik meyanına, bu muhaberemizi de aynen ithal edeceğim.

verirdi. Bana da kutuplar kutbu derdi. Şimdi açıklayacağım haberleşmemizde de bu noktalara rastlayacağız. Kerim Paşanın, kendine özgü, bir konuşma ve yazma yöntemi vardı. Kerim Paşa, çok içten ve zamanında kendisine pek büyük ün kazandırmış olan yüksek bir belâgatle görüşür ve öyle yazardı. Kendisinde, inandırma nitelik ve gücü olduğu da sanılır ve varsaydırdı. Bizim, Selânikte bulunduğumuz sıralarda, orada ordu komutanlığı ve ordu müfettişliği görevlerinde bulunmuş olan, Hadi Paşa, Kerim Paşayı açıkladığım bu nitelikleriyle dostlar arasında sayılır ve sevilir olarak tanımıştı.

İşte, Ferit Paşanın kabine arkadaşı Hadi Paşa, sıkışmış olan padişahın ve Ferit Paşanın, pek uygun bir aracı ile imdadına yetişmek istiyordu. Kerim Paşa Ali Fuat Paşayı da Selânikten tanıyordu.

Efendiler, 27/28 Eylûl 1919 gecesi, gece yarısına bir saat kala telgraf başında, Kerim Paşa ile karşı karşıya geldik. İki taraf birbirini şu sözlerle tanıdı:

Sıvas — Mustafa Kemal Paşa, telgraf başındadır. Kerim Paşaya söyleyiniz, buyursunlar, diyorlar.

İstanbul — Yüce kişi, Mustafa Kemal Paşa Hazretleri misiniz, ruhum.

Ben — Evet, Sayın Kerim Paşa Hazretleri; dedikten sonra:

Kerim Paşa — Sıvasta Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine: adresini yazdırdı ve "Paşaya söyleyiniz anlar; birinci hazret karşınızdadır" sözlerini, bir cins parola gibi ekledi. Kerim Paşa, "Yüksek esenliğiniz yerindedir inşallah kardeşim" diye başladı.

Kerim Paşanın, İstanbul hükûmeti tarafından temiz kalbi ve temiz ahlâkından yararlanılarak nasıl aldatıldığını anlamak için başlangıç sözlerini olduğu gibi, onun söylediği biçimde, yineleyeceğim; Kerim Paşa merhum şöyle devam etti:

"Yurdun iyiliği için, büyük vatansever kardeşim ile ve yüksek Temsilci Kurul üyesi dostlarla görüş alışverişinde bulunmak isterim. Ayağınızın toprağına iletilmek üzere Ali Fuat Paşa aracılığıyla bir telgraf göndermiştim. Yüce elinize geçmiş bulunan o telgraftaki ilkeler üzerine kurulu sevindirici bir çözüm buluruz inşallah. Memleketi içinde bulunduğu kritik ve çok önemli ve aldatıcı bu dönemi Allahın lûtfu ile, kolaylaştırıcı bir alana kavuştururuz. Bunun için Allahın lûtfu ile kurtarıcı ereklerimizin yarattığı, kalbimize doğru yolu gösteren aydınlıkta bu işler üzerinde önemli şeyler konuşarak yurdumuzun amaçlarını birleştirelim, olmaz mı? Tedbirli davranan ve çok anlayışlı olan kardeşim. Ne dersiniz ruhum! Kötülük dileyen perişanların bu güzel ülkemize yaptıkları iftiralar; açıktan açığa yaptıkları lânetlikleri kıralım ve onları umut pusularında kımıldayamaz ve cansız bırakalım ve sadece, hükûmetle ulusun, sırf ülkenin esenliğine yönelik olarak yaptıkları hizmetlerle işleri birbirleriyle uzlaştıralım, ne de olsa yüce erek esasında hep birdir. Vatan kaygısıyla ortaya konulan bunca temiz belirtilerin, uygar dünya karşısında kutsal topraklarımızın korunmasına yönelik en büyük yurtseverlik olduğunu bir çare bulmak için de, sevdiğimiz bu kardeşimizle düşünce alışverişine başlayalım, bekliyorum kardeşim. Bu girişimin konusunda hükûmeti geniş bir iyi niyet gösterdiğini eklerim ruhum."

Efendiler, Kerim Paşa ile 27/28 Eylûl, gece yarısından evvel saat 11 de başlayan bu görüşmemiz, gece yarısından sonra saat yedi buçuğa kadar, tam sekiz buçuk saat sürdü. Üç evreye ayrılabilen bu haberleşmemiz, eseri cedit denilen büyük tabaka kâğıtlarından yirmi beş sayfa doldurdu. Bunların hepsini, burada okuyarak, katlanmanızı kötüye kullanmaktan, korkarım. Kerim Paşa merhumun, köklü görüşlere ve - kendisinin anlayışına uymasa da - yazık ki kuvvetli bir mantığa dayanmamakla birlikte tatlı sözlerinin ve gösterişli cümlelerinin okunup işitilmesini sağlamak için, yayımlayacağım belgeler arasına, bu görüşmemizi de olduğu gibi alacağım.

Yalnız, bu muhaberede tarafeynin, takip ettikleri hedef ve istinat ettiği esas noktalar hakkında bilhassa neticesine dair mücmel bir fikir verebilmek için müsaade buyurursanız her safhasından birer nebze bahsedeceğim.

Kerim Paşanın, arzettiğim, ilk telgrafına cevap verirken, biraz da, onun tarz ve üslûbuna uymuş olduğum görülecektir.

Cevabımda, ben de, böyle başladım:

"Kerim Paşa Hazretlerine; (kutbül'aktap) deyiniz anlar!" hitabını müteakıp "şimdi cevap veriyorum" dedim.

"Pek muhterem ve nezih kalpli kardeşim Abdülkerim Paşa Hazretlerine; elhamdülillâh afiyetim berkemaldir. Büyük ve necip milletimizin, hukuku meşruasını müdrik ve onu muhafaza ve müdafaaya bütün mevcudiyetile mütevessil olduğunu görmekte pek mes'udum... Müdavelei efkâr etmek hususunda izhar buyurulan arzuya samimiyetle teşekkür ederiz ..... Fuat Paşa Hazretleri vasıtasile keşide buyurulan telgrafname müfadına vâkıf bulunuyoruz ..... Medarı istinat ittihat buyurulan beyanname muhteviyatının Ferit Paşa ve rüfekasına bir hitap ve itap olduğu edna mülâhaza ve tetkik ile subut bulacak bedihiyattandır. Kalbi humayunu amik teessürata duçar eden ahval ve harekât, milletimiz tarafından değil, fakat, Ferit Paşa, Dahiliye Nazırı Adil Bey, Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa ve bunların rüfekayı mesaisi bulunan Harput Valisi Ali Galip Bey, Ankara Valisi Muhittin Paşa, Trabzon Valisi Galip Bey, Kastamonu Valisi Ali Rıza Bey, Konya Valisi Cemal Bey taraflarından irtikâp olunmuştur.

Malatya teşebbüsü ihanetkâranesi, Çorum tertibi hainanesi, Konya teşebbüsü mezbuhanesi safahatı hakikiyesile vâsılı ıttılaınız olmuş değilse, zâtı âlilerinizi de mebdei hallolmak üzere tasavvur buyurduğunuz noktada isabetsizlikten dolayı mazur görürüz.....Enzarı ecanibin lehimize tebeddülü mahzı hakikattir. Ancak bu tebeddül, hiçbir vakıt Ferit Paşa hükûmetinin takip eylediği siyaset neticesi değildir. Bu netice, milletimizin izhar ve ispatı mevcudiyet zımnında bizatihi aldığı, teşebbüsü azimkârane semeresidir. İşte bu hususta, zâtı şahaneyi iğfal ediyorlar...

Çarei necat ve umdei hayat ancak ve ancak -Kuvayi Millîyenin âmil ve iradei millîyenin hâkim- olmasındadır. Bu esası metin ve meşrudan zerretüma inhiraf, maazallahü tealâ, devlet ve millet ve vatanımız için husranı elîmi mucip olur.

Harekâtı necibei millîyemizi suitefsir ve ilân etmekten hâli kalmayan, bedhahanı hâksarın çok olduğu muhakkaktır. Fakat şayanı esefi amiktir ki, bu bedhahanı mel'anetin başında, devleti ebet müddetimizin sadrınişini Ferit Paşa ve nezaret mevkilerinde bulunan Adil Bey, Süleyman Şefik Paşa gibi devlet adamları bulunuyor.

Memleketimize takım takım bolşevikler girdiğini ve harekâtı millîyenin bolşevik harekâtı olduğunu resmen ilân ve işaa eden bu bedbahtlardır.

Necip ve nezih harekâtı millîyemizin, İttihatçıların harekâtı mezbuhanesi olduğunu ve İttihatçıların parasile tedvir olunduğunu resmen ve alenen cihana, ecnebî gazetecilerine söyliyen bu gafillerdir.

Anadoluda, şuriş olduğunu ajanslarla resmen ilân eden ve -mütareke maddei mahsusasına nazaran- muazzez vatanımızı düşman işgaline maruz bırakmakmak istiyen bu cahillerdir.

Ancak, bu görüşmede iki tarafın, güttükleri amaç ve dayandıkları temel noktalar üzerinde özellikle sonuç üzerinde toplu bir fikir verebilmek için izin verirseniz her evresinden birer parça söz edeceğim.

Kerim Paşanın, bilginize sunduğum, ilk telgrafına yanıt verirken, biraz da, onun yöntemine ve anlatış özelliğine uymuş olduğum görülecektir. Yanıtımda, ben de, böyle başladım:

"Kerim Paşa Hazretlerine; (kutbül'aktap)* deyiniz anlar!" diye hitabımdan sonra "şimdi karşılık veriyorum" dedim.

"Pek saygın ve temiz yürekli kardeşim Abdülkerim Paşa Hazretlerine; Allaha hamdolsun sağlığım yerindedir. Büyük ve soylu milletimizin, meşru haklarını anlamış ve onu koruyup savunmaya bütün varlığıyla girişmiş olduğunu görmekle pek mutluyum.... Düşünce alışverişi yapmak konusunda belirttiğiniz isteğe içten teşekkür ederiz..... Fuat Paşa Hazretleri aracılığı ile çekilen telgrafın içeriğini öğrenmiş bulunuyoruz ..... Dayanak olarak aldığımız bildirinin Ferit Paşa ve arkadaşlarına yöneltilmiş bir sesleniş ve paylama olduğu azıcık düşünüp incelenince kolayca anlaşılacak besbelli bir şeydir.

Padişahın kalbini derin üzüntülere uğratan durum ve davranışlar, milletimiz tarafından değil, fakat Ferit Paşa, İçişleri Bakanı Adil Bey, Savaşişleri Bakanı Süleyman Şefik Paşa ve bunların iş arkadaşları bulunan Harput Valisi Ali Galip Bey, Ankara Valisi Muhittin Paşa, Trabzon Valisi Galip Bey, Kastamonu Valisi Ali Rıza Bey, Konya Valisi Cemal Bey taraflarından yapılmıştır.

Malatyadaki haince girişimi, Corumdaki haince düzenlemeyi, Konyadaki çırpınır gibi girişimi gerçek evreleriyle duymamış iseniz, sizi de çözüme başlangıç olarak düşündüğünüz noktada yanılmışlıktan dolayı özürlü sayarız.....

Yabancıların görüşlerinin bizden yana değiştiği gerçeğin ta kendisidir. Ancak bu değişim, hiçbir vakıt Ferit Paşa hükûmetinin izlediği politika sonucu olmamıştır. Bu sonuç, milletimizin varlığını gösterip kanıtlamak yolunda kendisinin yaptığı, kesin kararlı girişimin meyvasıdır. İşte bu konuda, padişahı aldatıyorlar.

Kurtuluş çaresi ve yaşama ilkesi ancak ve ancak - Ulusal Güçlerin etken ve ulusal istemin egemen - olmasındadır. Bu sağlam ve yasal temelden en ufak bir ayrılış, Tanrı korusun, devlet ve millet ve vatanımız için çok acı bir kayıp olur.

Milletimizin soylu ayaklanmasını yanlış yorumlayıp yayımlamaktan geri kalmayan, aşağılık kötücüllerinin çok olduğu kuşkusuzdur. Ancak, ne yazıktır ki, bu inatçı kötücüllerin başında, sonsuz devletimizin başbakanı Ferit Paşa ve bakanlıklarda bulunan Adil Bey, Süleyman Şefik Paşa gibi devlet adamları bulunuyor.

Memleketimize takım takım bolşevikler girdiğini ve millî harekatımızın bolşevik hareketi olduğunu resmî ağızlardan ilân eden ve yayan bu bahtsızlardır.

Soylu ve temiz millî harekâtımızın, İttihatçıların gözü kararmış davranışları olduğunu ve İttihatçıların parasile yürütüldüğünü resmî olarak ve açıkça dünyaya, yabancı gazetecilerine söyliyen bu aymazlardır.

Anadoluda, karışıklıklar olduğunu ajanslarla resmî ağızlarla ilân eden ve - ateşkes anlaşmasının özel maddesi uyarınca - kutsal vatanımızı düşman işgaline açık bırakmak isteyen bu cahillerdir.

* Kutupların kutbu

Malatya ahalii islâmiyesile Sıvas ahalii islâmiyesini biribirile mukateleye sevketmek istiyen bu zavallılardır. Harekâtı millîyenin önüne geçeceğim diye Sıvasın ve hassasiyeti millîyenin görüldüğü heryerin ecnebîler tarafından işgalini istiyen bu hainlerdir. Maahaza, bizim en mübeccel gayemiz; tıpkı tasavvuru biraderileri veçhile bedhahanın, bu güzel memleketin üzerindeki iftiraatını ve alenî takibatı mel'anetlerini kırmak ve anları kemingâhı ümitlerinde meflûç ve bihayat bırakmak ve devlet ile milletin icraatını sırf selâmeti vataniyeye ait noktada telif eylemektir. Elhamdülillâhi tealâ, bu gayenin temini istihsalinde, artık milletimiz her türlü asarı bedhahaneyi kırmış ve bütün celâdetile hatvei azimkâranesini atmıştır. Ecanip dahi, milletin kuvveti şamilesini ve niyeti azimkâranesini ve buna mukabil hükûmeti merkezîyenin nekadar, biasıl ve millet ile alâkasız, bir heyeti âcize olduğunu takdir etmiştir. Merzifonu tahliye ettiler. Samsunu da tahliyeye başladılar. Umuru dahiliyemize ve herekâtı millîyemize karşı bitaraf kalacaklarını ifade ediyorlar. İşte teşebbüsatı millîyemizin, temini istiklâl hususunda istihsaline muvaffak olduğu ilk netice budur.

Cereyanı millî, İstanbulda, Kanunu Esasî ahkâmına temini riayetle neticepezir olacaktır.

Hükûmeti hazıranın, vâsi derecede bir hüsnü niyete malik bulunduğu zannında, isabet olmadığını arzetmeme müsaade buyurmanızı rica ederim.

Ben, daha, Erzurumdan, Ferit Paşaya hakikati vaziyeti izah ederek, milletin kuvvet ve iradesine karşı çıkacak hiçbir kuvvet kalmadığını yazmıştım ve kendisine muhalefet ve mümanaat vadisinde devam etmemesi lüzumunu ihtar etmiştim. Bu zâtı gafil, buna cevap vermemekle beraber, cereyanı millînin birkaç kişinin eseri tahrikâtı olduğunu ilân etti ve hırsı menfaatle ve âmâyı cehil ve gafletle iki tarafı idare ederek muhafazai mevki edebilecekleri zannı batılında bulunan birkaç valisinin iğfalkâr raporlarını benim nezih ve vatanperverane irşadatıma tercih etti. Bugün, her türlü habaset ve hıyanet ve azcü meskenet mevkiinde kaldıktan ve millet de bütün hakayıkı ahvale vuzuhu tam ile vâkıf olduktan sonra, bize düşen vazife; en serî hareketle amali millîyeye mutavaatkâr, yeni bir kabinenin mevkii iktidara gelmesini temin etmektir.

Eğer bugünkü kabinenin, şahısları ve hayatları hakkında bir gûna tereddütleri varsa, bugün için bu gibi şeylerle iştigal tenezzülünden pek yüksek olan milletimiz namına kendilerine istedikleri söz ve teminatı vermeyi dahi milletimizin menfaati muktaziyatından addederiz. Fakat, tuttukları, tarikı nasavapta taannüt ve temerrüde devamları halinde, hâdis olacak avakıbin mes'uliyeti kendilerine raci olacaktır.

İşte, vukubulan teşebbüsü hayırhahîleri münasebetile bir defa daha ve son defa, zatı necibaneleri gibi kalbi cidden vatan ve millet aşkile ve padişaha muhabbet ve sadakatle memlû olan ve hatırai uhuvvetini daima hürmetle muhafaza eylediğim kardeşim Abdülkerim Paşa Hazretlerile de iblâğ etmiş olmak, bizim için her türlü vicdanî huzurun teeyyüdüne medar olmuştur."

Efendiler, buraya kadar söylediğim sözler bir maddenin hulâsasıdır.

Bundan sonra gelen maddede:

"Harekâtı millîye, vüs'ati kâmile ile İstanbula ilerlemektedir. Ferit Paşa ve rüfekası buna vâkıftır. Zâtı âlileri de bu malûmatı talep ve tenevvür buyurunuz" dedikten sonra filhakika o günlerde, tecelli etmiş olan muvaffakıyetli harekât

Malatyanın İslâm halkı ile Sıvasın İslâm halkını birbirini öldürmeye yönlendirmek isteyen bu zavallılardır. Millî harekâtımızın önüne geçeceğim diye Sıvasın ve ulusal duygunun görüldüğü her yerin yabancılar tarafından işgalini isteyen bu hainlerdir. Bununla birlikte, bizim en kutsal amacımız; tıpkı siz kardeşimin düşündüğü gibi kötücüllerin, bu güzel memleketin üzerindeki iftiralarını ve açıkça mel'unluk yapmalarını önlemek ve onları umutlarının pususunda kımıldıyamaz ve cansız bırakmak ve devlet ile milletin yaptıklarını sadece yurdun esenliği noktasında birleştirmektir. Allaha hamdolsun, bu amacın gerçekleşmesinde, artık milletimiz her türlü kötücül davranışları kırmış ve bütün yiğitliği ile kararlı adımını atmıştır. Yabancılar bile ulusun yaygın gücünü ve vazgeçilmez isteklerini ve buna karşın İstanbul hükûmetinin ne kadar, asılsız ve millet ile ilgisiz, güçsüz bir kurul olduğunu anlamıştır. Merzifonu boşalttılar. Samsunu da boşaltmaya başladılar. İç işlerimize ve millî harekâtımıza karşı yansız kalacaklarını söylüyorlar. İşte ulusal girişimlerimizin, bağımsızlık elde etmek yolunda başardığı ilk sonuç budur.

Ulusal akım, İstanbulda, Anayasa hükümlerine uyulmasıyla sonuçlanacaktır.

Şimdiki hükûmetin, geniş bir iyi niyet sahibi olduğunu sanmanın, yerinde olmadığını bildirmeme izin vermenizi rica ederim.

Ben, daha, Erzurumdan, Ferit Paşaya gerçek durumu anlatarak, milletin güç ve iradesine karşı çıkacak hiçbir kuvvet kalmadığını yazmıştım ve kendisine karşı çıkma ve engel olma yolunda devam etmemesi gereğini hatırlatmıştım. Bu aymaz adam, buna yanıt vermedikten başka, ulusal akımın birkaç kişinin kışkırtması sonucu olduğunu ilân etti ve çıkar hırsı ile ve cehalet körlüğü ve aymazlıkla iki tarafı idare ederek yerini koruyabilecekleri tutarsız sanında bulunan birkaç valisinin aldatıcı raporlarını benim temiz ve yurtsever uyarılarıma yeğledi. Bugün, her türlü kötülük ve hayinlik ve güçsüzlük ve uyuşukluk içinde kaldıktan ve millet de durumu tüm gerçeklerini bütün açıklığıyla anladıkları sonra, bize düşen ödev; en hızla davranıp ulusal ereklere uyacak, yeni bir hükûmetin iktidara gelmesini sağlamaktır.

Eğer bugünkü bakanların, kişisel durumları ve canları hakkında herhangi bir kuşkuları varsa, bugün için bu gibi şeylerle uğraşacak kadar kendini aşağılamanın pek üstünde olan milletimiz adına kendilerine istedikleri söz ve güvenceyi vermeyi de ulusumuzun çıkarı gereği sayarız. Fakat, tuttukları, yanlış yolda ayak direme ve inadı sürdürmeleri halinde, çıkacak sonuçların sorumluluğu kendilerinde olacaktır.

İşte, yaptığınız iyilikçi girişim dolayısile bir defa daha ve son defa, sizin soylu kişiliğiniz gibi kalbi gerçekten vatan ve millet aşkile ve padişaha sevgi ve bağlılıkla dolu olan ve kardeşlik anılarını her zaman saygıyla koruduğum kardeşim Abdülkerim Paşa Hazretleri aracılığıyla da iletmiş olmak, bizim için her türlü vicdan rahatlığının gerçekleşmesine yaramıştır."

Efendiler, buraya kadar söylediğim sözler bir tek maddenin özetidir.

Bundan sonra gelen maddede;

"Ulusal ayaklanma, tam genişliğiyle İstanbula ilerlemektedir. Ferit Paşa ve arkadaşları bunu biliyorlar. Siz de bu bilgileri isteyin ve aydınlanın" dedikten sonra gerçekten o günlerde, belirmiş olan başarılı askerî hareketlere ilişkin rapor-

raporlarını hulâsa ederek izahat verdim ve "Artık, bütün bu harekâtı tevkif, yalnız ve ancak bir şeye mütevakkıftır. O da, amali millîyeye bütün manasile mütavaatkâr bir zâta kabine riyasetinin tevcihine ve o zatın da amali millîyeyi anlayarak ana göre ittihazı tedabire tevessül eylemesine vabestedir" dedim.

"Bütün bu mesrudatımıza nazaran bir mütaleai biraderîleri varsa lûtfen bildirmenizi rica ederim" cümlesinden sonra "Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsilîyesi namına Mustafa Kemal" diye imzamı koydum.

Bunu müteakıp, Kerim Paşa: "Evvelâ, zâtı âlilerile birlikte bulunan zevatı muhteremenin cümlesine selâm ve tekrimimi arz ve iblâğa lûtuf buyurmanızı rica ederim" mukaddemesile muhaberemizin ikinci safhasını küşat ettiler. Kerim Paşa, devam etti:

"Başladığım kısa mükâlematın bütün safahatını zatı âliniz izah ettiniz. İki yerde, halli emirde, isabet gösterilmediğini beyan ile mazur makamını serdettiniz. Gerçi, bütün ahval ve vakayii mahalliye malûm olamayınca bir meselede hakemlik etmek, müteassir ise de, memlekete ait işin hallü faslında, siracı münir, endişei nezihi vatan olmak itibarile, mesnedi müttekâbih metîn ve ruşenadır. Vatanın mukadderatına hükmedileceği şu sıralarda yekvücut bir millet ve hükûmetin göreceği işi nazarı ıttılaa olarak bunun halli sehile mazhar olmasını arzetmek isterdim.

Mebdei harekât, ittihaz etliğime işaret buyurduğunuz, beyannamei humayunun, tarzı tefehhühümünde, mümkündür ki bendeniz hata edeyim. Yalnız müsaade ediniz de, asıl halli umura en büyük bir istinatgâh telâkki edilen bu beyannamei âlideki ciheti camiayı izah ile, kelâmı mülûkânenin şümulü ihatakâranesini beyan edeyim. Ben zannediyorum ki, padişahımız..."

Ben, derhal Kerim Paşanın devamına mâni olarak, şunu yazdırdım:

— Kerim Paşa Hazretleri, lüzumundan fazla izahat maksadı asliden, tarafeyni uzaklaştırabilir ve bir de, beyannamei humayunun tefsiratile fazla iştigal bifaidedir. Rica ederim, asıl mesele üzerinde görüşelim.

Kerim paşa cevap verdi:

— Asıl mesele üzerine görüşeceğiz. Müsaade buyurunuz devam edelim Efendim;

Ben — Rica ederim en son söz ve teklif üzerinde anlaşalım, dedim.

Kerim Paşa — Evet, oraya geleceğiz Efendim.

Ferit Paşa Kabinesi çekilmelidir

Söze, ben, devam ettim ve "Kerim Paşa Hazretleri, mesaii meşruamızın ve tezahüratı millîyenin artık, daha fazla süitelâkki edilmesine ve *muhtacı tashih görülmesine ve bahusus, bu tashihat ve tadilât için de cinayet ve ihaneti mertebei sübuta varan bir kahine erkânının müdafaatı gayrimeşruasının esas ittihaz edildiğini görmeğe tahammülümüz yoktur. Biz, son vaziyeti izah ve kat'î matlabı milleti arzettik. Bilmem tekrarı lâzım mıdır? Zâtı âlileri bu lâzımülintaç arzuyu millîye mukabil, Ferit Paşa Kabinesinin sadrı muallâyı devleti, hâlâ telvis etmesine vesatet etmek istiyorsanız bu mesainiz, hiçbir semerei nafia bahşedemiyeceğinden başka, hakkı âlii biraderîlerindeki hissiyatı kadimei uhuvvetimizin de mucibi tezelzülü olacağından endişe ederim.*

Şimdi, Ferit Paşa, bilâifatei an mevkiini bir ehli namusa terkedecekse ve buna kanaatiniz varsa, hallolunacak hiçbir müşkül kalmamıştır. Aksi takdirde, tavassutunuz rencide kalp olmanızdan ve bîsut bir yorgunluktan başka bir neticeye iktiran etmiyecektir.

ları özetleyerek anlattım ve "Artık, bütün bu hareketleri durdurmak, yalnız ve ancak bir şeye bağlıdır. O da, ulusal ereklere bütün anlamıyla uyacak birisine hükûmet başkanlığının verilmesine ve onun da ulusal erekleri kavrayarak ona göre önlem alma yoluna gitmesine bağlıdır" dedim.

"Bütün bu ileri sürdüklerimiz üzerinde kardeşçe bir düşünceniz varsa lûtfen bildirmenizi rica ederim" cümlesinden sonra "Anadolu ve Rumeli Hakları Savunma Derneği Temsilci Kurulu adına Mustafa Kemal" diya imzamı koydum.

Bundan sonra, Kerim Paşa: "Önce, sizinle birlikte bulunan saygın kişilerin tümüne selâm ve saygılarımı lûtfen bildirmenizi rica ederim." başlangıcı ile haberleşmemizin ikinci evresini açtı. Kerim Paşa, devam etti:

"Başladığım kısa konuşmaların bütün evrelerini siz anlattınız. İki yerde, işin çözümlenmesi konusunda doğru görüşe varılmadığını bildirerek özürlü sayılacağımı ileri sürdünüz. Her ne kadar tüm yerel durum ve olaylar bilinmeyince bir konuda hakemlik yapmak, güçleşir ise de, memlekete ait işin çözümlenmesinde, nurlandıran ışık, tertemiz vatan kaygısı olduğundan dayanılacak temel sağlam ve aydınlık olur. Vatanın kaderi kararlaştırılacak olan şu sıralarda tek vücut halinde bir millet ve hükûmetin göreceği işi göz önünde bulundurarak bunun kolay çözümleneceğini bilginize sunmak isterim.

Çıkış noktası, yaptığıma işaret ettiğiniz, padişah bildirisinin, anlayış şeklinde, olabilir ki ben yanılayım. Yalnız izin veriniz de asıl işin çözümlenmesinde en büyük bir dayanak sayılan bu yüksek bildirideki tüm yönleri açıklayarak, padişahın sözlerinin kavrayıcı genişliğini bildireyim. Ben sanıyorum ki, padişahımız.."

Ben, derhal Kerim Paşanın sözünü keserek, şunu yazdırdım:

— Kerim Paşa Hazretleri, gereğinden çok açıklamalar iki tarafı da ana amaçtan, uzaklaştırabilir ve bir de, padişah bildirisinin yorumlanmasıyla fazla uğraşmak yararsızdır. Rica ederim, asıl konu üzerinde görüşelim.

Kerim Paşa cevap verdi:

— Asıl konu üzerine görüşeceğiz. İzin veriniz devam edelim Efendim.

Ben — Rica ederim en son söz ve öneri üzerinde anlaşalım, dedim.

Kerim Paşa — Evet, oraya geleceğiz Efendim.

Ferit Paşa Hükûmeti çekilmelidir

Söze, ben devam ettim ve "Kerim Paşa Hazretleri, yaptığımız haklı işlerin ve ulusal tepkinin artık, daha fazla kötüye yorumlanmasına ve düzeltilmesi gerekli görülmesine ve özellikle, bu düzeltme ve değiştirme için de cânîlikleri ve hainlikleri kanıtlanmış bir hükûmetin üyelerinin meşru olmayan savunmalarının esas alındığını görmeye dayanamayız. Biz, son durumu anlattık ve milletin kesin olarak istediğini bildirdik. Bilmem yinelenmesi gerekli midir? Siz sonuçta gerçekleştirilmesi gerekli olan bu ulusal isteğe karşı, Ferit Paşa hükûmetinin devletin en yüksek kişisini, hâlâ kirletmesine aracılık etmek istiyorsanız bu işiniz, hiçbir yararlı meyve vermeyeceğinden başka, siz yüksek kardeşim hakkındaki çok eski kardeşlik duygularımızın da sarsılmasına neden olacağından kaygılanırım.

Şimdi, Ferit Paşa, hiç gecikmeden yerini namuslu bir insana bırakacaksa ve buna inanıyorsanız, giderilecek hiçbir zorluk kalmamıştır. Aksi halde, aracılığınız kalbinizin kırılmasından ve yararsız yorgunluktan başka bir sonuca varmayacaktır.

Ferit Paşa, muhafazai mevkie devam ederse, kendisinin akıbeti elîmeye duçar olmasına sebebiyet verecektir. En son ve en kat'î söz budur: maksadımız, bu hakikati lâyetezelzeli, padişahın ıttılaına vazetmektir. Siz, ancak bu vazifei asilâneyi ifa ile bugün vatan ve milletin zâtı samilerinden intizar eylediği vazifei dinîye ve millîyeyi ifa buyurmuş olursunuz."

Kerim Paşa, "Sözü uzatmamak tabii maksudu aslîdir" diye başlayarak sözü lüzumundan fazla uzattı. Bu uzun sözler şu cümle ile hitam buldu. "Liveçhilvatan, burada, yaptığım şu teşebbüs elbette nezdi ilâhide ve millette, bütün necabetlerile pirayedar kalır ve işin sahibi hakikîsi olan hüdavendi kaadir, millet ve vatanın rehasını temin edecek esasatı müsebbibata böylece rapten ikmal eder, ulu Allahı, hallâli müşkülât eyler! Uyunu müazzezelerinizi takbil ederim."

Tekrar cevap vermek sırası bana, gece yarısından sonra saat 4.30 da geldi. Kerim Paşanın, temas ettiği noktaları cevapsız bırakamazdım, ben de uzun mütaleat serdettim ve nihayetinde, "binaenaleyh -dedim- bizim ve zâtı âlileri gibi erbabı hamiyet ve vatanperveranın alacağı teşebbüsün gayesi ne olmak lâzım gelir? Her dakikai idaresinden millet için, mukadderatı âtiyemiz için, yeni bir sebebi felâket ihzarından başka bir semereye intizar olunmayan, Ferit Paşa ile milletin arasını bulmak imkânsızlığı ile iştigal mi, yoksa bir an evvel bu heyeti gayrımeşruanın yerine ihtiyacat ve mukadderatı millet ve memleketle mütenasip bir heyeti cedidenin deruhdei umuru devlet eylemesi lüzumunu padişaha iblâğa yol aramak mıdır? Lûtfen bu iki noktadan biri için evet veya hayır suretinde itayı cevap buyurursanız, nezdi İlâhî ve millette bütün necabetlerile pirayedar kalacağını şüphe olmayan teşebbüsü necibanelerinin bizlere ait cihetindeki safhasını ikmal buyurmuş olursunuz."

Kerim Paşa, talep ettiğimiz kısa cevaba yine uzun cevap verdi. Fakat bu uzun sözler arasında, bazı cümlelerle, bize padişahın iğfal edilmiş olmayıp her şeye vâkıf bulunduğunu anlatıyordu.

Kerim Paşanın bazı cümlelerinde şu sözler vardı: "Süddei seniyei mülûkâne hallü hasım makamı olup meşru bir devlette bu atabei ulya, bütün efradı millete mihrabı teveccühtür. Anadolu umum maruzatının meşmulü lihâzai hilâfetpenahileri kılındığı hakkında bendenize malûmat vermişlerdir. O halde, kıblegâhı umuru amme ve kabulgâhı makasıdı âliye olan padişahımız efendimizin ıttılaı humayunlarında her şey vardır".

Kerim Paşa, kendine mahsus cümlelerle devam ettiği mütaleatına şu suretle hâlime verdi:

"Cenabı Mevlâ, nice âli esbap halkı ile ve telkini ile, bu müşkülküşa ukteyi tamamen hal buyuracaktır. Elbette ki hudanın emri güzeldir ve kariptir. Yedullahi fevka eydihim. Atimiz, bikeremi mevlâ istihkakı millîmiz yüceliğinde pürsâd ve ziselâm olacaktır. İşte ruhu Kerim budur. Ruhu muazzezim."

Bu defa Efendiler, geceyarısından sonra saat 6.10 a gelmiş olmasına rağmen, üçüncü safhanın açılmasına ben sebebiyet verdim.

Merhum Kerim Paşanın, pek hoşlandığını bildiğim bir tabirle büyük hazret! tabirile söze başladım:

"Mihrabı muallâyı ümmet ve millet olduğu içindir ki maruzatı millîyeyi iblâğa fürceyap olmaya teşebbüsten geri durmadık.

Ferit Paşa, yerini korumayı sürdürürse, sonucunun acıklı olmasına neden olacaktır. En son ve en kesin söz budur: amacımız, bu sarsılmaz gerçeği, padişaha duyurmanızdır. Siz, ancak bu soylu ödevi yapmakla bugün vatan ve milletin sizin yüksek kişiliğinizden beklediği dinî ve millî ödevi yapmış olursunuz."

Kerim Paşa, "Sözü uzatmamak elbette esas amaçtır" diye başlayarak sözü gereğinden çok uzattı. Bu uzun sözler şu cümle ile son buldu. "Yurt için, burada, yaptığım şu girişim elbette Allah ve ulus katında bütün temizliği ile süs saçarak kalır ve işin gerçek sahibi olan kudretli Allah, millet ve vatanın kurtuluşunu sağlayacak esasları yaratarak tamamlar. Ulu Allah, güçlükleri çözücüdür. Aziz gözlerinizi öperim."

Yeniden karşılık vermek sırası bana, gece yarısından sonra saat 4:30 da geldi. Kerim Paşanın, değindiği noktaları karşılıksız bırakamazdım, ben de uzun düşünceler ileri sürdüm ve sonunda, "şu halde - dedim - bizim ve sizin yurtseverler gibi yapacakları girişimin amacı ne olmak gerekir? Yönetimde kaldığı her dakika millet için gelecekteki kaderimiz için, yeni bir yıkıma neden hazırlamaktan başka bir meyve beklenmeyen, Ferit Paşa ile milletin arasını bulmak olanaksızlığı ile uğraşmak mı, yoksa bir an evvel meşru olmayan bu hükûmet yerine ulusun ve yurdun gereksinmelerine uygun yeni hükûmetin devlet işlerini üstlenmesi gereğini padişaha duyurmağa yol aramak mıdır? Lûtfen bu iki noktadan biri için evet veya hayır şeklinde yanıt verirseniz, Allah ve millet katında bütün temizliği ile değerli kalacağına kuşku olmayan temiz girişiminizin bizlere ait yönündeki evresini tamamlamış olursunuz."

Kerim Paşa, istediğimiz kısa yanıt yerine yine uzun karşılık verdi. Fakat bu uzun sözler arasında, bazı cümlelerle, bize padişahın aldatılmış olmayıp her şeyi bildiğini anlatıyordu.

Kerim Paşanın bazı cümlelerinde şu sözler vardı: "Padişah kapısı kesin çözüm yeri olup meşru bir devlette bu yüksek konum, bütün ulus bireylerinin yöneleceği mihrabdır. Anadolunun tüm söylediklerinin padişaha duyurulduğu yolunda bilgi vermişlerdir. O halde, kamu işlerinin kıblesi ve yüksek amaçlarının kabul yeri olan padişahımız efendimiz herşeyi biliyor."

Kerim Paşa, kendine özgü cümlelerle sürdürdüğü düşüncelerine şöylece son verdi:

"Ulu Allah, nice yüksek etmenler yaratarak ve kullarını eşindirerek bu çözülmesi güç düğümü büsbütün çözecektir. Elbette ki Allahın emri güzeldir ve yakındır. Allahın eli her elden üstündür. Geleceğimiz, Allahın bağışı ile ulusal haklarımız yüceliğinde kutlu ve escnlikli olacaktır. İşte bağışlayıcı ruh budur. Aziz ruhum."

Bu kez Efendiler, geceyarısından sonra saat 6:10 a gelinmiş olmasına karşın, üçüncü evrenin açılmasına ben neden oldum.

Merhum Kerim Paşanın, pek hoşlandığını bildiğim bir deyimle - büyük hazret! - diye söze başladım:

"Ümmetin milletin mihrâbı olduğu içindir ki ulusun dileklerini bildirmek için yol açmaya girişmekten geri durmadık.

Yalnız, büyük bir hatadan zâtı âlinizi tahlis maksadile arzedelim ki, Anadolu umum maruzatının meşmulü lihâzai hilâfetpenahî kılındığı hakkındaki malûmata, milletin henüz itimadı, kat'î değildir. Çünkü, millet emindir ki, padişah, ihanetleri sabit olan birkaç şahsı millete tercih buyurmazlar."

Kerim Paşanın temas ettiği noktalara cevap verirken, "Ahsen ve karip olan emri hudanın tecellisile bedbaht ve mazlûm milleti necibemizin mazharı necat ve selâmet olmasını, deryayı rahmeti izzetten tazarru ve *afakı daima (bir dûdû muannitle) sarılı olan İstanbuldaki bazı zevatın hakikati görmekteki hissi hasisi temerrütlerinin zevaline intizar eyleriz. Ruhu necibi millet de, işte böyle mütehassistir.....Yalnız, tekrar etmekliğime müsaadenizi rica ederim ki, evet veya hayır suretinde itayı cevap buyurulmasını istirham eylediğimiz sualler mettessüf cevapsız bırakılmıştır. Azizim, yedullahı fevka eydihim. Fakat, bununla beraber, halli müşkülât ve mesaile tevessül edenlerin, mukarrer bir hedefi olmak gerektir. .....*

"... Millet, emrihudayı ifa edecektir ve buyurduğunuz gibi istihkakı millîmiz pürsâdü ziselâm olacaktır. Duayı keremkârîlerinin eksik edilmemesini rica ederim. Sây bizden, levfik, hudayı lemyezeldendir."

Mustafa Kemal

Artık, Kerim Paşanın yorulduğu anlaşılıyordu. "Son iki sözüm ruhum" diyerek "amali millîyenin esasatını tebcil ve hıfzeylemek şartile temenniyatı halisenin bastü beyan edildiğini ve yedüllahi âyeti kerîmesinin hayır ile kabul buyurulmak üzerine masruf" olduğunu söyledikten sonra "Allaha ısmarladık, yine görüşeceğiz..... " diyerek çekilmek istedi.

Bırakmadık!

Son sözü, biz söylemek istedik ve dedik ki: "Hatırnişini biraderîleri olmak üzere son bir cümle arzediyorum.

— Millet kavi, müdrik, azminde kat'îdir. Harekâtı filiye cereyanı seriini almıştır— zatı şevketsimatı tacdarı azamînin lûtfen ve atıfeten itayı karar ve halli mesele buyurmaları zamanıdır." (Ves. 112).

Efendiler, bundan sonra, Ferit Paşa Kabinesi, daha ancak üç gün sebat edebilmiştir.

Görüşmeğe, muvaffak olamadığım, dostum merhum Kerim Paşanın bazı zevata ifade ettiğine nazaran bu muhaberemizi aynen padişaha göstermeye muvaffak olmuş ve onun üzerine hissi mukavemet kırılmış.

Kerim Paşanın, Kara Vasıf Beye olan 8 Teşrinisani 1335 tarihli mektubunda da bu cihet işaret edilmiştir.

Merhumun bu mektubunda şu satırlar vardır:

"Sadrı sabık en son muhabere neticesile ve bunun pek devamlı tesir ve ciddiyeti münazarasile binnihaye çekilmek lüzumuna kail ve bulun kuvayı manevîyei mukavemeti zail olarak istifasını takdim eyledi... İşte sessiz sedasız, liveçhilvatan çalışılan ve tek başına bir azmi naçizi nezahetperverî ile başarılan vak'ai muazzama budur...

Nazarı dikkate almalıdır ki, bu yazıları ben yazmış ve sadrı sabık ile padişahımız efendimiz hazretleri, bunun cereyanı kâmilinden sonra, netayicine ıttıla

Yalnız, büyük bir yanılgıdan yüksek kişiliğinizi kurtarmak amacile bildirelim ki, Anadolunun bütün dileklerinin halifenin bilgisine sunulduğu yolunda verdiğiniz bilgiye, ulusun inanı henüz kesin değildir. Çünkü, millet emindir ki, padişah, hainlikleri saptanmış olan birkaç kişiyi ulusa yeğlemez."

Kerim Paşanın değindiği noktalara yanıt verirken şunları söyledim, "Pek güzel ve yakın olan Tanrı buyruğunun yerine gelmesile talihsiz ve zulme uğramış soylu ulusumuzun kurtuluş ve esenliğe ermesini, tükenmez gücü ve esirgeyiciliği olan Allaha yakarır ve ufukları hep "inatçı bir dumanla" sarılı olan İstanbuldaki bazı kişilerin gerçeği görmemek yönünde bayağıca direnmelerinin son bulmasını bekleriz. Ulusun yüce ruhu da, işte böyle duygularla doludur.....Yalnız, bir daha söylememe izin vermenizi rica ederim ki, evet veya hayır şeklinde yanıt verilmesini dilediğimiz sorular yazık ki yanıtsız bırakılmıştır. Azizim, Allahın eli her elden üstündür. Ama, bununla birlikte, güçlükleri ve sorunları çözmeye girişenlerin, belirli bir ereği olmak gerekir."

".....Ulus, Allahın emrini yerine getirecektir ve söylediğiniz gibi ulusal haklarımız kutlu ve esenlikli olacaktır. İyilik sever dualarınızın eksik edilmemesini rica ederim. Çalışmak bizden, yardım ölümsüz Allahtandır."

Mustafa Kemal

Artık, Kerim Paşanın yorulduğu anlaşılıyordu. "Son iki sözüm ruhum" diyerek "ulusal ereklerin ilkelerini yüce bilmek ve korumak koşuluyla içten dileklerin sayılıp dökülmüş olduğunu ve Allahın eli yüce ayetinin hayırla kabul buyurulmak üzerine kullanılmış" olduğunu söyledikten sonra "Allaha ısmarladık, yine görüşeceğiz..." diyerek çekilmek istedi.

Bırakmadık.

Son sözü, biz söylemek istedik ve dedik ki: "Kardeşimizin hatırında kalsın diye son bir cümle söylüyorum.

- Ulus güçlü, anlayışlı ve giriştiği işi başarmaya kesin kararlıdır. İşler hızla yürümektedir— şevketli Padişahımızın karar vermesi ve sorunu çözümlemesi zamanıdır." (Belge 112).

Efendiler, bundan sonra, Ferit Paşa hükûmeti ancak üç gün daha dayanabilmiştir.

Görüşmeye, muvaffak olamadığım, dostum merhum Kerim Paşanın bazılarına söylediğine göre bu görüşmemizi olduğu gibi padişaha göstermeyi başarmış ve onun üzerine direnme gücü kırılmış.

Kerim Paşanın, Kara Vasıf Beye olan 8 Kasım 1919 tarihli mektubunda da buna işaret edilmiştir.

Rahmetlinin bu mektubunda şu satırlar vardır:

"Eski başbakan (Damat Ferit Paşa) en son görüşme nedenile ve bunun pek sürekli etkisi ve önemle tartışılması sonucu çekilmek gereğine inanarak ve bütün direnme gücü kırılarak çekilme dilekçesini sundu... İşte sessiz sadasız, yurt için çalışılan ve tek başına temiz duygulu bir girişimle başarılan pek büyük olay...

Dikkat edilmelidir ki, bu yazıları ben yazmış ve eski başbakan ile padişahımız efendimiz hazretleri, bunun sonucu alındıktan sonra, öğrenmek ve değerlen-

ile derecatı muhkemesi karşısında ittihadı karar kılmışlardır... Teşebbüsün ve yazılan yazıların ne dereceye kadar yüksek nikatı ihtiva ettiği ve nasıl bir vicdanı selim ve fikri vekkat ile hakayıkı cariyenin nakşi kırtas kılındığı elbette nezdi huda ve nazarı tarihi millette pirayedari asalet kalacaktır...

Bütün bunları bastü izaha beni sevkeden eshab (tespiti hakayıkı macerayı mesbukadır)..." Kerim Paşa merhum mektubunun sonunda, "bu kâğıdımın bir suretini Heyeti Temsilîyeye göndermek lûtfunu diriğ etmezseniz hakayıkı âliyenin tamamen ve iştiraken neşrine lûtfetmiş olursunuz" demiş ve sureti değil, fakat mektubun aslı bana gönderilmiştir. Bu mektubu da neşrolunacak vesaik meyanına koyacağım (Ves. 113).

Efendiler, bu muhaberenin vukubulduğu gecenin ferdası yani 28 Eylûl günü hulâsası, tekmil kolordulara şifre ile bildirildi.

Trabzondan gelen teklif

Kerim Paşa merhumun Fuat Paşaya hitaben yazdığı ilk telgrafnamesinde, İstanbuldan zevatı âliyenin müdirânı harekâtla taayyün edecek mahalde mülâkatlarından bahsolunduğunu görmüştük. Buna mümasil, fakat makûs yani dahilden İstanbula gitmek yolunda bir teklif de bundan daha evvel Trabzondan çıkmıştı. Bunu, müsaade buyurursanız biraz izah edeyim; Trabzon Valisi Galip Bey 18, 19 Eylûl tarihlerinde devren Ardasede bulunuyordu. Kâzım Kara Bekir Paşanın Ardaseye gidip vali ile görüşmesi mevzuubahs idi. Bu zemin üzerinde 19 Eylûlde telgraf başında Kâzım Kara Bekir Paşa ile görüştük. Vesile, 18 Eylûl tarihli Trabzondan aldığım bir telgrafname idi. Kendisine aynen verdiğim bu telgrafnamede "menafii millîyeyi muhil olan 6 maddeyi kabul etmiyoruz. (Bu 6 madde İstanbul ile kat'ı münasebete ait emirdir.) Maruzatımızın zatı şahaneye iblâğı ciheti ise bir heyeti seferiye ile temin olunabilir kanaatindeyiz" denilmekte idi (Ves. 114). Kâzım Kara Bekir Paşa, makina başında Trabzon valisi ile görüşmüş ve hulâsasını bildirdi. Vali sual tarzında birtakım mütalealar serdetmiş, Kara Bekir Paşa muvafık cevaplar vermiş. Vali en nihayet "İstanbula bir heyet gönderilerek keyfiyetin hakipaye arzını ve bu heyetle kendisinin gitmesini teklif etmiş ise de bizim vesaiti muhtelife ile arzı keyfiyete tevessül ettiğimize göre, bu fikrinden nükûl etmiştir. Böyle bir heyetin gitmesi ve buna saray ahvaline vâkıf olan Gümüşane murahhası Zeki Beyin de ilâvesi teklif edilmekledir" denilmekle idi (Ves. 115).

Gariptir ki, iki gün sonra yani 21 Eylûl 1335 de Torulda Kaymakam Halit Beyin gönderdiği bir şifrede de bu heyet meselesinden bahsediliyordu. Fazla evhama duçar olan padişahı, ecnebîlerin ve Ferit Paşanın kucağına atmamak için Dersaadete mütenekkiren bir heyet izamı muvafık olacağı ve bu heyete murahhas Servet ve Zeki Beyler dahil edilirse memnunen kabul edecekleri Zeki Bey ifadesile bildiriliyordu (Ves. 116). Halil Beye, 22 Eylûlde verdiğim cevapta; Zeki ve Servet Beylerden mürekkep bir heyetin İstanbula gönderilmesi münasip olmadığını bildirdim. 24/25 Eylûl tarihinde Halit Beyden aldığım bir telgrafta, Trabzon muhalefetinin merkezini teşkil eden Trabzon Valisi Galip Beyi, kolordu ile Erzurum valisinin davetini kabul edip Erzuruma gitmediğinden, bizzarure kuvvei müsellâha ile mahfuzen bu gece (24/25 Eylûl) Erzuruma gönderdim"deniliyordu (Ves. 117).

Efendiler, garip tesadüf değil midir ki, merhum Kerim Paşanın ilk tavassut telgrafı Trabzon valisinin tevkif olunduğu gecenin ferdasında, Trabzonda vali ve

direrek karar almışlardır.... Girişimin ve yazılan yazıların ne kadar önemli noktaları içerdiği ve bunlarda nasıl bir temiz vicdan ve aydın düşünce ile bugünkü gerçeklerin işlendiği elbette Allah katında ve ulusun tarihi önünde soylu bir yapıt olarak kalacaktır.

Bütün bunları sayıp dökmeye beni yönelten nedenler (geçmiş olayların gerçeklerini saptamaktır)...." Kerim Paşa merhum mektubunun sonunda, "Bu kâğıdımın bir örneğini Temsilci Kurula göndermek iyiliğini esirgemezseniz yüksek gerçeklerin tam olarak ve birlikte yayımlanmasına yardım etmiş olursunuz" demiş ve örneği değil, fakat mektubun aslı bana gönderilmiştir. Bu mektubu da yayımlanacak belgeler arasına alacağım (Belge 113).

Efendiler, bu haberleşmenin yapıldığı gecenin ertesi yani 28 Eylûl günü, özeti, tüm kolordulara şifre ile bildirildi.

Trabzondan gelen öneri

Kerim Paşa merhumun Fuat Paşaya yazdığı ilk telgrafında, İstanbuldan yüksek kişilerin harekâtı yürütenlerle kararlaştırılacak yerde bir araya gelmelerinden söz edildiğini görmüştük. Buna benzer, ama tersine olarak yani içerden İstanbula gitmek yolunda bir öneri de, bundan daha önce Trabzondan çıkmıştı. Bunu, izin verirseniz biraz açıklayayım; Trabzon Valisi Galip Bey 18, 19 Eylûl tarihlerinde iş gezisi için Ardasede bulunuyordu. Kâzım Kara Bekir Paşanın Ardaseye gidip vali ile görüşmesi sözkonusu idi. Bu iş üzerinde 19 Eylûlde telgraf başında Kâzım Kara Bekir Paşa ile görüştük. Görüşmeye yol açan, 18 Eylûl tarihli Trabzondan aldığım bir telgraf idi. Kendisine aynen verdiğim bu telgrafda "ulusal çıkarlar yararına olmayan 6 maddeyi kabul etmiyoruz. (Bu 6 madde İstanbul ile ilişkilerin kesilmesine ilişkin emirdir.) Dileklerimizin Padişaha iletilmesi işi ise gönderilecek bir hey'etçe sağlanabilir kanısındayız" denilmekte idi (Belge 114). Kâzım Kara Bekir Paşa, makina başında Trabzon valisi ile görüşmüş ve özetini bildirdi. Vali soru şeklinde birtakım düşünceler ileri sürmüş, Kara Bekir Paşa uygun karşılıklar vermiş. Vali en sonunda "İstanbula bir hey'et gönderilerek durumun padişahın bilgisine sunulmasını ve bu hey'ete kendisinin gitmesini önermiş ise de biz değişik araçlarla durumu bildirmeye giriştiğimize göre, bu düşüncesinden vaz geçmiştir. Böyle bir hey'eten gitmesi ve buna sarayın durumunu bilen Gümüşane delegesi Zeki Beyin de katılması önerilmektedir" denilmekte idi (Belge 115).

Tuhaftır ki, iki gün sonra yani 21 Eylûl 1919 da Torulda Kaymakam Halit Beyin gönderdiği bir şifrede de bu hey'et olayından söz ediliyordu. Çok kuruntulanan padişahı, yabancıların ve Ferit Paşanın kucağına atmamak için İstanbula kimlikleri gizli tutularak bir kaç kişi gönderilmesi uygun olacağı ve bu hey'ete delege Servet ve Zeki Beyler alınırsa sevinerek kabul edecekleri Zeki Beyin ağzından bildiriliyordu (Belge 116). Halit Beye, 22 Eylûlde verdiğim yanıtta; Zeki ve Servet Beylerden oluşan bir hey'etin İstanbula gönderilmesinin uygun olmadığını bildirdim. 24/25 Eylûl tarihinde Halit Beyden aldığım bir telgrafta, Trabzonda karşı çıkanların odağını oluşturan Trabzon Valisi Galip Beyi, kolordu ile Erzurum valisinin çağırısını kabul edip Erzuruma gitmediği için, ister istemez silâhlı kuvvetlerin korumasında bu gece (24/25 Eylûl) Erzuruma gönderdim" deniliyordu (Belge 117).

Efendiler, şaşılacak rastlantı değil midir ki, merhum Kerim Paşanın ilk aracılık telgrafı Trabzon valisinin tutuklandığı gecenin ertesinde, Trabzon vali ve

Zeki ve Servet Beylerin ve bunların iğfali üzerine bazı zevatın İstanbul ile kat'ı rabıtayı ihlâl hususundaki teşebbüslerinin ve İstanbula bir heyeti mütenekkire halinde gitmek hususundaki plânlarının duçarı akamet edildiği tahakkuk ettiği bir günde yani 25 Eylûl günü keşide olunuyor ve bizi ancak 27/28 Eylûl gecesi aramak lüzumu hissediliyor. Cereyanı muhaberattan anlaşıldığına göre Erzuruma giden Vali Galip Bey, tekrar Kâzım Kara Bekir Paşaya, İstanbula bir heyet marifetile müracatten bahsettiğine dair Paşanın 27 Eylûl tarihli bir istizan telgrafını alıyoruz. Buna 28 Eylûlde cevaben verilen telgrafnamede, Kerim Paşa muhaberesi hulâsası mütalea olunduktan sonra, "Mevzuubahs müracaate lüzum görülüp görülmeyeceğinin iş'arını rica ederiz. Lüzum görüldüğü takdirde Trabzon valisinin, Dahiliye Nazırı Adil Beyden, harekâtı millîyemize muhalefet hususunda hiçbir farkı olmadığından kendisinin harekâtı necibei millîyemize hiçbir suretle müdahalesine müsaade buyurulmaması" cevabı veriliyor (Ves. 118). Kâzım Kara Bekir Paşanın 30 Eylûlde verdiği cevapta; "Trabzon valisinin bu gibi işlere karıştırılmaması hakkındaki" mütaleamızın isabeti tasdik olunduktan sonra, Trabzon ahvalinde çoktan intizar olunan salâhı hal husul buldu (Ves. 119).

Efendiler, bu son maruzatımla daha bir hakikat üzerinde fikirleri tenvir etmek isterim. Trabzon Valisi Galip Bey, Zeki Bey saray ve Ferit Paşa ile münasebettar idiler. Bir heyet halinde İstanbula gitmekten maksatları, maksadı millîye hadim olmak olmayıp İstanbulda icap edenleri tenvir ve bazı tedbirler tavsiye ve yeni talimat almak gibi makasıda da müstenit olduğuna bence şüphe etmeye mahal yoktu. Nitekim, Zeki Bey bilâhare İstanbula gittikten sonra arkasından lüzumu kadar para ve cephane gönderilmek vadile ve talimatı mahsusa ile Trabzon ve Gümüşane havalisinde, teşkilât yapmak üzere gönderilmiştir. Mumaileyhi, İneboluda tevkif ve Ankaraya celbettirmiştim. Bana, bu söylediğim hususatı tamamile itiraf eyledi. Yalnız, gûya İstanbulu aldattığını, alacağı para ve eslihayı gûya bize teslim etmek niyetinde bulunduğunu söyledi. Buna o gün ve hatta bugün inanacak safdiller bulunabilir mi? Maamafih ben, bu zatı Erzurum Kongresindeki münasebet hatırasına hürmeten yalnız ihtarat ve nesayihi lâzimede bulunmakla iktifa ederek serbest bırakmıştım.

İlk Bozkır hâdisesi ve İzmit Mutasarrıfının muhalefeti

Efendiler, hükûmeti merkezîye tarafından, Kolordu Kumandanı olarak Konyaya gönderilen Sait Paşayı 30 Eylûlde İstanbula iade ettik. Konya Valisi firari Cemal Beyin firarından evvel, tertip ettiği ilk Bozkır hadisesinin önüne geçmek için, Yirminci Kolordu ve Niğdede On Birinci Fırka marifetleri ve muavenetlerile, tedabiri muktaziye alınarak İstanbulun zühûruna intizar ettiği fenalığı, tevkif ettik. Ereğli, Bolu, Adapazarı, İzmit havalisinde teşkiline çalışılan Kuvayi Millîye Eylûl ayının son günlerinde büyük hassasiyet göstermeye başladı ve o civarlardaki Kuvayi Millîye rüesası, kabinenin temerrüdü halinde İstanbula harekete müheyya bulunduklarını bildiriyorlardı. Bu hususu, 28 Eylûlde, bütün memlekete ve bittabi İstanbula da tamimen bildirdik. Ancak, İzmit şehrinde 2 Teşrinievvel gününde menfi denebilecek yeni bir vaziyet karşısında kaldık. O tarihte İzmit Mutasarrıfı Suat Bey namında bir zat idi. Kendisini telgraf başına çağırdık. Son günlerdeki tebligatımızın tamamen alınıp icabatının yapılıp yapılmadığını sordum. Mutasarrıf Bey, verdiği izahatta diyordu ki: "Tebligatı aldım. İhtilâf ve şüriş olmaması için, ahaliyi serbest bırakarak dinlemeyi, en doğru hareket bul-

Zeki ve Servet Beylerin ve bunların kandırması üzerine birtakım kimseleri İstanbul ile bağlantıların kesilmesini bozmak için girişimlerinin ve İstanbula niteliği gizli bir hey'et halinde gitmek hususundaki plânlarının boşa çıkartılmasının gerçekleştirdiği bir günde yani 25 Eylûl günü çekiliyor ve bizi ancak 27/28 Eylûl gecesi aramak gereği duyuluyor. Haberleşmenin akışından anlaşıldığına göre Erzuruma giden vali Galip Bey, tekrar Kâzım Kara Bekir Paşaya, İstanbula bir hey'et elile başvurmaktan söz ettiği hakkında Paşanın 27 Eylûl tarihli bir sorup öğrenme telgrafını alıyoruz. Buna 28 Eylûlde karşılık olarak verilen telgrafta, Kerim Paşa haberleşmelerinin özeti okunduktan sonra, "Sözü edilen başvuruya gereksinme duyulup duyulmayacağının bildirilmesini rica ederiz. Gerek duyulursa Trabzon Valisinin, İçişleri Bakanı Adil Beyden, millî harekâtımıza karşı çıkmak açısından hiçbir farkı olmadığından kendisinin ulusun yüce ayaklanmasına hiçbir şekilde karışmasına izin verilmemesi" karşıtı veriliyor (Belge 118). Kâzım Kara Bekir Paşanın 30 Eylûlde verdiği yanıtta; "Trabzon valisinin bu gibi işlere karıştırılmaması hakkındaki" düşüncemizin yerinde olduğu kabul edildikten sonra, Trabzonun durumunda çoktan beri beklenilen iyileşme oldu (Belge 119).

Efendiler, bu son söylediklerimle başka bir gerçek üzerinde de düşünceleri aydınlatmak isterim. Trabzon Valisi Galip Bey, Zeki Bey saray ve Ferit Paşa ile ilişkili idiler. Bir heyet olarak İstanbula gitmekten amaçları, ulusal amaca yardımcı olmak değil İstanbulda gerekenleri aydınlatmak birtakım önlemler salık verip yeni direktifler almak gibi amaçlara dayandığında bence kuşku yoktu. Nitekim, Zeki Bey sonunda İstanbula gittikten sonra arkasında gereği kadar para ve cephane gönderilmeye söz verilip özel direktiflerle Trabzon ve Gümüşane yöresinde, örgütler yapmak üzere gönderilmiştir. Onu, İneboluda tutuklatıp Ankaraya getirtmiştim. Bana, bu söylediğim şeyleri tümüyle kabullendi. Sadece, sanki İstanbulu aldattığını, alacağı para ve silâhları sanki bize vermek niyetinde bulunduğunu söyledi. Buna o gün ve hatta bugün inanacak bönler bulunabilir mi? Gene de ben, bu kişiyi Erzurum Kongresindeki ilişkilerin anısına saygı göstererek sadece gerekli uyarılarda bulunmak ve öğütler vermekle yetinerek serbest bırakmıştım.

İlk Bozkır olayı ve İzmit Mutasarrıfının karşı çıkması

Efendiler, İstanbul hükûmeti tarafından, Kolordu Komutanı olarak Konyaya gönderilen Sait Paşayı 30 Eylûlde İstanbula geri gönderdik. Konya Valisi kaçak Cemal Beyin kaçmadan önce, düzenlediği ilk Bozkır olayının önüne geçmek için, Yirminci Kolordu ve Niğdede Onbirinci Tümen aracılığı ve yardımlarıyla gereken önlemler alınarak İstanbulun ortaya çıkmasını beklediği fenalığı, durdurduk. Ereğli, Bolu, Adapazarı, İzmit yöresinde kurulmaya çalışılan Ulusal Güçler Eylûl ayının son günlerinde çok duyarlı olmaya başladı ve oralardaki Ulusal Güçlerin başları, hükûmetin direnmesi halinde İstanbula doğru yola çıkmayı beklediklerini bildiriyorlardı. Bunu. 28 Eylûlde, bütün memlekete ve elbette İstanbula da genelge ile bildirdik. Ancak, İzmit şehrinde 2 Ekim gününde olumsuz sayılabilecek yeni bir olay karşısında kaldık. O tarihte İzmit Mutasarrıfı Suat Bey adında birisi idi. Kendisini telgraf başına çağırdık. Son günlerdeki bildirilerimizin gereğinin tamamile yapılıp yapılmadığını sordum. Mutasarrıf Bey, yaptığı açıklamalarda diyordu ki: "Bildirileri aldım. Anlaşmazlık ve karışıklık olmaması için halkı serbest bırakarak dinlemeyi, en doğru davranış

dum. Menfi şayiat vardır. Heyeti Temsilîyeden izahat istemek ve bilhassa maksadın (İttihat hükûmetini evelki şeklinde ihya olup olmadığını kat'iyyen anlamak azmindedirler. Bendeniz, en bitaraf bir adam olmak üzere muhafazai sükûn ve asayişle mükellefim.): (bendeniz herkim ve her ne için olursa olsun neticesi meçhul bir maceraya başkalarını sevketmeyi doğru görmem.) (Teenni ve ihtiyat edilmesi tarafları olduğumu tam bir tecrübem üzerine arzederim.) (Ves 120)."

Verdiğim cevap, aynen şu idi:

Sıvas, 2 Teşrinievvel 1335

Suat Beye

C. - İzmitte zerre kadar ihtilâf ve şürişe meydan vermemek, esas vazifeni: olduğu gibi tarafımızdan da hassaten rica edilmiş bir hususdur. Teşkilât ve harekâtı millîyemizin maksat ve mahiyeti meşruasını, gerek zâtı âlinize ve gerek İzmitte birçok zevata ve bütün dünyaya karşı yazmış ve yazmakta bulunduğumuz beyanname ve izahnamelerle, en garezkâr düşmanlarımıza bile anlatmış olduğumuza şüphemiz kalmamıştır. Artık, ancak avamın kılükalinden başka bir mahiyeti olamayan dedikoduların, itayı karar hususunda, müessir olabileceğine imkân tasavvur etmiyoruz. Bundan başka, ahalinin istizaha lüzum gördüğü noktalar var idise, bunlar neden derhal istizah olunup halli mesele edilmemiş bulunuyor? Zatı âliniz bitaraf mevkiinde kalmayı tercih buyuruyorsunuz. Halbuki takip ettiğiniz hattı hareket kat'iyyen bitaraflık olamaz. Çünkü zâtı âliniz milletin meşru harekâtına hırsı bitaraflığınızı iddia eylediğiniz halde, harekâtı ihanetkâranesile gayrımeşru ve bizatihi madum Ferit Paşa Kabinesinin memurluğunu ifa etmekle meşgulsünüz. İttihatçılığın ihyasile iştigal edecek satıhbinlerden olmadığımızı zâtı âliniz pek güzel takdir buyurabilirsiniz. Zâtı âlinize pek halisane ve fakat, bütün kat'iyetiyle şunu arzederim ki, zâtı âliniz henüz Ferit Paşa Kabinesine itimat beslemiyorsanız bunu, Dahiliye Nezaretine resmen bildirmelisiniz. Eğer milletin hükmü ve arzusu hilâfına olarak Ferit Paşa Kabinesine itimadınız mevcut ise, İzmit ahalii muhteremesini harekâtı meşruai millîyesinde serbest bırakmak üzere derhal mevkiinizi terk ile İstanbula hareket ediniz. Bu iki noktadan herhangi birine ademi riayetiniz halinde hakkı âlinizde vukuu memul halin müsebbip ve mes'ulü yine zâtı âliniz olmuş bulunacağını kemali samimiyetle iblâğı bir vazifei vicdaniye addederim.

Heyeti Temsilîye namına Mustafa Kemal

Mutasarrıf Beyin "Kulunuzu itidal ile dinleyiniz Efendim; bendeniz, iyi ifade edemedim. Maksadınızın ulviyet ve meşruiyetinden, zaten bahsedilemez" cümlelerile başlayan cevabında, yazılan satırlar "bizi, yarınki Cuma namazı içtimaına kadar, halimize bırakınız. Ferit Paşaya, kim bilir, kaç defa kalemle hücum eden bendenizi nekadar fena nazarla görüyorsunuz Efendim" cümleleri ile hitam bulunuyordu (Ves. 121).

Bunun üzerine, ertesi günkü Cuma namazı içtimaına kadar intizar edeceğimize dair yazdırdığım telgrafnameye, şu iki cümleyi ilâve eltim: "Zâtı âlinizi fena nazarla gördüğüm hakkındaki zan doğru değildir. Çünkü vicdanımız muztarip olmaksızın verebileceğimiz hükümler, ancak netayici filiyeye muallâktır Efendim" (Ves. 122).

O tarihte, İzmitte, Miralay Asım Bey namında Dır zat, fırka kumandanı olarak bulunuyordu. Asım Beye de, bir iki gündenberi, telgraf başında tebligatta bulunulmuştu. Fakat hiçbir cevap alınamıyordu. Onu da, 2 Teşrinievvel günü makina başına çağırdım, konuştum. Kendisine; "Kabinenin sukut edeceği ve belki de sukut etmiş olması muhakkaktır; binaenaleyh milletin azim ve iradesi her türlü tereddüdün fevkında haizi salâbettir" dedikten sonra kat'î mütalea ve kara-

saydım. Olumsuz söylentiler vardır. Temsilci Kuruldan açıklama istemek ve özellikle amacın (İttihat ve Terakki partisi hükûmetini eski şekilde yeniden canlandırmak olup olmadığının kesin olarak anlamaya kararlıdırlar. Ben, en yansız bir adam olmak üzere düzeni ve iç güvenliği korumakla yükümlüyüm.); (ben herkim ve her ne için olursa olsun sonucu bilinmeyen bir serüvene başkalarını götürmeyi doğru görmem.) (Hesaplı ve tedbirli davranmak yanlısı olduğumu tam bir tecrübeme dayanarak bilginize sunarım.) (Belge 120)".

Verdiğim karşılık, aşağıda olduğu gibidir:

Sıvas, 2 Ekim 1919

Suat Beye

K.- İzmitte en küçük anlaşmazlığa ve kargaşaya meydan vermemek temel ödeviniz olduğu gibi bizim de özellikle rica ettiğimiz bir şeydir. Ulusal örgütler ve ayaklanmamızın meşru amaç ve niteliğini, gerek size gerek İzmitte birçok kişilere ve bütün dünyaya karşı yazmış ve yazmakta bulunduğumuz bildiri - açıklamalarla, en kinci düşmanlarımıza bile anlatmış olduğumuzdan kuşkumuz kalmamıştır. Artık, ancak ayaktakımının söylentilerinden başka bir niteliği olamayan dedikoduların, karar vermekte, etken olabileceğine olanak düşünemiyoruz. Bundan başka, halkın sorup öğrenmek gereğini duyduğu noktalar var idise, bunlar neden hemen sorulup sorun çözümlenmemiş bulunuyor? Siz yansız durumda kalmayı yeğliyorsunuz. Ama davranışlarınız hiçbir zaman yansızlık sayılamaz. Çünkü siz ulusun meşru ayaklanmasına karşı yansızlığınızı iddia eylediğiniz halde, haince davranışlarile meşru olmayan ve aslında yok sayılan Ferit Paşa hükûmetinin görevlisi olarak çalışmaktasınız. İttihatçılığın yeniden canlandırılmasına çalışacak sığ görüşlülerden olmadığımızı siz pek güzel anlayabilirsiniz. Size pek içten ve fakat, bütün kesinlikle şunu bildireyim ki, siz şimdi Ferit Paşa hükûmetine güven duymuyorsanız bunu, İçişleri Bakanlığına resmî olarak bildirmelisiniz. Yok ulusun kararı ve isteği aksine olarak Ferit Paşa hükûmetine güveniniz varsa, İzmitin saygın halkını meşru ulusal ayaklanmasında serbest bırakmak üzere hemen görevinizden ayrılarak İstanbula gidin. Bu iki noktadan herhangi birine uymazsanız sizi bekleyen durumun nedeni ve sorumlusunun siz olacağınızı tüm içtenlikle bildirmeyi bir vicdan ödevi sayarım.

Temsilci Kurul adına Mustafa Kemal

Mutasarrıf Beyin, "kulunuzu soğukkanlılıkla dinleyiniz Efendim; bendeniz, iyi anlatamadım. Amacınızın yüceliği ve meşruluğu üzerine, hiç söz söylenemez" cümlelerile başlayan yanıtında, yazılan satırlar "bizi, yarınki Cuma namazı toplantısına kadar, halimize bırakınız. Ferit Paşaya, kim bilir kaç kez kalemle saldıran bendenizi nekadar fena gözle görüyorsunuz Efendim" cümleleri ile son buluyordu (Belge 121).

Bunun üzerine, ertesi günkü Cuma namazı toplantısına kadar bekleyeceğimizi bildirmek üzere yazdırdığım telgrafa, şu iki cümleyi ekledim: "Sizi fena gözle gördüğüm yolundaki sanı doğru değildir. Çünkü vicdanımız sızlamaksızın verebileceğimiz kararlar, ancak etken sonuçlara bağlıdır Efendim" (Belge 122).

O tarihte, İzmitte, Albay Asım Bey adında birisi, tümen komutanı olarak bulunuyordu. Asım Beye de, bir iki gündenberi, telgraf başında bildirimler yapılmıştı. Fakat hiçbir karşılık alınamıyordu. Onu da, 2 Ekim günü makina başına çağırdım, konuştum. Kendisine; "Hükûmetin düşeceği ve belki de düşmüş olduğu kesindir, bu nedenle ulusun ısrarlı davranış ve iradesi her türlü endişenin üstünde sağlamdır" dedikten sonra kesin düşünce ve kararım beklemekte oldu-

rına muntazır olduğumu söyledim (Ves. *123). Fırka Kumandanı Asım Beyin uzun mazeretler ve mütalealarla dolu cevabından çıkan müspet mana, şimdiye kadar cevap vermeyişinin sebebi, İstanbuldaki Kolordu Kumandanından istizana cevap alamayışından ileri geldiği (Ves. 124) ve yarınki Cuma namazında mukarrerat ittihaz edileceği cümlelerile hulâsa edilebilir (Ves. 125). Bazı nesayih ve teşvikatı mutazammın cevabımızda ezcümle şunları dedim: "Ferit Paşanın, yarına kadar çekilmesi ağlebi ihtimaldir. Bu takdirde, yarınki içtimaınız neticesinde zâtı şahaneye ve taayyün ettiği takdirde yeni kabine reisine, kabinenin amali millîyeye tamamen mutavaatkâr, bitaraf zevattan terkibini istirham etmek hususunu ve buna intizar edildiğinin arzedilmesini temin buyurunuz. Bir de, vatanımızı ve istiklâli millîmizi kurtarmak için, teşekkül edecek yeni kabine ile müttehiden, daha pek çok çalışmaya ihtiyacımız olduğundan tamamen sükûnet dairesinde Heyeti Temsilîye kararile arzettiğim hususatı nazarı dikkatte bulundurarak teşkilâta devam buyurulmasını rica ederim" (Ves. 126).*

Ferit Paşanın istifası

Efendiler, ben, Asım Beye bu son cümleleri yazdırırken (2 Teşrinievvel 1335, saat 3:40 sonrada) araya imzasız şöyle bir servis girdi:

"Paşa Hazretleri, İstanbulda hususî arkadaşlar söylediler. Tekmil akşam gazeteleri yazıyormuş. Ferit Paşa ahvali sıhhiyesine binaen istifa etmiş. Tevfik Paşa kabineyi teşkile memur buyurulmuş. Daha sabahtan söyleniyordu, fakat teeyyüt etmemişti, şimdi teeyyüt etti Efendim. "

"Bu telgrafı kim veriyor? Anlayınız," dedim. Sormaya zaman kalmadan telgraf şu suretle devam etti:

"Biz, Ankara telgrafçıları! Paşa Hazretlerinin hakipayine arzı tazimat eyleriz ve vatanımızın başına bir kâbusu belâ olan bu kabinenin devrilmesi için milletin başında bulunup muvaffak olmasını tebrik ederiz. Lûtfen söyleyiniz."

Telgraf muhaberesi munkati oldu. Hakikaten 2 Teşrinievvel Ferit Paşa Kabinesi sukut etmiş bulunuyordu. Fakat yeni kabineyi teşkil eden Tevfik Paşa değil, Ayandan Birinci Ferik Ali Rıza Paşa idi.

Efendiler, sırası gelmişken, arzedeyim; umum telgrafçılarımızın, teşebbüsat ve harekâtı millîyemize ifa eyledikleri fedakârane hizmetlerinin millî tarihimizde mühim mevkii vardır. Kendilerine bugün alenen teşekkür etmeyi bir vazife addederim.

*
* *

Ali Rıza Paşa Kabinesi

Efendiler, Ferit Paşa Kabinesinin sukutunu ve Ali Rıza Paşanın kabine teşkiline memur edildiğini 2/3 Teşrinievvel 1335 tarihinde yazdığım bir tamim ile bütün millete iblâğ ettim. Bu tamimin bir suretini de, berayi malûmat kaydile, yeni sadrazama verdim (Ves. 127).

2 Teşrinievvel günü, yeni kabine reisile, temas aramıştık. Ertesi günü, Meclisi Vükelânın içtimaı esnasında, Heyeti Temsilîye ile görüşecekleri vadedilmişti.

Arzettiğim bu tamimde bellibaşlı noktalar şunlardı:

1) Yeni kabine, Erzurum ve Sıvas Kongrelerinde tayin ve tespit edilen teşkilât ve makasıdı millete riayetkâr olduğu takdirde, Kuvayi Millîye ona muzahir olacaktır.

2) Yeni kabine, Meclisi Millînin in'ikadile murakâbei fiilîye başlayıncaya kadar mukaderatı millet hakkında bir gûna taahhüdata girmiyeceklir.

ğumu söyledim (Belge 123). Tümen Komutanı Asım Beyin uzun özürler ve düşüncelerle dolu karşılığından çıkan elle tutulur tek anlam, şimdiye kadar yanıt vermeyişinin nedeni, İstanbuldaki Kolordu Komutanından bilgi almak için yaptığı başvuruya yanıt alamayışından ileri geldiği (Belge 124) ve yarınki Cuma namazında kararlar alınacağı cümlelerile özetlenebilir (Belge 125). Bazı öğüt ve özendirmeler içeren yanıtımızda başlıca şunları söyledim: "Ferit Paşanın yarına kadar çekilmesi olasılıkların en kuvvetlisidir. Böyle olunca, yarınki toplantınız sonunda padişaha ve belirli hale gelirse yeni hükûmet başkanına, hükûmetin ulusal ereklere bütünüyle uyacak, yansız kişilerden kurulmasını dilemeyi ve bunun beklendiğinin bilgisine sunulmasını sağlayınız. Bir de, yurdumuzu ve ulusal bağımsızlığımızı kurtarmak için, kurulacak olan yeni hükûmet ile birlik halinde, daha pek çok çalışmaya gereksinmemiz olduğundan tam dinginlik içinde Temsilci Kurul kararile bilginize sunduğum şeyler göz önünde bulundurularak örgütlenmenin sürdürülmesini rica ederim" (Belge 126).

Ferit Paşanın istifası

Efendiler, ben, Asım Beye bu son cümleleri yazdırırken 2 Ekim 1919, saat 3:40 sonrada araya imzasız şöyle bir servis girdi:

"Paşa Hazretleri, İstanbuldaki yakın arkadaşlar söylediler. Tüm akşam gazeteleri yazıyormuş. Ferit Paşa sağlık nedenile görevinden ayrılmış. Tevfik Paşa hükûmeti kurmakla görevlendirilmiş. Daha sabahtan söyleniyordu, ama kesinleşmemişti, şimdi kesinleşti Efendim."

"Bu telgrafı kim veriyor? Anlayınız" dedim. Sormaya zaman kalmadan telgraf şöylece devam etti:

"Biz, Ankara telgrafçıları. Paşa Hazretlerinin ayağının toprağına saygılarımızı sunarız ve vatanımızın başına bir kötülük karabasanı olan bu hükûmetin devrilmesi için ulusun başında bulunup başarılı olmasını kutlarız. Lûtfen söyleyiniz."

Telgraf haberleşmesi kesildi. Gerçekten 2 Ekim günü Ferit Paşa hükûmeti düşmüş bulunuyordu. Fakat yeni hükûmeti kuran Tevfik Paşa değil, Senato üyelerinden Tümgeneral Ali Rıza Paşa idi.

Efendiler, sırası gelmişken bilginize sunayım; bütün telgrafçılarımızın, girişimlerimize ve millî harekâtımıza yaptıkları özverili yardımların ulusal tarihimizde önemli yeri vardır. Kendilerine bugün herkesin önünde teşekkür etmeyi bir ödev sayarım.

*
* *

Ali Rıza Paşa Hükûmeti

Efendiler, Ferit Paşa hükûmetinin düştüğünü ve Ali Rıza Paşanın hükûmeti kurmakla görevlendirildiğini 2/3 Ekim 1919 tarihinde yazdığım bir genelge ile bütün millete duyurdum. Bu genelgenin bir örneğini de, bilgi edinilsin diye, yeni başbakana verdim (Belge 127).

2 Ekim günü, yeni hükûmet başkanıyla, ilişki kurmaya çalışmıştık. Ertesi günü, Bakanlar Kurulunun toplantısı sırasında, Temsilci Kurulla görüşeceklerine söz verilmişti.

Bilginize sunduğum bu genelgede belli başlı noktalar şunlardı:

l- Yeni hükûmet, Erzurum ve Sıvas Kongrelerinde belirtilip saptanan ulusal örgütlere ve amaçlara uyarsa, Ulusal Güçler ona yardımcı olacaktır.

2 - Yeni hükûmet, Ulusal Meclis toplanıp etkin denetime başlayıncaya kadar ulusun kaderi hakkında herhangi bir yüklenime girmiyecektir.

3) Sulh konferansına tayin olunacak murahhaslar, milletin bihakkın amalini müdrik ve itimadına mazhar ehli vukuf ve iktidardan intihap olunacaktır.

Beyannamede; bu saydığım esasların, yeni kabine tarafından kabul edilmesi teklif edileceği tasrih edildikten sonra, "bu bapta başkaca mütaleaları varsa yarın zevale kadar sürati iş'arı" temenni edildi.

3 Teşrinievvel 1335 günü, Sadrazam Ali Rıza Paşaya yazdığım telgrafta, "Millet, şimdiye kadar resikârına geçenlerin, Kanunu Esasîye ve amali millîyeye münafi harekâtından müteessir oldu. Bundan dolayı hukuku meşruasını tanıtmak ve mukadderatını ehil ve emin ellerde görmek kararı kat'îsini verdi. Lâzımgelen teşebbüsatı azimkâraneye tevessül etti. Teşkilâtı muntazamaya tâbi, Kuvayi Millîye, iradei kat'iyei milleti, tamamen izhar ve ispat kudretini ihraz eyledi.

Millet, padişahın emnü itimadı olan, zâtı fahametpenahilerile rüfekayı kiramınızı, müşkül vaziyette bırakmak istemez. Bilâkis muzahir olmaya bütün samimiyetile hazırdır. Ancak Heyeti Vükelâ meyanında Ferit Paşa ile teşriki faaliyet eylemiş nüzzarın mevcudiyeti, heyeti celilelerinin, noktai nazarlarile, amali millîyenin derecei mutabakatini, kemali hulûs ile, anlamak mecburiyetini hâsıl eylemiştir. Milletçe, emniyeti (amme tahassül etmedikçe atılmış olan hatvei salâhın tevkifi ve yarım tedbirlerle iktifa olunması, gayrıcaiz görülmektedir. Binaenaleyh şu hususatın, sizce kabul edilip edilmiyeceğini kat'î ve sarih anlamak isteriz" dedik ve tamim münasebetile zikrettiğim üç esası tadat ettik. Badehu, "bu nikatı esasiyede mutabakat hâsıl olduğu anlaşıldıktan sonra, ahvali gayrıtabiiyenin izalesi maksadile, bazı maruzatı tâliyede de" bulunacağımızı bildirdik (Ves. 128).

Ali Rıza Paşa, bugün, berayi tahlif, saraya gideceklerinden telgrafımıza, yarın cevap verileceği bildirildi.

Ali Rıza Paşa Kabinesinde sezilen tereddüt

Biz, bazı tavırlardan, Ali Rıza Paşa Kabinesinde, bir tereddüt, bu kabineyi teşkil eden zevatın da, kafalarında bir bulanıklık keşfeder gibi olduk. Onun için bazı tedbirler almayı muvafık gördük.

Aynı günde, bir tamim yazdık. Bunda, "hükûmet ile millet arasında mütabakatı enzar ve amal husulü, tamimen, tebliğ edilinciye kadar, kemafissabık muhaberatı resmîyenin munkati bir halde bulundurulması" lüzumunu bildirdik (Ves. 129).

Bundan başka, her taraftan gelen, teklif ve mütaleaları mezcederek, umum kolordu kumandanlarına ve harekâtı millîyeye muzahir olan valilere de 3 Teşrinievvel günü, bazı mahrem tebligatta bulunduk. Yeni kabine ile, ilk temasımıza ait olan bu vesaikı, aynen enzarı aliyenize vazetmeyi -bundan sonraki- muhaberat ve münasebatın sühuletle anlaşılabilmesi için muvafık görüyorum. Müsaade buyurur musunuz?

Şifre ***Sıvas, 3/10/1335***

Umum kolordu kumandanlarına ve harekâtı millîyeye muzahir vali ve vali vekillerine

Berveçhiati telgrafın Harbiye ve Dahilîye Nazırlarına keşide ve imbası rica olunur:

"Dahiliye Nazırının harekâtı ihanetkâranesine alet olarak ahaliyi bilfiil teslih ve mukateleye kıyam eden Konya Valisi Cemal ve Elâziz Valisi Ali Galip ve Malatya Mutasarrıfı Halil Beylerin tevkiflerile Divanı Harbe tevdileri ve Trabzon Valisi Galip, Kastamonu sabık valileri İbrahim ve Ali Rıza Beylerle Ankara Valisi Muhittin Paşanın istihdam olunmaması ve hukuku kanuniyei millîyeye tecavüz etmediklerinden ve harekât ve amali millîyeye muzaheretlerinden dolayı azledilen

3 - Barış konferansına atanacak delegeler, ulusun ereklerini gerçekten anlamış ve milletin güvenini sağlamış bilgin ve güçlü kişiler arasından seçilecektir.

Bildiride; bu saydığım ilkelerin, yeni hükûmet tarafından benimsenmesi önerileceği belirtildikten sonra, "bu konuda başkaca düşünceler varsa yarın öğleye kadar tezelden bildirilmesi" istendi.

3 Ekim 1919 günü, Başbakan Ali Rıza Paşaya yazdığım telgrafta, "Millet, şimdiye kadar başına geçenlerin, anayasaya ve ulusal ereklere aykırı davranışlarından üzüntü duydu. Bundan dolayı meşru haklarını tanıtmaya ve kaderini yetenekli ve güvenilir ellerde görmeye kesin karar verdi. Gereken sağlam girişimlere başladı. Düzenli örgütlere bağlı, Ulusal Güçler, ulusun kesin iradesini bütünüyle gösterip kanıtlamak gücünü kazandı.

Millet, padişahın güveni olan, yüce kişiliğinizle yüksek arkadaşlarınızı, zor durumda bırakmak istemez. Aksine yardım etmeye tüm içtenliği ile hazırdır. Ancak hükûmet üyeleri arasında Ferit Paşa ile işbirliği yapmış bakanların bulunuşu, yüksek kurulunuzun, görüşleriyle, ulusal ereklerin bağdaşma derecesini, tam bir açık yüreklilikle, anlamak zorunluğunu doğurmuştur. Ulusa tam güven gelmedikçe atılmış olan iyileşme adımlarının durdurulması ve yarım önlemlerle yetinilmesi, uygun görülmemektedir. Bundan dolayı şu ilkelerin, sizce benimsenip benimsenmiyeceğini kesin ve açık olarak anlamak isteriz" dedik ve genelge dolayısile bildirdiğim üç ilkeyi sıraladık. Daha sonra, "Bu esas ilkelerde uyuşma olduğu anlaşıldıktan sonra, olağandışı durumların giderilmesi amacıyla, ikinci derecede bazı diyeceklerimiz olacağını" bildirdik (Belge 128).

Ali Rıza Paşa, bugün, and içmek için, saraya gideceklerinden telgrafımıza, yarın karşılık verileceği bildirildi.

Biz, bazı davranışlarından, Ali Rıza Paşa hükûmetinde, bir duraksama, bu hükûmeti oluşturanların da, kafalarında bir bulanıklık bulur gibi olduk. Onun için bazı önlemler almayı uygun gördük.

Ali Rıza Paşa hükûmetinde sezilen duraksama

Gene o günde, bir genelge yazdık. Bunda, "Hükûmet ile millet arasında görüş ve erek uyuşması oluştuğu, genelge ile, bildirilinceye kadar, eskisi gibi resmî haberleşmenin kesik bulundurulması" gerektiğini bildirdik (Belge 129).

Bundan başka, her taraftan gelen, öneri ve düşünceleri birleştirerek, bütün kolordu komutanlarına ve millî harekâta yardımcı olan valilere de 3 Ekim günü, bazı gizli bildirimlerde bulunduk. Yeni hükûmetle, ilk ilişkilere ait olan bu belgelen, oldukları gibi, gözlerinizin önüne koymayı, bundan sonraki haberleşme ve ilişkilerin kolaylıkla anlaşılabilmesi için, uygun görüyorum. İzin verir misiniz?

Şifre **Sıvas 3/10/1919**

Bütün kolordu komutanlarına ve millî harekâta yardımcı olan vali ve vali vekillerine

Aşağıdaki telgrafın Savaşişleri ve İçişleri Bakanlarına çekilmesi ve çekildiğinin bildirilmesi rica olunur:

"İçişleri Bakanının haince davranışlarına âlet olarak halkı etkin olarak silahlandırmaya ve birbirini öldürtmeye girişen Konya Valisi Cemal ve Elazığ Valisi Ali Galip ve Malatya Mutasarrıfı Halil Beylerin tutuklanmalarıyla Harp Divanına verilmeleri ve Trabzon Valisi Galip, Kastamonu eski valileri İbrahim ve Ali Rıza Beylerle Ankara Valisi Muhittin Paşanın görevde kullanılmaması ve ulusun yasal haklarına saldırmadıkları ve ulusal davranış ve ereklere yardımda bulunmaları nedenile işten alınan Sıvas Valisi Reşit Paşanın görevlerinde tutulması, eski Bitlis Valisi Mazhar

Sıvas Valisi Reşit Paşanın memuriyeti asliyesinde ipkası, Bitlis Valii Sabıkı Mazhar Müfit ve Van Valii Sabıkı Haydar Beylerin derhal münhal vilâyata tayin ve istihdamları talep olunur."

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti
Heyeti Temsiliyesi namına Mustafa Kemal

Şifre ***Sıvas, 3/10/1335***

Umum vali ve kolordu kumandanlarile müstakil mutasarrıflıklara

Berveçhiati mealde sadrazama müracaat buyurulması ve neticenin imbası rica olunur:

Ahalii İslâmiyeyi teslih ve yekdiğeri aleyhine mukateleye şevke kıyam eyliyen ve orduyu inhilâl ettirmek ve binnetice vatanı müdafaasız bırakmak için emir verdiklerinden ve ordunun esrarını, şifreleri çalmak için tertibatı filiye ittihazı suretile faşeden ve Kanunu Esasî ahkâmınca taarruzdan masun olan muhaberatı hususîyei millete mâni olan nüzzarı sabıkadan Ali Kemal Bey, Süleyman Şefik Paşa, Dahiliye Nazırı Adil Beyin Millet Meclisinin küşadında, Divanı Aliye tevdi edilmek üzere hiçbir tarafa firarlarına meydan verilmemesini ve Telgraf Müdiri Umumisi Refik Halit Beyin aynı esbaptan dolayı derhal tevkifile mahkemei aidesine tevdiini kanunun masuniyet ve kutsiyeti namına talep ederiz."

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti
Temsiliyesi namına Mustafa Kemal

Bittabi, Harbiye Nezaretine geçen Cemal Paşa, orduya bir tebliği resmî yapacaktı. İşte ona ilk cevap olmak üzere kolordulara su telgrafın verilmesini tavsiye ettik:

Şifre

3, 20, 12, 15, 13 üncü Kolordu Kumandanlıklarına K.O. 20 Kumandanı
Fuat Paşaya (ayrıca) Konyada Refet Beye (ayrıca)

Harbiye Nazırı Cemal Paşanın ilk tebliğine cevap olmak üzere berveçhiati telgrafın mahrem olarak müşarileyhe keşide ve imhası rica olunur:

"Zatı devletlerinin harekâtı millîyei meşruanın bidayetindenberi büyük bir kanaat ve imanla başında bulunduğunuz malûmumuzdur. Harbiye Nezaretini teşrifleri memnuniyetle karşılanmıştır. Muvaffakıyeti devletlerine bütün ordu ve tekmil Kuvayi Millîye muzahir olacaktır. Mahza temini muvaffakıyetleri maksadile atideki hususatın sürati mümkine ile tatbikını rica ederiz.

a) Cevat Paşa veyahut sabık Birinci Ordu Müfettişi Fevzi Paşayı Erkânıharbiyei Umumiye Riyasetine.

b) Galatalı Miralay Şevket Beyi veyahut Yusuf İzzet Paşayı, İstanbuldaki Kolordu Kumandanı ve İstanbul Muhafızı, Yusuf İzzet Paşa İstanbul Muhafızı ve Galatalı Şevket Bey 25 inci Kolordu Kumandanı suretinde olabilir.

c) Miralay İsmet Beyin Harbiye Nezareti Müsteşarlığına.

d) Fırka Kumandanı Kaymakam Kemal Beyin Polis Müdiriyeti Umumiyesine tayinine delâlet.

e) Ordu üzerinde suitesir yapmış olan ve Harbiye Nezaretini âtıl ve kıymetsiz bir hale duçar eden ve iadei rütbeleri Meclisi Millîden geçmeksizin olan ve fikri mahsusu siyasî ile istihdam edilmekte bulunan mütekaidinin derhal asıllarına ircaı ile mühim ve hassas makamların emniyetli ellere tevdii lâzımdır.

f) Üçüncü Kolordu Kumandanı sabıkı Miralay Refet Bey, bilâsebep istifaya mecbur edildiğinden bu muamelenin tashihile kendisinin elyevm bulunduğu Konyada On İkinci Kolordu Kumandanlığına tayini ve Fuat Paşanın hakkındaki muamelenin tashihile Yirminci Kolordu Kumandanlığında ipkası.

g) Fuat Paşanın yerine tayin edilen Hamdi Paşa ve On İkinci Kolorduya tayin edilen Sait Paşa derhal asıllarına irca olunmalıdır.

h) İlk fırsatta müfettişliklerin ihyasile Şarkî Anadoludaki Kolorduların, 13 üncü Kolordu da dahil olduğu halde Kâzım Kara Bekir Paşaya ve Garbî Anadoludaki Kolorduların İstanbul ve Edirne de dahil olduğu halde, Ali Fuat Paşaya tevdii ve şimdilik iki müfettişlikle iktifa olunması münasip mütalea kılınmıştır."

Heyeti Temsilîye namına Mustafa Kemal

Müfit ve eski Van Valisi Haydar Beylerin derhal boş valiliklere atanmaları ve orada çalıştırılmalarını isteriz."

Anadolu ve Rumeli Hakları Savunma Derneği
Temsilci Kurulu adına Mustafa Kemal

Şifre **Sıvas, 3/10/1919**

Bütün vali ve kolordu komutanlarıyla bağımsız mutasarrıflıklara

Başbakana anlamca aşağıdakine uygun olarak başvurulması sonucunun bildirilmesi rica olunur:

"İslam halkı silâhlandırmaya ve birbirini öldürtmeye kalkışan ve orduyu dağıtmak ve böylece ülkeyi savunmasız bırakmak için emir verdiklerinden ve ordunun sırlarını, şifreleri çalmak için etken önlemler alarak açığa vurmak ve anayasa hükümleri gereğince dokunulmaz olan ulusun özel haberleşmelerini önleyen eski bakanlardan Ali Kemal Bey, Süleyman Şefik Paşa, İçişleri Bakanı Adil Beyin Millet Meclisinin açılmasında, Yüce Divana verilmek üzere hiçbir yana kaçmalarına meydan verilmemesini ve Telgraf Genel Müdürü Refik Halit Beyin aynı sebeplerden hemen tutuklanarak ilgili mahkemeye verilmesinin yasanın dokunulmazlığı ve kutsallığı adına isteriz."

Anadolu ve Rumeli Hakları Savunma Derneği
Temsilci Kurulu adına Mustafa Kemal

Elbette, Savaşişleri Bakanlığına geçen Cemal Paşa, orduya bir resmî bildiri yapacaktı. İşte ona ilk karşılık oluşturmak üzere şu telgrafın çekilmesini kolordulara salık verdik:

Şifre

3, 20, 12, 15, 13 üncü Kolordu Komutanlıklarına, K.O. 20 Komutanı
Fuat Paşaya (ayrıca) Konyada Refet Beye (ayrıca)

Savaşişleri Bakanı Cemal Paşanın ilk bildirisine karşılık olmak üzere ona aşağıdaki telgrafın gizli olarak çekilmesi ve çekildiğinin bildirilmesi rica olunur:

"Sizin meşru millî harekâtın başındanberi büyük kanı ve inançla başında bulunduğunuzu biliyoruz. Savaşişleri Bakanlığına gelmeniz sevinçle karşılanmıştır. Başarınıza bütün ordu ve tekmil Ulusal Güçler yardımcı olacaktır. Ancak başarı sağlamanız amacile aşağıdakilerin mümkün olan hızla uygulanmasını rica ederiz.

a) Cevat Paşa veya eski Birinci Ordu Müfettişi Fevzi Paşayı Genel Kurmay Başkanlığına.

b) Galatalı Albay Şevket Beyi veya Yusuf İzzet Paşayı, İstanbuldaki Kolordu Komutanı ve İstanbul Muhafızı, Yusuf İzzet Paşa İstanbul Muhafızı ve Galatalı Şevket Bey 25 inci Kolordu Komutanı şeklinde olabilir.

c) Albay İsmet Beyin Savaşişleri Bakanlığı Müsteşarlığına.

d) Tümen Komutanı Yarbay Kemal Beyin Polis Genel Müdürlüğüne atanmasına yardım.

e) Ordu üzerinde kötü etki yapmış olan ve Savaşişleri Bakanlığını işlemez ve değersiz bir hale sokan ve rütbelerinin geri verilmesi Ulusal Meclisten geçmeksizin yapılmış bulunan özel politik düşünce ile çalıştırılmakta bulunan emeklileri hemen eski durumlarına getirmek ve önemli etkili görevlerin güvenilir ellere verilmesi gereklidir.

f) Eski Üçüncü Kolordu Komutanı Albay Refet Bey, sebepsiz yere işten ayrılmak zorunda bırakıldığından bu işlemin düzeltilerek kendisinin bugün bulunduğu Konyada On İkinci Kolordu Komutanlığına atanması ve Fuat Paşa hakkındaki işlemin düzeltilmesiyle Yirminci Kolordu Komutanlığında bırakılması.

g) Fuat Paşanın yerine atanan Hamdi Paşa ve On İkinci Kolorduya atanan Sait Paşa hemen eski durumlarına getirilmelidir.

h) İlk fırsatta müfettişliklerin yeniden kurulmasıyla Doğu Anadoludaki Kolorduların, 13 üncü Kolorduyla birlikte Kâzım Kara Bekir Paşaya ve Batı Anadoludaki Kolorduların İstanbul ve Edirne ile birlikte, Ali Fuat Paşaya verilmesi ve şimdilik iki müfettişlikle yetinilmesi uygun görülmüştür."

Temsilci Kurul adına Mustafa Kemal

Efendiler, yeni sadrazamdan intizar eylediğimiz cevap, nihayet vürut etti, şudur:

Gayet müstaceldir — Sadaret, 4/10/1335

Sıvasta Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Mümessilesine

Ali Rıza Paşa Kabinesi teşkilât ve makasıdı millîyeyi soruyor

C: 2 ve 3 Teşrinievvel 1335

Erzurum ve Sıvas Kongrelerinde tayin ve tespit edildiği, telgrafnamelerinde beyan buyurulan teşkilât ve makasıdın neden ibaret olduğu heyeti vükelâca gayrımalûm olduğundan icabı keyfiyet tetkik edilmek üzere evvelemirde mezkûr Kongreler mukarreratının acilen iş'arı mütemennadır Efendim.

Sadrazam Ali Rıza

Sadrazam Paşa ve rüfekayı kiramının, -içlerinde, biraz sonra görüleceği veçhile, Kuvayi Millîyenin murahhası olarak Heyeti Vükelâya dahil olduğunu beyan eden Cemal Paşa bulunmuş olmasına rağmen- hükûmeti işgal ettikleri güne kadar, makasıdı millîyenin neden ibaret olduğunu bilmediklerini söylemeleri cayi istiğrap görülmeye seza değil midir? Bundan daha ziyade calibi dikkat nokta, makasıdı millîyeye riayet edip etmemek hususunda karar verebilmek için evvelemirde Kongreler mukarreratını talep eylemeleridir. Halbuki bu kadar dağdağaya ve tatbikatı selefinin sukutuna bâdi olan Kongreler mukarreratını bilmemelerine imkân tasavvur olunabilir midi? Maksatlarının zaman kazanmak ve bize karşı hiçbir taahhüde girmeksizin, yeni ve şeytanetkâr tedbirlerle milleti iğfal ederek, husul bulmuş olan tesanüt ve irtibatı gevşetmek olduğuna asla şüphe etmedim. Fakat, rüptür olacaksa, ben de, evvelemirde onların bütün muzmerratını, millet nazarında tebarüz ettirecek bir tarzı hareketi tercih ettim. Binaenaleyh, sadrazamın ve rüfekayı kiramının talebini is'af ettim. 4 Teşrinievel 1335 tarihli telgrafla, Kongre beyannamesini aynen ve nizamnamenin, yalnız teşkilâta müteallik nikatı esasiyesini de hulâsaten bildirdim (Ves. 130). Muhaberatı resmiyeye hiçbir taraftan girişilmemesi hakkında tekrar umumî tebliğler yapıldı (Ves. 131).

Efendiler, aynı günde şöyle bir telgraf aldık:

Sadaret, 4/10/1335

C: Tahtı riyasetimde teşekkül eden heyeti celilei vükelâ, milletin amali veçhile, vatan ve memleketin saadet ve selâmetini temin için, azmi kat'î ile sarfı mesai etmek hususunda, tamamile müttehidülefkârdır. Camiai Osmaniyenin temini ve istiklâli millînin muhafazası ve makamı muallâyi hilâfet ve saltanatın masuniyeti kanunu esasî ahkâmınca bütün milletin kuvvet ve iradesine istinaden temin olunacağı büştibah bulunduğu gibi mütareke tarihindeki hudut dahilinde kalan bilcümle arazi ve bilâdı Osmaniyenin esası mütareke olan Wilson prensiplerine tevfikan doğrudan doğruya ziri idarei saltanatı seniyede ipkası ve hudut dahilinde kalıp ekseriyeti azimei islâmiye ile meskûn bulunan vahdeti mülkiyenin inkısamını men ile bu topraklar üzerindeki hukuku tarihîye ve ırkîye ve dinîye ve coğrafîyemizin ve bu suretle hakku adle muvafık bir karar ittihazının temini dahi hükûmeti hazıraca maksudu kat'î ve meclisi millînin in'ikadına kadar mukadderatı millet hakkında bir gûna taahhüdü kat'î ve resmîye girilmemesi ve sulh konferansına gönderilecek murahhasların amali millîyeyi müdrik ve mazharı itimat, erbabı reviyet ve iktidardan intihap olunması tabiîdir. Memleketimizde usulü meşrutiyet icabınca hakimiyeti millîye cari bulunmasile, vazifesini bihakkın müdrik olan hükûmeti hazıra, milletin kararını istihsal etmeksizin, mukadderatı memleket hakkında karar ittihaz edemiyeceği cihetle hükûmet, intihabatın bir an evvel icrası için her türlü teşebbüsat ve tevessülâta müracaat ve meclisi meb'usanın tesrii in'ikadı zımnında lâzımgelen teshilâtı ifaya gayret etmekte olup ancak hükûmetin rehberi harekâtı, ahkâmı kanuniyeye tamamen riayetle hilâfı ahvalin men ve izalesinden ibaret olduğundan ve ahvali gayrıtabiiye ve gayrıkanuniyenin devamı Devleti Osmaniyenin merkezile Anadoluyu yekdiğerinden tefrika müncer olarak birçok avakıbi vahimeyi tevlit ile eliyazübillâhi tealâ Payitahtın bekasını tehlikeye ilka ve aksamı memalikin işgal altına alınmasını intaç ve binaenaleyh vahdeti mülkiyeyi ihlâl edeceğinden hükûmeti hazıra, tarafınızdan vazıyet olunan devairi resmîyenin tahliyesi ve muamelâtı hükû-

Efendiler, yeni başbakandan beklediğimiz karşılık, sonunda geldi, şudur:

Çok ivedidir — **Başbakanlık, 4/10/1919**

Sıvasta Hakları Savunma Derneği Temsilciler Kuruluna

K: 2 ve 3 Ekim 1919

Ali Rıza Paşa Hükûmeti örgüt ve ulusal amacı soruyor

Erzurum ve Sıvas Kongrelerinde belirtilip saptandığı, telgrafınızda bildirilen örgütler ve amaçların neden ibaret olduğu Bakanlar Kurulunca bilinmediğinden durumun gereği incelenmek üzere herşeyden önce o kongreler kararlarının ivedilikle bildirilmesini dilerim Efendim.

Başbakan Ali Rıza

Başbakan ve sayın arkadaşlarının, — içlerinde, biraz sonra görüleceği gibi, Ulusal Gücün delegesi olarak Bakanlar Kuruluna girmiş olduğunu söyleyen Cemal Paşa bulunmuş olmasına karşın — hükûmete geçtikleri güne kadar, ulusal amacın neden ibaret olduğunu bilmediklerini söylemeleri şaşılacak şey değil midir? Bundan daha çok dikkati çeken nokta, ulusal amaca uyup uymamak konusunda karar verebilmek için herşeyden önce kongreler kararlarını istemeleridir. Oysa ki bu kadar gürültü doğuran ve uygulanması kendilerinden evvelkilerin düşmesi sonucunu veren kongreler kararlarını bilmemelerine olanak düşünülebilir miydi? Amaçlarının zaman kazanmak ve bize karşı hiçbir yüklenime girmeksizin, yeni ve şeytanca önlemlerle milleti aldatarak, meydana gelmiş olan birlik ve bağları gevşetmek olduğundan hiç şüphe etmedim. Fakat, kopma olacaksa, ben de, herşeyden önce onların bütün gizli düşüncelerini, millet önünde açıklayacak bir yol tutmayı yeğledim. Bundan dolayı, başbakanın ve sayın arkadaşlarının isteklerini yerine getirdim. 4 Ekim 1919 tarihli telgrafla, Kongre bildirisini olduğu gibi ve tüzüğün, sadece örgütlere değinen ana noktalarını da özet halinde bildirdim (Belge 130). Resmî haberleşmeye hiçbir taraftan girişilmemesi hakkında yeniden genelgeler yapıldı (Belge 131).

Efendiler, aynı günde şöyle bir telgraf aldık:

Başbakanlık, 4/10/1919

K: Başkanlığım altında oluşan yüksek bakanlar kurulu, ulusun isteklerine uygun olarak, yurdun ve ülkenin mutluluk ve esenliğini sağlamak için, kesin bir kararlılıkla çalışmak konusunda, tamamile fikir birliğindedir. Osmanlı topluluğunun güveni ve ulusal bağımsızlığın korunması ve yüce hilâfet ve saltanatın sağlamlığı Anayasa hükümlerine göre bütün milletin güç ve isteğine dayanarak sağlanacağı şüphesiz bulunduğu gibi ateşkes tarihindeki sınırlar içinde kalan bütün Osmanlı toprak ve beldelerinin ateşkesin esası olan Wilson ilkelerin uygun olarak doğrudan doğruya yüce saltanatın idaresi altında tutulması ve sınırlar içinde kalıp büyük İslâm çoğunluğunun yaşadığı memleket birliğinin bölünmesini önlemek ve bu topraklar üzerindeki tarihsel ve sosyal ve dinsel haklarımıza ve böylece hakka ve adalete uygun bir karar alınmasını sağlamayı da bugünkü hükûmet için kesin amaç olup ulusal meclisin toplanmasına kadar milletin kaderi hakkında herhangi kesin ve resmî yüklenime girilmemesi ve barış konferansına gönderilecek delegelerin millî istekleri kavramış ve güvenilir, iyi düşünür ve güçlü kişilerden seçilmesi doğaldır. Memleketimizde meşrutiyet yöntemi gereğince ulusal egemenlik yürürlükte bulunduğuna göre, görevini iyi kavramış olan bugünkü hükûmet, milletin kararını almadan, ülkenin kaderi hakkında karar alamıyacağından hükûmet, seçimlerin bir an evvel yapılması için her türlü girişim ve davranışlarda bulunmakta ve meb'uslar meclisinin toplanmasının hızlandırılması yolunda gereken kolaylığı yapmaya gayret etmekte olup ancak hükûmetin tutacağı yol kanun hükümlerine eksiksiz uymak ve aykırı durumların önlenmesinden ve giderilmesinden ibaret olduğundan ve doğa dışı ve kanunsuz durumların sürmesi Osmanlı Devletinin merkezi ile Anadoluyu birbirinden ayırmakla sonuçlanarak birçok tehlikeli akıbetler doğurarak Allah korusun Hükûmet Merkezinin varlığını tehlikeye sokup ülke bölümlerinin işgâli sonucuna varacağından bu nedenle ülkenin birliğini bozacağından bugünkü hükûmet, tarafınızdan el konulan resmî dairelerin boşaltılması ve hükûmet çalışmalarının uğra-